

AZƏRBAYCAN

DİLİ *tədris dili*

6

METODİK VƏSAİT

LAYIHƏ

AYNUR RÜSTƏMOVA, RAFİQ İSMAYİLOV, DİLİRÜBA CƏFƏROVA

Ümumi təhsil müəssisələrinin **6**-cı sinifləri üçün

AZƏRBAYCAN DİLİ *(tədris dili)*

fənni üzrə dərsliyin
METODİK VƏSƏİTİ

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtlərilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
altunkitab2004@gmail.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

LAYIHƏ

MÜNDƏRİCAT

Giriş

● Dərslik komplektinin hazırlanması prinsipləri	4
● Məzmun standartları və təlim nəticələri	7
● Məzmun standartlarının reallaşmasına dair şərhlər	13
● Təlim texnologiyaları və təlim nəticələri arasında əlaqə	14
● Dərslərin strukturu	16
● Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya	17
● İnküzivlik və mənəvi dəyərlər	17
● Qiymətləndirmə	18

I bölmə. Fərd və cəmiyyət	21
1-ci dərs. Əlvida, "bilmirəm"	22
2-ci dərs. İnşa	26
3-cü dərs. Möcüzənin qiyməti	29
4-cü dərs. İdman ayaqqabısı	32
5-ci dərs. Məktub	36
6-cı dərs. "Sənin kimi olacağam..."	38
7-ci dərs. Dülğər oğlu	42
8-ci dərs. "O mənim bacımdır..."	44
9-cu dərs. "Elektron ünvanım olsaydı..."	46
10-cu dərs. Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	48

II bölmə. İxtiralar və kəşflər	51
11-ci dərs. Riyaziyyatçıların şahı	52
12-ci dərs. Rozetta daşının sirri	56
13-cü dərs. Əfsanəvi dəniz səyyahı	59
14-cü dərs. Manuel Vasko da Qama	62
15-ci dərs. Yusif Məmmədəliyev	64
16-cı dərs. Qədim saatlar	66
17-ci dərs. İlk dünya səyahəti	69
18-ci dərs. Qaliley	71
19-cu dərs. Orxon-Yenisey abidələri	74
20-ci dərs. İşarələrin tarixi	76
21-ci dərs. Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	79

III bölmə. Dəyərlərimiz	82
22-ci dərs. Vətən sağ olsun	83
23-cü dərs. Sonuncu dərs	87
24-cü dərs. Əlif Hacıyev	91
25-ci dərs. Aypara və ulduz	94
26-cı dərs. Bayraq	98

27-ci dər. “Mən gerek oğul doğulaydım...”	101
28-ci dər. Ağdam Çörək Muzeyi	104
29-cu dər. Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	106
IV bölmə. İncəsənət	109
30-cu dər. Unudulmaz obraz	110
31-ci dər. Sənət fədaisi	112
32-ci dər. Heykəltəraş Mireli Mirqasımov	115
33-cü dər. Xəbər şəklində olan feillərin yazılışı və tələffüzü	117
34-cü dər. Qoca aşpaz	118
35-ci dər. Neman və Simnar	121
36-cı dər. Ustadın məsləhəti	124
37-ci dər. Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu	126
38-ci dər. Qədim musiqi alətləri	128
39-cu dər. Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	130
V bölmə. Hikmət xəzinəsi	133
40-cı dər. Bəs zıncırovu kim asacaq?	134
41-ci dər. Atanın dərsi	136
42-ci dər. Xoşbəxtlik	138
43-cü dər. Hikmətin fəziləti	141
44-cü dər. Mükəmməl zərbə	144
45-ci dər. Müəllimin vəzifəsi	146
46-cı dər. Səssiz dər	149
47-ci dər. Silinməz dostluq	151
48-ci dər. Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	153
VI bölmə. Qədim dünya	156
49-cu dər. Azıx mağarası	157
50-ci dər. Misir ehramları	159
51-ci dər. Mete xaqan	161
52-ci dər. Brut	164
53-cü dər. Marafon qaçışının tarixi	166
54-cü dər. Afina və Araxna	168
55-ci dər. Tarixdə yanlışlıqlar	170
56-cı dər. Dinozavrlar	172
57-ci dər. Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	173

GİRİŞ

Dərslik komplektinin hazırlanması prinsipləri

Təqdim edilən dərslik komplekti iki kitabdan ibarətdir: dərslik və müəllim üçün metodik vəsait (MMV). Bu komplekt üzrə Azərbaycan dili tədrisinin 6 bölmədə keçirilməsi nəzərdə tutulur.

VI sinifdə Azərbaycan dili fənninin tədrisi üçün həftədə 4 saat olmaqla 34 həftə (136 saat) nəzərdə tutulmuşdur. Kiçik summativ qiymətləndirmə (KSQ) 4 həftədən tez, 6 həftədən gec olmayaraq keçirilir və özündə həmin mərhələdə reallaşdırılmış standartları ehtiva edir. Böyük summativ qiymətləndirmə (BSQ) hər yarımilin sonunda aparılır. MMV-də KSQ-nin keçirilməsi üçün materiallar təqdim edilmişdir.

Ümumi illik planlaşdırma

Bölmə	Mövzu	Saat sayı	Həftə sayı
I	FƏRD VƏ CƏMİYYƏT	25	6,25
II	İXTİRALAR VƏ KƏŞFLƏR	25	6, 25
III	DƏYƏRLƏRİMİZ	22	5,5
IV	İNCƏSƏNƏT	23	5,75
V	HİKMƏT XƏZİNƏSİ	19	4,75
VI	QƏDİM DÜNYA	22	5,5
Cəmi		136	34

“Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması barədə Təlimat”a əsasən:

“6.6. Kiçik summativ qiymətləndirmə bir dərs saati və ya dərs saatının bir hissəsində aparıla bilər. Bu müddət fənni tədris edən müəllim tərəfindən müəyyən edilir.

6.7. Yarımillərin sonunda böyük summativ qiymətləndirmənin bir dərs saati ərzində keçirilməsi illik planlaşdırmada nəzərdə tutulur”.

Verilmiş təlimata uyğun olaraq hər bölmə üçün ayrılmış saatlarda KSQ və BSQ də nəzərdə tutulmuşdur.

Təqdim olunan mətnlər (oxu və dinləmə materialları), həmçinin danışma və yazı fəaliyyəti həmin bölmənin mövzusu ilə bağlıdır. Dil qaydaları üzrə materiallar bölmələr üzrə aşağıdakı kimi paylaşıdırılmışdır:

- I bölmə – isim, sifət
- II bölmə – say
- III bölmə – əvəzlilik
- IV bölmə – feil

V bölmə – zərflər

VI bölmə – cümlələrin baş üzvləri

Hər dərs bir neçə məzmun xətti üzrə fəaliyyəti (dinləyib-anlama, danışma, oxu, yazı, dil qaydaları) özündə əks etdirir. Dərslərə 2 və ya 3 saat vaxt ayrılmışdır. Fəaliyyətin saatlar üzrə bölgüsü müəllimin öhdəsinə buraxılır.

Mətnlə iş. Müasir yanaşmada nitq bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişafı mətn üzərində iş əsasında qurulur. Ona görə də hər dərs üçün (ümumiləşdirici dərslərdən başqa) mətn verilmiş, bu mətn və onun məzmunu (mövzusu, ideyası) ətrafında oxu, dinləyib-anlama, danışma, yazı fəaliyyətləri qurulmuşdur. Dil qaydalarına keçid də mətndəki müəyyən nitq situasiyası ilə bağlıdır. Dərslərdə yalnız 1 dərs bütövlükdə dil qaydalarına həsr olunub ki, bu da yazılı və şifahi nitq üçün praktik əhəmiyyəti olan feillərin yazılışı və tələffüzü ilə bağlı 33-cü dərslər (səh. 115).

VI sinfin məzmun standartlarında mətni tərkib hissələrinə ayırmaq, müxtəlif tipli mətnlər yazmaq kimi tələblər qoyulmuşdur ki, mətnlərin seçilməsi də bu kimi standartları reallaşdırmağa xidmət edir. Mətnlər bədii və elmi-kütləvi mətnlərdir. I, III, V bölmələrdə daha çox bədii, II, IV, VI bölmələrdə isə elmi-kütləvi mətnlər verilmişdir. Dərslərdə elmi-kütləvi mətnlərin verilməsi məzmun standartlarının tələblərindən irəli gəlir. Belə ki, şagirdlərdə mətndəki əsas informasiyanı müəyyənləşdirmək, məlumatları ümumiləşdirmək, nəticə çıxarmaq və s. bu kimi bacarıqların formalaşdırılmasına məhz bu tip mətnlər daha çox imkan verir. Bundan əlavə, dərslərdə bir neçə şeir də verilmişdir. Lakin Azərbaycan dili fənninin məqsədinə uyğun olaraq bu dərslər şeirlərin bədiiilik nöqtəyi-nəzərdən təhlili üzərində deyil, nəzmlə yazılmış mətnlərdə informasiyanın qavranılması üzərində qurulmuşdur.

Bəzi mətnlər informasiya çoxluğu baxımından ilk baxışda müəllimlərə yüklü görünə bilər. Lakin bu cür mətnlərlə işləmə üsulları və metodikası ilə yaxından tanış olduqda məlum olur ki, şagirdlər belə mətnləri asanlıqla qavraya bilərlər. Bu gün dil tədrisində əsas məqsədlərdən biri də mətndəki informasiyanı qavramaq bacarığını inkişaf etdirməkdir. Ölkəmizin də iştirak etdiyi bir çox beynəlxalq qiymətləndirmələrdə şagirdlərin məhz bu bacarığı qiymətləndirilir.

Şagirdlər mətnlərlə yalnız Azərbaycan dilini deyil, başqa fənləri də öyrənməkə qarşılaşırlar. Lakin mətndəki informasiyanı qavramaq bacarığını inkişaf etdirmək məhz dil tədrisinin predmetidir. Oudur ki şagirdlərə oxu texnologiyasını mənimsətmək müəllimin əsas məqsədlərindən biri olmalıdır.

Bir sıra mətnlər dərslərdə müəllifləri tərəfindən yazılmışdır. Bəzi mətnlərin mövzusu, ideyası müxtəlif mənbələrdən götürülmüş, dərslərdə müəllifləri tərəfindən müvafiq yaş qrupu üçün dərslərin məqsədinə uyğun olaraq yenidən işlənmiş, əsaslı şəkildə dəyişdirilmişdir.

Müəllim – dərslərin müəllifi. MMV-də hər bir dərslərin strukturu və necə keçirilməsi haqqında tövsiyələr verilmişdir. Hər hansı bir standartı reallaşdırmaq

üçün hansı üsulların daha məqsədəuyğun olduğu qeyd edilmiş, dərslikdə verilmiş çalışma və tapşırıqların məqsədi ətraflı təsvir edilmişdir. Lakin bu o demək deyil ki, müəllim bütün dərsi mütləq MMV-də verilmiş şəkildə keçməlidir. Müəllim işinə yaradıcı yanaşmalı, sinfin səviyyə və tələbini nəzərə almalıdır.

Yazı və danışma bacarığını formalaşdırmaq üçün bir çox dərslərdə şagirdlərə təqdimat hazırlamaqla bağlı tapşırıqlar verilmişdir. Şagird yazılı və ya şifahi şəkildə təqdimat edərkən müəllim məqsəddən asılı olaraq onun işini müxtəlif parametrlər üzrə yoxlaya bilər: mətnin düzgün qurulması, fikirlərin ardıcıl verilməsi, orfoepiya və orfoqrafiya qaydalarına əməl edilməsi və s. Bu tip tapşırıqlardan hər dərs deyil, yalnız məqsədəuyğun şəkildə istifadə edilə bilər.

Bir çox dərslərdə şagirdlərə mətnlərin sonluğunu dəyişmək və ya müxtəlif tipli mətnlər yazmaq tapşırılır. MMV-də müəllimə kömək məqsədilə bu mətnlərin nümunəsi verilmişdir. Lakin şagirdləri məhz bu məzmunə yönəltmək vacib deyil. Verilən mətnlər nümunə xarakteri daşıyır.

Ümumiyyətlə, dərslik müəllifləri hər bir dərsin özəyini təşkil edən mətnin məzmunundan, ideyasından, mövzusunun asılı olaraq müxtəlif məzmun xətləri üzrə mümkün qədər çox fəaliyyət istiqamətləri təklif edirlər. Lakin dərs zamanı onların hamısının həyata keçirilməsi heç də vacib deyil. Bu, sinfin səviyyəsindən və müəllimin yanaşmasından asılıdır. Hətta dərslər üçün ayrılmış saat saylarını da müəllimlər qarşıya qoyulmuş məqsəddən və dərsin gedindən asılı olaraq tənzimləyə bilərlər.

Əsas məqsəd tədris ilinin sonunda məzmun standartlarının tələblərinə cavab verməkdən ibarətdir.

Dizayn. Dərslik komplektində verilmiş materialların müəllim və şagirdlər tərəfindən asan mənimsənilməsi üçün müəyyən dizayn elementlərindən istifadə olunmuşdur. Mətnlər fərqli dizaynla verilmiş mətdaxili sual və tapşırıqlar vasitəsilə hissələrə bölünür. Bu, oxunun müasir dövrdə çox geniş yayılmış formasıdır. Oxu zamanı fasilələri müəyyənləşdirməklə yanaşı, məqamında sual verib müxtəlif məsələlərə aydınlıq gətirməyə xidmət edir. Mətdən sonra qoyulan tapşırıqlar müxtəlif rubrikalara bölünmüşdür ki, bu da fəaliyyətin hansı məzmun xəttinə xidmət etdiyini müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Bundan əlavə, mətnlərdə dil qaydalarına xidmət edən sözlər göy rənglə, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsinə xidmət edən sözlər kursivlə verilmişdir. Həmin sözlərin izahı dərsliyin sonundakı sözlükdə öz əksini tapır.

Dil qaydaları ayrıca çərçivədə verilmişdir və öz dizaynına görə digər materiallardan seçilir.

Müəllim üçün metodik vəsaitdə verilmiş dərs nümunələrində də müxtəlif elementlər xüsusi dizaynla fərqləndirilmişdir:

- Dərsdə reallaşdırılan məzmun standartları və təlim nəticələri cədvəldə aydın şəkildə göstərilmişdir.

- Dərsin məzmun xətləri üzrə mərhələləri və reallaşdırılan standartlar göy rənglə verilmişdir.

- Təvsiyə olunan təlim üsulları, fənlərarası və fəndaxili inteqrasiya və müəllim üçün digər əlavələr xüsusi şriftlə fərqləndirilmişdir.
- Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuş tapşırıqlar qırmızı ulduz işarəsi ilə fərqləndirilmişdir.

Məzmun standartları və təlim nəticələri

1. Dinləyib-anlama və danışma

Şagird:

1.1. Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Danışanın məlumatlarına əsasən onun məqsədini (məqsədlərini) şərh edir.

Təlim nəticələri:

- Danışanın nitqindəki əsas məqamları qeyd edərək ona münasibət bildirir.
- Dinlədiyi mətndəki əsas məlumatları əvvəl aldığı biliklərlə müqayisə edir.
- Dinlədiyi mətndəki qaranlıq məqamları aydınlaşdırmaq üçün suallar verir.
- Söylenilən fikirdə əsas məqamları müəyyənləşdirir və münasibət bildirir.

1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.

Təlim nəticələri:

- Dinlədiyi mətndəki məlumatları (hadisələri) ümumiləşdirməklə əsas fikri müəyyən edir.
- Dinlədiyi məlumatın mahiyyətini müəyyən edir.
- Öz fikirlərini də əlavə etməklə dinlədiklərini tezis şəkildə ifadə edir.
- Dinlədiyi mətndəki məlumatları ümumiləşdirərək nəticə çıxarır.

1.2. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdim etmə formasını müəyyənləşdirir.

Təlim nəticələri:

- Təqdimat zamanı fikirlərini yığcam ifadə edir.
- Mövzu üzrə topladığı məlumatları məruzə şəklində təqdim edir.
- Dinləyicilərə məlumatları çatdırarkən öz nitqini əyani vəsaitlər və qrafik informasiya ilə müşayiət edir.
- Qrafik informasiyanı (cədvəl, sxem) rabitəli mətnə çevirərək şifahi şəkildə təqdim edir.
- Mövzu üzrə topladığı məlumatların təqdim etmə formasını müəyyənləşdirir.

1.2.2. Dinləyən şəxsin əsas fikir və anlayışları başa düşməsinə kömək etmək üçün mühüm məqamları vurğulayır.

Təlim nəticələri:

- Debat zamanı mövqeyini müdafiə etmək üçün arqumentlər və əks-arqumentlər gətirir.
- Təqdimat edərkən fikrini əsaslandırmaq üçün mühüm məqamları vurğulayır.

- Dinləyənin sualını cavablandırarkən standart ifadələrdən (“bayaq deyildiyi kimi”, “çıxışımızın əvvəlində vurğuladıq ki”, “bildiyiniz kimi”) yerli-yerində istifadə edir.
- Sənət (musiqi, rəsm) əsərinin yaratdığı təəssüratlar haqqında danışır.
- Oxuduğu mətnlə bağlı fikirlərini əsaslandırmaq üçün mətndəki mühüm məqamları vurğulayır.

1.2.3. Nitqində intonasiya və ritmdən düzgün istifadə edir.

Təlim nəticələri:

- Nitqindəki emosional məqamları vurğulamaq məqsədilə intonasiyadan düzgün istifadə edir.
- Dinləyiciləri inandırmaq üçün nitqindəki vacib məqamları xüsusi intonasiya ilə vurğulayır.

1.2.4. Problemlə bağlı mülahizələrini söyləyir.

Təlim nəticələri:

- Qazandığı biliklərdən istifadə etməklə problemə öz münasibətini bildirir.
- Diskussiya zamanı problemlə bağlı fikirlərini bildirir.
- Müxtəlif situasiyalarla bağlı həyata baxışını ifadə edir.

2. Oxu

Şagird:

2.1. Mətnə tanış olmayan sözləri mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.

Təlim nəticələri:

- Mətnəki söz və ifadələrin kontekstə uyğun mənasını lüğətin köməyi ilə müəyyən edir.
- Öyrəndiyi yeni sözləri nitqində mənasına uyğun istifadə edir (cümlələr qurur).
- Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
- Lüğətdən istifadə etməklə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözə əlavə şərhlər verir.
- Müvafiq lüğətlərdən istifadə etməklə məsəlin etimologiyasını açıqlayır.
- Mənasını müəyyənləşdirdiyi sözləri kontekstə uyğun izah edir.
- Sözün mənası ilə bağlı öz izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
- Düzəltmə sözü izah etmək məqsədilə onun kökünün mənasını araşdırır.

2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.

Təlim nəticələri:

- Məcəzi mənalı söz və birləşmələri həqiqi mənada işlənən ekvivalenti ilə əvəz edir.
- Şeirdəki məcazi mənalı söz və birləşmələri müəyyənləşdirir və izah edir.
- Məcəzi mənada işlənmiş sözün həqiqi mənasını müəyyənləşdirir.
- Kontekstə görə sözün həqiqi, yoxsa məcazi mənada işləndiyini müəyyənləşdirir.

- Şeirdə rast gəldiyi obrazlı ifadələrin mənasını izah edir.
- Frazеoloji ifadələrin mənasını izah edir.

2.2. Mətnin məzmun və strukturunu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.

Təlim nəticələri:

- Əsərin ideyasını müəyyən etmək üçün qəhrəmanların xarakterindəki əsas cəhətləri açıqlayır.
- Mətnin əsas ideyasının açılmasına kömək edən məqamları müəyyən edir.
- Mətndəki hadisələrin davamını proqnozlaşdırarkən müvafiq hissədəki mühüm məqamlardan çıxış edir.
- Mətndəki açar sözlərdən istifadə etməklə mühüm məqamları vurğulayır.
- Mətnin davamı ilə bağlı proqnozlarını obrazın xarakterindəki əsas cəhətlərlə əsaslandırır.
- Mətndəki məlumatlardan istifadə etməklə sillogizm qurur və əldə etdiyi yeni məlumatı vurğulayır.
- Mətndəki əsas fikirləri müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar tərtib edir.
- Mətndəki elmi məlumatları ümumiləşdirib lakonik tezislərlə ifadə edir.
- Qoyulmuş suallara cavab tapmaq üçün mətndən müvafiq məqamları seçir.
- Obrazın xarakterini açmaq üçün mətndən müvafiq məqamları seçir.
- Mətndəki əsas məlumatları qrafik informasiya (cədvəl, sxem) şəklində təqdim edir.
- Şeirdəki sətiraltı mənaları izah edir.
- Nəzmlə yazılmış mətnə obrazlı ifadələrlə verilmiş sətiraltı informasiyanı müəyyənləşdirir və izah edir.
- Mətndəki birinci dərəcəli fikirləri yardımçı məlumatlardan fərqləndirir.
- Bildiklərindən istifadə etməklə mətndəki mühüm məqamlara əlavələr edir.
- Mətnə mühüm nəticələr çıxarmağa imkan verən məqamları vurğulayır.
- Mətnin mövzusunı, məzmununu və ideyasını müəyyən etmək üçün əsas məqamları müəyyən edir.
- Əsərdə onu daha çox təsirləndirən hissəni şərh etməklə genişləndirir.

2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.

Təlim nəticələri:

- Mətnin hissələrini məzmunu uyğun başlıqla adlandırır.
- Mətnin giriş, əsas və sonluq hissəsinə aid olan xüsusiyyətləri müəyyən edir.
- Mətnin giriş, əsas hissə və sonluğunu müəyyən edir.
- Mətnin kompozisiya elementlərini müəyyən edir.
- Mətnin müəyyən hissəsinin məzmununu əhatə edən sual formalaşdırır.
- Mətnin tərkib hissələrinin məzmununu, ümumi kompozisiyadakı rolunu və funksiyasını izah edir.

2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.

Təlim nəticələri:

- Əsərdəki obrazın xarakterinə münasibət bildirir.
- Mətndəki əsas məqamlarla bağlı sualları cavablandırır.
- Bədii mətndən seçilmiş hissələrin onda yaratdığı hiss və duyğuları şərh edir.
- Mətnəndən aldığı elmi məlumatı təcrübədə tətbiq etməklə ona münasibət bildirir.
- Qazandığı biliklərdən istifadə etməklə mətndəki fikirləri şərh edir.
- Mətndəki faktları müqayisə edərək mühakimə yürüdür.
- Biliklərindən istifadə etməklə mətndəki fikir və mülahizələri genişləndirir.
- Mətndəki məlumatları ümumiləşdirərək mühakimə yürüdür.
- Mətndəki obrazları müqayisə edərək mühakimə yürüdür.
- Həyat haqqında düşüncələrindən çıxış edərək mətndəki fikir və mülahizələrə öz münasibətini bildirir.
- Mətndəki əsas fikri atalar sözləri və aforizmlərlə şərh edir.

3. Yazı

Şagird:

3.1. Rəbətəli yazı vərđişlərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir.

3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.

Təlim nəticələri:

- Mövzuya uyğun təsviri xarakterli mətn yazır.
- Oxuduğu mətndəki məlumatlardan istifadə edərək təsviri xarakterli mətn yazır.
- Nəqli mətni obrazlardan birinin dilindən yazmaqqla təhkiyə formasını dəyişir.
- Oxuduğu mətnin ideyasından çıxış edərək mühakimə xarakterli mətn yazır.
- Fərziyyələr irəli sürməklə mühakimə xarakterli mətn yazır.
- Yazdığı mətnə təsviri, nəqli, mühakimə xarakterli hissələri fərqləndirir.
- Mühakimə xarakterli mətnin tərkib hissələrini müəyyənləşdirir.
- Nəqli mətni təxəyyülünə uyğun dəyişdirərək yenidən yazır.
- Verilmiş mövzuda mühakimə xarakterli mətn (esse) yazır.
- Eyni mövzuda təsviri, nəqli və mühakimə xarakterli mətn yazır.
- Verilmiş şəkil üzrə təsviri xarakterli mətn yazır.
- Mətndəki məlumatları ümumiləşdirərək mühakimə xarakterli mətnə sonluq yazır.

3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.

Təlim nəticələri:

- Nəqli xarakterli mətnə məzmunə uyğun yeni epizodlar əlavə edir.
- Mətndəki faktlardan çıxış edərək baş qəhrəmanın daha tərərrüatlı portretini əks etdirən mətn yazır.

- Mətndəki müəyyən məqamla bağlı araşdırma apararaq yazılı təqdimat hazırlayır.
- Müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə mətnə yeni məlumatlar əlavə edir.
- Yarımçıq mətni fakt və hadisələrlə zənginləşdirərək tamamlayır.
- Təxəyyülünə uyğun olaraq mətnin sonluğunu yeni fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.

3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.

Təlim nəticələri:

- Esse yazmaq üçün mətnin strukturunu müəyyənləşdirir.
- Verilmiş mövzu üzrə rabitəli mətn qurub yazır.
- Nəqli xarakterli mətn yazarkən giriş, əsas, sonluq hissələri əlaqələndirir.
- Oxuduğu və dinlədiyi mətnlərdəki əsas məlumatları müəyyən edərək onları rabitəli mətn şəklində yazılı təqdim edir.
- Müəyyən mövzu ilə bağlı verilmiş açar sözlərdən istifadə etməklə rabitəli mətn yazır.
- Həyatda gördüklərini təsvir etməklə rabitəli mətn qurur.
- Əldə etdiyi məlumatları abzaslar üzrə məntiqi ardıcılıqla qruplaşdıraraq məruzə hazırlayır.
- Əldə etdiyi məlumatları abzaslar üzrə məntiqi ardıcılıqla qruplaşdırır.
- Fikri ifadə edərkən cümlələr arasında məntiqi əlaqə qurur.
- Nəqli xarakterli mətn yazarkən epizodların ardıcılığını müəyyən edir.
- Mətnin əsas hissəsindən çıxardığı nəticələrə görə sonluq hissəni yazır.

3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (ərizə, tərcümeyi-hal) yazır.

Təlim nəticələri:

- Verilmiş situasiyaya uyğun ərizə yazır.
- Verilmiş formaya uyğun tərcümeyi-hal yazır.
- Haqqında məlumat topladığı şəxsin tərcümeyi-halını yazır.

4. Dil qaydaları

Şagird:

4.1. Dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.

4.1.1. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir.

- Cümlənin baş üzvlərini ikinci dərəcəli üzvlərdən fərqləndirir.
- Cümlədə mübtədanı müəyyən edir.
- Cümlədə mübtədanın ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.
- Feili və ismi xəbəri müəyyənləşdirir.
- Feili xəbərin ifadə vasitələrini müəyyən edir.
- İsmi xəbərin ifadə vasitələrini müəyyən edir.
- Cümlənin baş üzvlərini müəyyən edir.
- Mübtəda ilə xəbərin uzlaşma qaydalarına riayət edir.

4.1.2. Sözü'n grammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.

Təlim nəticələri:

- Əsas nitq hissələrinin leksik və grammatik mənalarını araşdırır.
- Kontekstə görə isim düzəldən leksik şəkilçiləri (dayanacaq, səpin, gəlir) grammatik şəkilçilərdən fərqləndirir.
- Mənsubiyyət şəkilçili sözləri müəyyən edir.
- Kontekstə uyğun olaraq sözləri müəyyənlik və ya qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik halda işlədir.
- Qeyri-müəyyənlik bildirən təsirlik halda olan sözləri cümlə daxilində işlədir və məna fərqlərini müəyyənləşdirir.
- Xəbərlilik şəkilçisi qəbul etmiş sözləri müəyyən edir.
- Düzəltmə sifətləri eyni şəkilçili düzəltmə isimlərdən fərqləndirir.
- Sayların məna növlərini müəyyənləşdirir.
- Sayın quruluşca növünü müəyyən edir.
- Miqdar saylarının növlərini müəyyənləşdirir.
- Kontekstə uyğun olaraq numerativ sözləri düzgün işlədir.
- İsimləşmiş saylarda ismin xüsusiyyətlərini müəyyən edir.
- Cümlələrdəki sözləri uyğun gələn əvəzliliklərlə əvəz edir.
- Əvəzliyin məna növlərini müəyyən edir.
- Şəxs əvəzliliklərində ismin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.
- İşarə əvəzliliklərini kontekstə uyğun yerli-yerində işlədir.
- Düzəltmə feillərin hansı nitq hissəsindən yarandığını müəyyən edir.
- Feil şəkillərinin məna çalarları arasındakı fərqi müəyyənləşdirir.
- Əmr şəklində olan feilləri müəyyən edir.
- Arzu şəklində olan feilləri müəyyən edir.
- Vacib şəklində olan feilləri müəyyən edir.
- Lazım şəklində olan feilləri müəyyən edir.
- Şərt şəklində olan feilləri müəyyən edir.
- Cümlədə zərfi digər nitq hissələrindən fərqləndirir.
- Kontekstə görə düzəltmə zərfi eyni şəkilçili digər nitq hissələrindən fərqləndirir.
- Zərfləri quruluşuna görə fərqləndirir.
- Zərfin məna növlərini fərqləndirir.
- Kontekstə görə zərfləri digər nitq hissələrindən fərqləndirir.

4.1.3. O, bu əvəzliliklərindən sonra vergüldən düzgün istifadə edir.

Təlim nəticələri:

- Kontekstə görə "o" sözünün işarə, yoxsa şəxs əvəzliyi kimi işləndiyini müəyyən edir.
- O, bu əvəzliliklərindən sonra vergülün qoyulması qaydalarına yazıda riayət edir.

4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.

Təlim nəticələri:

- Düzəltmə isimlərin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.
- Şəkilçi qəbul etmiş bəzi ikihecalı sözlərdə saitın düşməsi ilə bağlı qaydaları yazısında tətbiq edir.
- İsmi yönük və çıxışlıq hallarında olan sözlərin yazılışı və tələffüzü ilə bağlı qaydalara riayət edir.
- Sayların yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.
- Sayların müxtəlif yazılış formalarını kontekstə uyğun tətbiq edir.
- Mürəkkəb sayların yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.
- Rəqəmlə yazılan miqdar saylarının yazılış qaydalarına əməl edir.
- Sıra saylarının yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.
- Saylarla işlənən isimlərin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.
- Məndəki orfoqrafik və qrammatik səhvləri redaktə edir.
- Müxtəlif şəkilçilərin deyilişi ilə yazılışını fərqləndirir.
- Əvəzliliklərin quruluşca növlərinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.
- Xəbər şəklində olan feillərin yazılışı və tələffüzü ilə bağlı qaydaları nitqində tətbiq edir.
- Mürəkkəb zərflərin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.

Məzmun standartlarının reallaşmasına dair şərhlər

Kurikulumun tələbləri ilə Azərbaycan dili fənninin konsepsiyasında yaranan dəyişikliklərlə müəllimlər artıq tanışdırlar. Azərbaycan dilinin tədrisinin bu fənn üzrə məzmun xətlərinə və məzmun standartlarına əsaslandığını və dərslərin bir deyil, bir neçə fəaliyyət istiqamətində qurulduğunu bilirlər.

Məzmun xətti, məzmun standartları ilə bağlı kifayət qədər məlumat verilməmişdir. Lakin VI sinifdə tamamilə yeni məzmunlu alt-standardlar var ki, bunlarla bağlı daha ətraflı məlumat verməyi məqsəduyğun hesab edirik.

3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, mətn üzərində iş kurikulumun yeniliklərindən biridir. Mətnin qurulması, tərkib hissələrinin müəyyən edilməsi, məlumatların abzaslar üzrə yerləşdirilməsi, abzaslar arasında əlaqələrin olması və s. bu kimi tələblər əvvəllər sistemli şəkildə aparılmırdı. Mətnin tipləri (nəqli, təsviri və mühakimə) mövzusu isə bu vaxta qədər heç bir standartda əks olunmayıb. Kurikulumdan əvvəlki tədris proqramında, adətən, mətnin üslubu (bədi, elmi, publisistik) üzərində iş aparılırdı.

Lakin müxtəlif xarakterli mətn qura bilmək şagirdlər üçün həyati bacarıqdır. Bu standartda hər hansı bir əşyanı, hadisəni, vəziyyəti təsvir etmək, verilmiş süjet üzrə rəhbərli mətn qurmaq, hər hansı bir fərziyyə ətrafında fikir yürütmək, arqumentlər gətirmək, fikirlərini əsaslandırmaq bacarıqları öz əksini tapır. 3.1.1. standartını reallaşdırmaq üçün əvvəlcə şagirdlər müxtəlif yazı tiplərinin xüsusiyyətləri ilə tanış olur, bu xüsusiyyətlərə uyğun mətn qurub yazırlar. Bu standart üzrə ən maraqlı təlim nəticələrindən biri eyni mövzu üzrə müxtəlif tipli yazılar yazmaqdır.

Müəllimə kömək məqsədilə müxtəlif tipli mətnlərin tərkib hissələrini və onların tələblərini əks etdirən cədvəl və sxemlər göstərilmişdir ki, şagirdlər bu sxemlərlə işləyərək əyani şəkildə mətnin strukturunu və məzmun xüsusiyyətlərini “görürlər”. Belə sxemlərlə iş şagirdin mətni daha yaxşı qavramasına şərait yaradır.

2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir. Bu məzmun standartı şagirdə mühakiməyürütmə, əsaslandırma və nəqlətmə bacarığı formalaşdırmağa xidmət edir. Şagird oxuduğu mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirir, təhlil edir və münasibət bildirir. Fikri əsaslandırma iki şəkildə aparıla bilər:

1. Mətndəki faktlara istinad edərək çıxardığı nəticələri əsaslandırır.
2. Öz mülahizələrinə istinad edərək obraz və hadisələrə münasibət bildirir.

Bu alt-standartla bağlı müəyyənləşdirilən təlim nəticələri şagirdə hər iki istiqamətdə iş aparmağa imkan verir.

Bəzi standartların (2.1.1, 2.2.1, 2.2.3, 3.1.1, 4.1.2) dərslərdə digərlərinə nisbətən daha çox reallaşdırılması həmin standartların bir neçə fəaliyyət istiqamətini birləşdirməsi, başqalarının isə daha konkret bir bacarığı nəzərdə tutması ilə əlaqədardır.

Məsələn, 2.2.3. standartı özündə mühakiməyürütmə, əsaslandırma, nəqlətmə, mətnqurma kimi bacarıqları birləşdirdiyi halda, 2.2.2. standartı yalnız mətnin tərkib hissələrini müəyyənləşdirməyi tələb edir.

Dil qaydaları üzrə 4.1.2. standartı sözün qrammatik mənasını müəyyənləşdirmək tələbi ilə bütün nitq hissələrinin tədrisi zamanı tətbiq olunur, 4.1.3. standartı isə yalnız *o*, *bu* əvəzliliklərində durğu işarələrinin işlədilməsi ilə bağlıdır.

Yazı məzmun xəttində “3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir” standartının tətbiq dairəsi çox genişdir. Çünki istənilən halda şagirdin qurduğu mətn müəyyən yazı tipinə aid olur.

Bununla əlaqədar olaraq həmin standartların reallaşdırılmasına xidmət edən təlim nəticələri də daha çoxdur.

Təlim texnologiyaları və təlim nəticələri arasında əlaqə

Təcrübə sübut edir ki, kurikulumun qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olmaq üçün fəal (interaktiv) təlim üsullarından istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Bir dərs çərçivəsində bir neçə üsuldən istifadə oluna bilər. Əsas məqsəd üsuldən dərslərin məzmununa uyğun, düzgün və səmərəli şəkildə istifadə etməkdir.

Məzmun standartı məqsəd, təlim üsulu isə vasitədir. Məqsədə çatmaq üçün vasitəni düzgün seçmək lazımdır. Aşağıda müxtəlif məzmun xətləri üzrə standartların həyata keçirilməsi üçün daha məqsədəuyğun hesab edilən üsullar haqqında məlumat verilmişdir. Müəllimlər tədris zamanı dərslərin məzmunundan və məqsəddən asılı olaraq bu üsullara istədikləri dəyişiklikləri edə bilərlər.

Dinləyib-anlama və danışma

Bu məzmun xətti üzrə Debat, Konfrans, Akvarium üsulları daha səmərəli nəticələr əldə etməyə kömək edir.

*Adıçəkilən, lakin izahı verilməyən üsullar haqqında müəllimlər mövcud V sinif “Azərbaycan dili” dərslik komplektindəki müəllim üçün metodik vəsaitdən məlumat ala bilərlər.

Oxu. Müəllim mətnin tipi və məzmunundan asılı olaraq oxu prosesində Ziqzaq, Sinkveyn, Cütlükdə oxuma – cütlükdə ümumiləşdirmə, İstiqamətləndirilmiş oxu, Öyrənirəm – öyrədirəm, Sual müsabiqəsi, Proqnozlaşdırma (Təxmin etmə) üsullarından istifadə edə bilər.

Bundan əlavə, aşağıda təqdim edilən üsullar da oxu bacarığının inkişafına xidmət edir.

Sürətli oxu şagirdlərdə sürətlə şüurlu oxu bacarığının formalaşmasına xidmət edir. Bu üsulun tətbiqi zamanı müəllim şagirdlərin mətni oxuması üçün müəyyən vaxt təyin edir. Vaxtın müəyyənəşdirilməsi mətnin böyüklüyündən və informasiya yükündən asılıdır. Müəyyən edilmiş zaman çərçivəsində şagirdlər mətni elə oxumalıdırlar ki, müəllimin ən azı faktoloji suallarına cavab verə bilsinlər.

Son sözü mənə saxla. Bu üsul şagirdlərə oxuduqları mətndə maraqlı və təsirli məqamları müəyyən etməyi öyrədir. Şagird mətndən onu sevindirən, kədərləndirən, təəccübləndirən və s. hisslər doğuran parçaları seçir və onlara şərh yazır. Növbəti dərsdə bir neçə şagirdin seçdiyi hissə müzakirə edilərək digər şagirdlər tərəfindən şərh olunur. Bu zaman müəllim də yeri gəldikcə öz fikrini söyləyə bilər. Axırda hissəni seçmiş şagird öz şərhini söyləyir və müzakirəni ümumiləşdirir. Buna görə də bu üsul “Son sözü mənə saxla” adlanır.

Qərarlar ağacı. Siniflə birlikdə problem və onun həlli yolları müəyyənəşdirilir. Şagirdlər fikir mübadiləsi aparıb problemin həlli yollarını və eyni zamanda bu yolların müsbət və mənfi tərəflərini ətraflı təhlil edirlər. Təkrarlananlar, səmərəsizlər çıxarılır. Qərarların qəbul edilməsi zamanı rəhbər tutulan səbəblər təhlil edilir və daha səmərəli həll yolları saxlanılır. Daha sonra şagirdlər qəbul etdikləri qərarın müsbət və mənfi tərəflərini söyləyirlər. Bu üsul oxu təlimi üsulu hesab edilir və şagirdə fikir yürütmək, fikrini əsaslandırmaq bacarıqları da formalaşdırır. Şagirdə məntiqi tənqidi inkişaf etdirir. Verilmiş vəziyyətdən daha səmərəli çıxış yolu tapmağa kömək edir.

Sillogizm. Bu üsul oxu zamanı şagirdlərdə ümumiləşdirmə və məlumatlardan nəticə çıxarma bacarığının formalaşmasına xidmət edir. Verilmiş məlumatlardan (adətən, iki hökmdən) yeni bir məlumat əldə edilir. Məsələn:

I hökm: Metallar elektrik cərəyanını keçirir.

II hökm: Qızıl metaldır.

Nəticə: Qızıl elektrik cərəyanını keçirir.

Söz mücrüsü. Şagirdlərə müxtəlif sözlər verilir və bu sözlərdən istifadə etməklə rəbitəli mətn qurmaq tapşırılır. Bu üsul şagirdlərdə söz ehtiyatını artırır, sözün mənasını anlamaqdan əlavə, kontekst daxilində işlətmək bacarığı formalaşdırır. Eyni zamanda şagirdlər sözləri bir yerdə işlədə bilmək üçün rəbitəli mətn qurmalıdırlar.

Yazı. Təqdimat (məruzə). İstər elektron formada olsun, istər adi formada, təqdimatın tələbləri məqsəddən asılı olaraq aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

1. Mətnin düzgün tərtib edilməsi
2. Fikirlərin ardıcılığı, aydın və düzgün şəkildə ifadə edilməsi
3. Cümlələrin qrammatik və üslubi cəhətdən düzgün qurulması
4. Mətn tipinin tələblərinə riayət olunması

Cəld yazı. Bu üsulun tətbiqi zamanı şagirdlərə cəmi bir neçə dəqiqə (beş dəqiqədən çox olmayaraq) ərzində bir mövzu haqqında yazmaq və ya bir sualı cavablandırmaq tapşırılır. Bu zaman şagirdlərin necə yazdığı yox, nə yazdığı nəzərə alınmalıdır. Dərsin həm motivasiya, həm də yekun mərhələsində istifadə oluna bilər.

Sərbəst yazı. Bu üsul cəld yazıya bənzəyir, lakin şagirdə fikirlərini ifadə etmək üçün daha çox vaxt verilir (10-15 dəqiqə). Bu zaman şagirdə verilən mövzu ilə bağlı daha çox fikir ifadə etmək, fikrini yekunlaşdırmaq tapşırılır. Cəld yazıda olduğu kimi, burada da şagirdin orfoqrafik səhvlərinə deyil, ilk növbədə yazdığından məzmununa fikir verilməlidir. Dərsin bir neçə mərhələsində (tədqiqatın aparılması, nəticələrin çıxarılması və s.) istifadə oluna bilər. Bu üsul digər fənlərdə də tətbiq edilə bilər, çünki şagirdə fikirlərini paylaşmaq imkanı verir.

Yazılı debat. Debatın bu forması tətbiq edilərkən şagirdlər verilmiş mövzu üzrə öz arqumentlərini və qarşı tərəfin gətirdiyi arqumentlərə cavab yazırlar. Arqumentlər və cavablar qısa, konkret və aydın olmalıdır. Bu zaman şifahi müzakirələrə yer verilmir. Yazılı debatın məqsədi şagirdlərə qısa müddətdə fikirlərini aydın və lakonik ifadə etməyi öyrətməkdir. Bu cür debatlar qısa-müddətli olur.

Yuxarıda adını çəkdiklərimizdən əlavə, dərsin **motivasiya** mərhələsində istifadə olunan bir çox üsul və texnikalar var ki, müəllimlər bunlarla aşağı siniflərdən tanışdırlar: Anlayışın çıxarılması, Auksion, Klaster (şaxələndirmə), BİBÖ, Beyin həmləsi, Söz assosiasiyaları.

İstisnalarla müəyyənləşdirmə. Bax: “Sənin kimi olacağam...” dərsinin motivasiya mərhələsi (səh. 29). (Bu üsul müəlliflər tərəfindən düşünülmüş və ilk dəfə tətbiq edilmişdir.)

Dərslərin strukturu

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, kurikulumun tələblərini daha çox interaktiv təlim üsulları ilə reallaşdırmaq mümkündür. Buna görə də dərslərin strukturu

fəal təlimin tələblərinə uyğun olaraq verilmişdir. Hər bir dərs motivasiya ilə başlanıb qiymətləndirmə ilə bitir.

Aşağıda göstərilən mərhələlərin ardıcılığı problem-dialogi təlim prosesinin ümumi məntiqini əks etdirir və tədqiqatın aparılma qanunlarına uyğun qurulur:

- Motivasiya. Problemin qoyulması
- Tədqiqatın aparılması
- Məlumat mübadiləsi
- Məlumatın müzakirəsi və təşkili
- Nəticələrin çıxarılması
- Yaradıcı tətbiqetmə
- Refleksiya və qiymətləndirmə

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu struktur çevikdir və müəyyən amillərdən asılı olaraq dəyişə bilər. Bəzi mərhələlər mütləq saxlanılmalıdır, bəziləri isə itisə oluna bilər. Bəzi hallarda fəal və ənənəvi dərslərin sintezi mümkündür.

Təlim prosesinin səmərəsi təlim metodunun məqsədəuyğun seçilməsindən asılıdır. İlk növbədə müəllim dərslərin məqsədini müəyyən etməyi bacarmalıdır: dərs yeni bilik və bacarıqları formalaşdırır, yaxud hər hansı bacarığı vərdiş səviyyəsinə çatdırır. Məsələyə bu cür yanaşaraq MMV-də dərslərin icmalında fəal dərslərin bütün mərhələləri bir dərslə eyni ardıcılıqla verilmir. Məzmun standartından çıxan təlim nəticəsini reallaşdırmağa xidmət edən üsul və texnikalar tövsiyə edilir.

Bundan əlavə, dərslərdə verilmiş hər bir tapşırığın məqsədi izah edilir və müəllimə kömək məqsədilə əlavə məlumatlar da verilir.

Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya

Azərbaycan dili üzrə məzmun standartları bir-biri ilə o qədər əlaqədardır ki, dərsləri yalnız bir istiqamətdə qurmaq mümkün deyil. Buna görə də bir çox hallarda fəndaxili inteqrasiyaya şərait yaranır. Məsələn, mətn üzrə suallar cavablandırılarkən oxu, danışma, dinləyib-anlama üzrə məzmun standartları arasında inteqrasiya yaranır. Bəzən aşağı siniflərdə reallaşdırılmış məzmun standartlarına istinad edərək müəyyən bir tapşırığın yerinə yetirilməsi tələb olunur (fəndaxili şaquli inteqrasiya).

Azərbaycan dili dərslərinin əsas məqsədi bu fənnin məzmun standartlarının reallaşdırılmasıdır. Lakin bəzən məqsədə çatmaq üçün başqa fənnin standartı da vasitə kimi çıxış edir və bu zaman fənlərarası inteqrasiya baş verir. Məsələn, “Riyaziyyatçıların şahı” mətnindən istifadə edərək ədədləri hesablamaq tapşırılır ki, bu zaman riyaziyyat fənni ilə inteqrasiya yaranır.

İnklüzivlik və mənəvi dəyərlər

Dərslərdə xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin, tarixinin, mədəni abidələrinin, şəxsiyyətlərinin təbliğinə geniş yer verilmişdir. Qarabağ haqqında verilmiş mətnlər (“Əlif Hacıyev”, “Mən gərək oğul doğulaydım...”) xalqımızın qan yaddaşının unudulmaması məqsədi daşıyır. Şagirdlərə vətənpərvərlik hissi aşılamağa, onların vətənpərvər vətəndaş kimi böyüməsinə xidmət edir.

Bəzi mətnlərdə fiziki qüsuru olan insanlardan danışılır. Məsələn, “Heykəltəraş Mirəli Mirqasımov”, “İdman ayaqqabısı” mətnlərində bu cür insanların cəmiyyətə inteqrasiyası əsərin əsas motivini təşkil edir.

Qiymətləndirmə

Kurikulumun tələblərinə görə məktəbdaxili qiymətləndirmənin üç növü var:

- Diagnostic qiymətləndirmə şagirdin bilik və bacarıqlarının ilkin səviyyəsini müəyyənləşdirməklə müəllimin təlim strategiyalarının seçilməsinə xidmət edir.
- Formativ qiymətləndirmənin əsas mahiyyəti şagirdin təlim fəaliyyətinin daim izlənilməsidir. Formativ qiymətləndirmə şagirdin bilik və bacarığını formalaşdırmaqla onun təlim nəticələrinə nail olması məqsədilə aparılır.
- Summativ qiymətləndirmə müəyyən mərhələnin sonunda şagird nailiyyətinin qiymətləndirilməsidir.

Formativ qiymətləndirmə dərsi müşayiət edən prosesdir. Şagirdin məzmun standartlarından irəli gələn bilik və bacarıqlara nail olması üçün onun fəaliyyətini izləmək, bu zaman qarşıya çıxan problemləri aradan qaldırmaq və təhsilalanı istiqamətləndirmək məqsədilə aparılan bu qiymətləndirmə növü məktəbdaxili qiymətləndirmənin vacib məqamlarından biridir. Formativ qiymətləndirmə şagirdin ehtiyaclarını öyrənmək, uğur qazana bilməməsinin səbəblərini araşdırmaq və onun inkişafını təmin etmək məqsədilə müntəzəm olaraq həyata keçirilir.

Aşağıda bəzi standartlar əsasında müəyyən edilmiş qiymətləndirmə meyarları və səviyyələri üzrə nümunələr verilmişdir. Nümunələr 2013-cü ildə Təhsil Nazirliyi tərəfindən təqdim edilmiş “Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması barədə Təlimat” əsasında hazırlanmışdır. Fənni tədris edən müəllim formativ qiymətləndirmə aparmaq üçün dərstdə reallaşdırılan məzmun standartları üzrə qiymətləndirmə meyarlarını və səviyyələrini bu nümunələr əsasında müəyyənləşdirə bilər.

2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.

Meyar	I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Fikir əsaslandırma	Fikrini əsaslandırmaq üçün arqument gətirə bilmir.	Gətirdiyi arqumentlər fikrini əsaslandırmağa kifayət etmir.	Fikrini əsaslandırmaq üçün arqument gətirir, lakin arqumentlərdə uyğunsuzluq özünü göstərir.	Fikrini əsaslandırmaq üçün tutarlı arqumentlər gətirir.

Aşağıda təqdim olunan rubrik rəhbərli yazı veridlərinin nə dərəcədə formalaşdığını yoxlamağa xidmət edir. Qeyd etmək istədik ki, rubrikdə bütün mətn tipləri üçün vacib olan meyarlar öz əksini tapmışdır. Müəllim şagirdin yazdığı mətn tipindən asılı olaraq rubrikdən meyarlar seçə və qiymətləndirmə apara bilər.

Meyar	IV səviyyə	III səviyyə	II səviyyə	I səviyyə
Mətnin mövzuya uyğunluğu	Mövzu tam əhatə olunmuşdur.	Mövzu əhatə olunmuşdur, lakin bəzən kənara çıxmalar müşahidə olunur.	Mövzu qismən əhatə olunmuşdur.	Mətn mövzunun açılmasına xidmət etmir.
Mətnin strukturu	Giriş cəlbedicidir, maraqlıdır. Struktur gözlənilmişdir. Mətn tam məntiqi ardıcılıqla təqdim olunur. Mətnin sonluğu tamamilə düzgün formalaşdırılmışdır.	Struktur gözlənilmişdir, lakin bəzi fikirlər yerində deyil. Sonluq mövcuddur, lakin düzgün formalaşdırılmayıb.	Struktur gözlənilsə də, fikirlər hissələrə uyğun qruplaşdırılmamışdır. Sonluq mövcuddur, lakin aydın şəkildə müəllif mövqeyini ifadə etmir.	Aydın struktur, giriş və ya sonluq yoxdur. Sonluqda problemlə bağlı ümumiləşdirmə öz əksini tapmamışdır.
Mətnin məzmunu	Mövzunun təhlili aydın, təsirli və düşünülmüş şəkildə aparılmışdır. Müəllifin problemə yaradıcı və orijinal yanaşması aydın görünür.	Mövzu açılır, lakin tam əsaslandırılmır. Mətnə müxtəlif yanaşmalar öz əksini tapır, lakin müəllifin öz mövqeyi az müşahidə olunur.	Mövzunu təhlil etməyə cəhd göstərir. Mətnə müəllifin yaradıcı yanaşması tam aydın şəkildə görünür.	Mövzu açılır. Mətnə müəllifin mövqeyi müşahidə olunmur.
Dil-üslub səviyyəsi	Söz və ifadələr dəqiqdir və məqsədəuyğun ifadə olunur. Mətn tam anlaşılmalıdır. Yazıda orfoqrafik və qrammatik səhvlərə rast gəlinmir.	Söz və ifadələrin əksəriyyəti dəqiqdir və məqsədəuyğun ifadə olunur. Mətnin əksər hissəsi anlaşılıqdır. Yazıda orfoqrafik və qrammatik səhvlərə bəzən rast gəlinir.	Bəzi söz və ifadələr dəqiqdir, lakin çox vaxt məqsədəuyğun ifadə olunmur. Bir çox cümlələr anlaşılmalı deyil. Yazıda orfoqrafik və qrammatik səhvlərə tez-tez rast gəlinir.	Söz və ifadələr dəqiq deyil və məqsədəuyğun istifadə olunmur. Cümlələrin əksəriyyəti anlaşılmalı deyil. Yazıda çoxlu sayda orfoqrafik və qrammatik səhv var.

Bir daha xatırladıq ki, təqdim olunan variantlar nümunə xarakteri daşıyır. Formativ qiymətləndirmə üçün meyarları müəllimlər özləri dərstdə reallaşdırılmış məzmun standartlarından çıxış edərək müəyyənləşdirməlidirlər.

Kiçik summativ qiymətləndirmə (KSQ) bölmələrin sonunda müəllim tərəfindən aparılır. MMV-də hər bölmənin sonunda kiçik summativ qiymətləndirmə materialları verilmişdir. Müəllim KSQ-nin keçirilməsi üçün bu materiallardan istifadə edə və ya həmin nümunələr əsasında öz qiymətləndirmə materiallarını hazırlaya bilər.

Böyük summativ qiymətləndirmə (BSQ) yarımillərin sonunda ümumi təhsil müəssisəsinin rəhbərliyinin nəzarəti ilə fənni tədris edən müəllim və ya xüsusi komissiya tərəfindən aparılır.

Şagird özünüqiymətləndirməsi. Hər bölmənin sonunda verilmiş "Ümumiləşdirici təkrar" dərindən sonra müəllim özünüqiymətləndirmə apara bilər.

Şagird özünüqiymətləndirməsi üçün təqdim olunan aşağıdakı cədvəl müəllimlərə kömək məqsədilə təqdim edilmişdir.

Meyarlar/ Səviyyə	Əla	Yaxşı	Orta	Zəif
Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirməyi bacarıram.				
Yeni sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə müəyyənləşdirirəm.				
Məcəzi mənalı söz və ifadələri kontekstə uyğun qarşılığı ilə əvəz edirəm.				
Rabitəli mətn qurmağı bacarıram.				
Mətndəki informasiyanı tezislərlə ifadə etməyi bacarıram.				
Sillogizm qura bilirim.				
Mətni adlandırmağı bacarıram.				
Bölmə üzrə öyrəndiyim dil qaydalarını mənimsəmişəm.				

Mənbələr

1. **Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti.** Bakı, "Altun Kitab", 2015.
2. **Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti** (4 cildə). Bakı, "Şərq-Qərb", 2006.
3. **İnteraktiv təlim (Müəllimlər üçün tədris vəsaiti).** Bakı, "Müasir Təhsil və Tədrisə Yardım Mərkəzi", 2010.
4. Krouford A. və b. **Düşünən sinif üçün öyrətmə və öyrənmə üsulları.** Bakı, "Müasir Təhsil və Tədrisə Yardım Mərkəzi", 2012.
5. **Məktəblinin alınma sözlər lüğəti.** Bakı, "Altun Kitab", 2014.
6. **Müasir Azərbaycan dili** (4 hissə). Bakı, "Şərq-Qərb", 2007.
7. **Təhsil lüğəti.** Bakı, "Müasir Təhsil və Tədrisə Yardım Mərkəzi", 2011.
8. Veysova Z.A. **Fəal/İnteraktiv təlim. Müəllimlər üçün vəsait.** Bakı, 2007.

I BÖLMƏ

FƏRD VƏ CƏMİYYƏT

Dərs №	Məzmun standartları	Mövzu	Saat sayı	Dərslik səh.	MMV səh.
1.	2.2.1., 2.1.1., 2.1.2., 3.1.3., 4.1.2.	Əlvida, “bilmirəm” <i>Nitq hissələri</i>	3	10-14	22-25
2.	2.2.3., 1.2.2., 3.1.1., 4.1.4., 4.1.2.	İnşa <i>Düzəltmə isimlər</i>	3	15-18	26-28
3.	2.2.2., 2.2.3., 2.1.1., 3.1.1., 4.1.2.	Möcüzənin qiyməti <i>İsmin mənsubiyyətə görə dəyişməsi</i>	2	19-21	29-31
4.	2.2.1., 2.1.1., 1.1.2., 3.1.1., 4.1.2.	İdman ayaqqabısı <i>Qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik hal</i>	3	22-25	32-35
5.	2.2.2., 2.2.3., 3.1.2., 1.2.2., 4.1.2.	Məktub <i>Qeyri-müəyyənlik bildirən təsirlik hal</i>	2	26-28	36-37
6.	2.2.1., 2.1.1., 3.1.3., 1.1.2., 4.1.4.	“Sənin kimi olacağam...” <i>Söz kökündə saitə düşməsi</i>	3	29-32	38-41
7.	2.2.1., 2.2.2., 3.1.1., 4.1.4.	Dülgər oğlu <i>Yönlük və çıxışlıq hallarında olan sözlərin yazılışı</i>	2	33-36	42-43
8.	2.2.1., 2.1.1., 1.2.2., 1.1.1., 4.1.4.	“O mənim bacımdır...” <i>Xəbərlilik şəkilçiləri</i>	2	37-39	44-45
9.	2.2.1., 1.1.1., 1.2.3., 3.1.1., 3.1.4., 4.1.2.	“Elektron ünvanım olsaydı...” <i>Düzəltmə sifətlər</i>	4	40-43	46-48
10.		Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	1	44	48-50
Yekun			25 saat		

1-ci dərs. ƏLVİDA, “BİLMİRƏM” (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Məndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Əsərin ideyasını müəyyən etmək üçün qəhrəmanların xarakterindəki əsas cəhətləri açıqlayır.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Məndəki söz və ifadələrin kontekstə uyğun mənasını lüğətin köməyi ilə müəyyən edir.
2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.	Məcəzi mənalı söz və birləşmələri həqiqi mənada işlənen ekvivalenti ilə əvəz edir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Esse yazmaq üçün mətnin strukturunu müəyyənləşdirir.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Əsas nitq hissələrinin leksik və qrammatik mənalarını araşdırır.

Diagnostic qiymətləndirmə

Şagirdlərin hansı bilik və bacarıqlara yiyələndiyini yoxlamaq məqsədilə aparılır. Bu, test, mətn üzərində iş, çalışmaların yerinə yetirilməsi şəklində aparıla bilər. Müəllim işini elə qurmalıdır ki, DQ 20 dəqiqədən artıq çəkməsin.

Motivasiya

Müəllim bir qutuya bir neçə dairə kəsib qoyur. Dairələrin iç tərəfində müxtəlif rəqəmlər yazılmışdır. 5 rəqəmi yazılmış dairəni seçən uşaqlar lövhəyə çağırılır və onlara özlərini təqdim etmək, tanımaq tapşırılır (müəllim işini elə qurmalıdır ki, 5 rəqəmi 2-3 nəfərə düşsün): “*Təsəvvür edin ki, sizi burada heç kim tanımır. Özünüzü necə tanıdardınız?*” Uşaqlar özlərini təqdim edərkən müəllim diqqət etməlidir ki, onlar yalnız yaxşı xüsusiyyətlərindən danışmasınlar. Əgər şagirdlər ancaq müsbət xüsusiyyətlərindən danışarlarsa, yönəldici suallar verilə bilər:

İnsanların çatışmazlığı olmurmu? Bəs niyə biz bunlardan danışmırıq? Nəzərə alın ki, hər bir insanda müəyyən zəiflik, çatışmayan cəhət ola bilər. Bunu faciə kimi qəbul etmək düzgün olmazdı. Faciə onda baş verir ki, insan öz çatışmayan cəhətlərini görmür və onları aradan qaldırmağa cəhd etmir.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn oxunur, məndaxili 1-3-cü suallara cavab verilir. Burada məqsəd şagirdlərin diqqətini iki əsas obrazın – Nigarın və Günay müəllimin xarakterindəki əsas cəhətlərə yönəltməkdir. Bu xarakterləri təhlil etməklə mətnin ideyasını müəyyənləşdirmək mümkündür.

1-ci sual oxunmuş hissələrə istinad etməklə obrazın xarakterini açmağa, eyni zamanda xarakterin inkişaf dinamikasını proqnozlaşdırmağa yönəlmişdir.

2-ci sual şagirdləri məndəki epizodla, qəhrəmanın hərəkəti ilə bağlı fərziyyələr söyləməyə yönəldir.

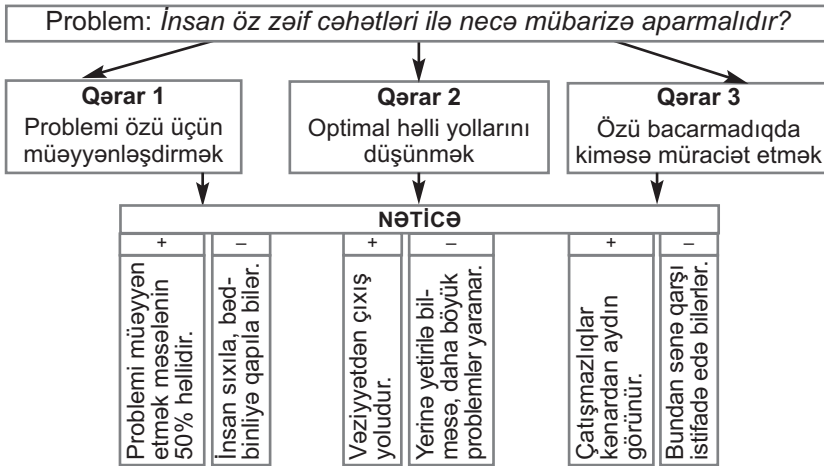
İlk iki sual şagirdlərdə yaradıcı oxu bacarığını inkişaf etdirir.

3-cü sual: Proqnozlaşdırma tələb edir. Şagirdlər bu sualı müxtəlif cür cavablandıra bilərlər. Bu zaman müəllim şagirdlərdən fikirlərini əsaslandırmağı istəməlidir.

Mətn sona qədər oxunduqdan sonra şagirdlər Günay müəllimin xarakteri ilə bağlı fikirlərini 1-ci suala verilmiş cavablarla müqayisə edə bilərlər.

“**Qərarlar ağacı**”nın köməyi ilə məndə qaldırılan əsas problem müəyyənləşdirilir: *İnsan öz zəif cəhətləri ilə necə mübarizə aparmalıdır?*

Problemin həlli yolları beyin həmləsi ilə ortaya çıxarılır. Bu zaman şagirdlərdən mümkün qədər çox ideya almaq əsas məqsəddir. Müzakirə zamanı təklif olunan fikirlər arasında əsas və ikinci dərəcəli olanlar müəyyənləşdirilə, təkrarlananlar, məsələdən uzaq olanlar silinə bilər. Problemin həlli yollarından hər biri (və yaxud nümunə üçün biri) müzakirə edilir, onların hansı müsbət və mənfi nəticələrə gətirib çıxara biləcəyi proqnozlaşdırılır. Sonra belə bir cədvəl çəkilir.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Şagirdlərin yeni tanış olduğu sözlər və ifadələr üzərində iş aparılır. 4-cü tapşırıq şagirdlərin söz ehtiyatını zənginləşdirməyə xidmət edir.

5-ci tapşırıqda verilmiş sözlərin mənaları araşdırılarkən onların nitq etiketi olduğu və ayrılma məqamında işlənildiyi diqqətə çatdırılır. (Şagirdlər əvvəlki siniflərdə nitq etiketləri haqqında məlumat almışlar.) “Xudahafiz”, “sağ ol” etiketlərindən fərqli olaraq, “əlvida” sözü ayrılanların bir daha görüşməyəcəklərini vurğulayır.

9-cu tapşırıqda kontekstə görə ifadənin mənasını izah etmək tapşırılmışdır.

Cümlədə “qayğılarını qapının ağzında qoymaq” ifadəsi *insanın şəxsi problemlərini kənara qoyaraq işini görməsi* mənasını verir. Müəllimlərin peşəkarlığı ondadır ki, sinifdəki şagirdlərə öz şəxsi problem və qayğılarını hiss etdirməsinlər.

(St. 2.1.2) 6-cı tapşırıq: frazeoloji birləşmələrlə bağlı qaydalar təkrarlanır, bu birləşmələrdə sözlərdən biri və ya hər ikisinin məcazi mənada işləndiyi şagirdlərin diqqətinə çatdırılır.

(St. 2.2.1) 7-ci tapşırıqda mətnə əsasən Nigarın xarakterindəki xüsusiyyətləri nümunə gətirməklə obrazı təhlil etmək tapşırılmışdır. Bunun üçün şagird Nigarın etiraflarını əsas götürməlidir. 8-ci tapşırıq yerinə yetirilərkən şagirdin əldə etdiyi nəticələrlə dərsləkdəkilər müqayisə edilməli və şagirdə fikrini əsaslandırmaq tapşırılmalıdır.

Yazı

(St. 3.1.3) Şagirdlərə “**qərarlar ağacı**”nın strukturuna uyğun olaraq “Zəif cəhətlərimlə necə mübarizə aparmalıyam?” mövzusunda esse yazmaq tapşırılır. Sinif qruplara bölünür. Hər bir qrup üçün “**qərarlar ağacı**”nın **Qərar 1** qrafası konkretləşdirilir. Məsələn:

1. Dərslərə kifayət qədər vaxt ayırmağa özümü məcbur edə bilmirəm.
2. Müzakirə zamanı fikrimi deməyə çəkinirəm.
3. Çox zaman ovqatım ətrafdakılarla davranışıma təsir göstərir.
4. Haqsız olsam da, öz sözümü yeritməyə çalışıram, başqalarının fikrinə qarşı dözümsüzəm.

Hər qrup bir mövzunu – zəif cəhəti müzakirə edərək kollektiv esse yazır.

Müəllim essenin həcmi cümlə sayı ilə müəyyənləşdirə bilər. Essələr dinlənir və müzakirə olunur.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 10-cu tapşırıq yeni mövzu üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Verilmiş cümlədə “*ki*”, “*əsl*”, “*kimi*” sözləri köməkçi nitq hissəsi olduğundan heç bir suala cavab vermir. Əsas və köməkçi nitq hissələrinə aid olan sözləri müqayisə etməklə onların xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək mümkündür. Bunun üçün Venn diaqramından istifadə etmək olar.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlər IV sinifdə köməkçi nitq hissələri haqqında yalnız ümumi məlumat almışlar. Onların yalnız qrammatik mənaya malik olduğunu və cümlədə hansı funksiya daşdığını bilirlər. Lakin bu nitq hissələri haqqında onların məlumatı yoxdur. Odur ki bu mərhələdə *ədat*, *qoşma* və s. kimi terminləri işlətmək məqsədəuyğun deyil.

11-13-cü tapşırıqlarda sözlərin leksik və qrammatik mənalarını müəyyənləşdirmək tapşırılmışdır. Şagirdlərdə kontekstə uyğun olaraq sözlərin sualını,

leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək bacarığını inkişaf etdirir.

14-cü tapşırıqda şagirdlər leksik şəkilçilər vasitəsilə bir nitq hissəsindən digər nitq hissəsinin necə yarandığını izləyirlər.

15-ci tapşırıq şagirdlərdə praktik bacarıqların formalaşdırıldığını yoxlamağa xidmət edir.

Şaquli fəndaxili integrasiya (VI sinif – st. 4.1.4, V sinif – st. 4.1.4).
15-ci tapşırıq şagirdlərin V sinifdə əldə etdikləri bilik və bacarıqlar əsasında yerinə yetirilir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

2-ci dərs. İNŞA (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.3. Məndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Məndəki əsas fikrə münasibət bildirir.
1.2.2. Dinləyən şəxsin əsas fikir və anlayışları başa düşməsinə kömək etmək üçün mühüm məqamları vurğulayır.	Fikrini əsaslandırmaq üçün mətnə istinad edir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Mövzuya uyğun təsviri xarakterli mətn yazır.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Düzəltmə isimlərin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Kontekstə görə isim düzəldən leksik şəkilçiləri (dayanacaq, səpin, gəlir) qrammatik şəkilçilərdən fərqləndirir.

Motivasiya

Müəllim “Dovşan və Tısbağa” nağılının qısa məzmununu danışır:

Tısbağa Dovşanla mərc gəlir ki, qaçışda ona qalib gələr. Dovşan gülür.

Beləliklə, yarış başlanır. Dovşan özünə arxayın olub uzanıb yatır. Düşünür ki, onsuz da Tısbağa gec hərəkət edir. Fəniş az qalmış qalxar və bir anda qaçıb onu ötür. Tısbağa isə dayanmadan gedir.

Axşam düşür. Dovşan yatıb qalır. Oyananda görür ki, Tısbağa düz fəniş xəttinin yanındadır. Nə qədər sürətlə qaçırsa, çata bilmir. Yarışda Tısbağa qalib gəlir.

Suallar: Nə üçün Dovşan fənişə çata bilmədi? (arxayın olduğu üçün)

Bəs Tısbağa niyə qalib gəldi? (çox çalışdığı üçün)

Dovşan bacarıqlı olsa da, tənbel idi. Nəticədə uduzdu.

Tısbağa ləng olsa da, çalışqan idi. Nəticədə qalib gəldi.

Məqsədə çatmaq üçün insanda hansı keyfiyyətlər olmalıdır?

Oxu

(St. 2.2.3) Mətn hissələrə bölünür (mətn ulduz işarələri ilə 3 bitkin hissəyə bölünür) və **ziqzaq** üsulu ilə oxunur. Şagirdlər “doğma” qruplara qayıdandan sonra müəllim hissələrlə bağlı sualları qruplara paylayır.

I hissəyə aid suallar:

- Vasif niyə yatmamışdı?
- Sizcə, nə üçün ata bu mövzunu vacib məsələ hesab etdi?
- Vasif nə arzulayırdı?
- Nə üçün at ferması yaratmaq istəyirdi?
- Vasif sxemdə nəyi unutmuşdu?

II hissəyə aid suallar:

- Vasif nə üçün həyəcanlı idi?
- Müəllim Vasifin “2” almasının səbəbini necə izah etdi? (Səbəbləri mətn-dən seçib sıra ilə yazın.)

– Evdə müəllimin sözlərinə münasibət necə oldu?

III hissəyə aid suallar:

– Şagirdlər hara gedirdilər?

– Uzaqdan görünənlər nədən xəbər verirdi?

– Müəllim şagirdləri Vasifin yanına nə üçün gətirmişdi?

– Sizcə, İsmayıl müəllim düşüdüklərinin doğru olmadığını anlamışdı mı? Nə üçün belə hesab edirsiniz?

Qrupların təqdimatı dinlənir. Müəllim ümumi müzakirə üçün suallar verir:

– Mətnin ideyası nədir?

– Müəllimin qərarı doğru idi mi? Əsaslandırın.

– Vasifin arzusuna münasibətiniz.

Danışma

(St. 1.2.2) “Düşün və cavab ver” rubrikasına aid olan tapşırıqda (tap. 2) məndəki əsas fikrə münasibət bildirmək tələb olunur. Tapşırıq tənqidi təfəkkürün inkişafına yönəlmişdir. 3-cü tapşırıqda məndəki informasiyaya əsaslanaraq əsas obrazın xarakterindəki xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək və münasibət bildirmək tələb olunur. Şagird Vasifin inşasına əsasən müəyyənləşdirir ki, Vasif gələcək hədəfləri olan və hədəflərinə çatmaq üçün nə edəcəyini bilən insandır, məqsədyönlüdür və s. 4-cü tapşırıqda hekayənin ideyasına uyğun atalar sözü seçmək tələb olunur. Mətnin ideyası: “Niyyətin hara, mənzilin ora” atalar sözüne uyğun gəlir.

Yazı

(St. 3.1.1) Tapşırıq 5: “Böyüyəndə kim olmaq istəyirəm?” mövzusunda təsviri xarakterli esse yazmaq tapşırılır (ev tapşırığı kimi də verilə bilər, amma şagirdlər əvvəlcə nəzəri məlumatla tanış olmalıdırlar).

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərə təsviri xarakterli mətnin xüsusiyyətləri olan vərəq təqdim edilməlidir.

TƏSVİRİ XARAKTERLİ MƏTN

Təsviri xarakterli yazıda hər hansı bir varlığın, hadisənin əsas əlamətləri, xüsusiyyətləri təsvir edilir. Məsələn, insan təsvir edilirsə, onun əsas əlamətləri: boyu, yaşı, gözünün və saçının rəngi; otağın təsviridirsə, ölçüsü, divarların hündürlüyü, interyer, pəncərələrin sayı və s. Bu tip yazı vasitəsilə oxucu təsvir olunan əşyanı təsəvvüründə canlandırır.

Təsviri xarakterli yazılarda:

- insan, heyvan, əşya;
- təbiətin və insanın halı;
- döyüş səhnəsi, müəyyən proses və s. təsvir oluna bilər.

Adətən, bu tip yazıda varlığın əlamətləri (əgər insandırsa, mənəvi və əqli keyfiyyətləri), onun yaratdığı təəssürat öz əksini tapır.

Təsviri xarakterli yazıya nümunə:

Satıcı əlində balaca bir it tutmuşdu. İtin ağıllı, mehriban gözləri qara muncuq kimi parıldaıyrdı. Kiçik pəncələrini mənə sarı uzadır, quyuğunu dayanmadan tərpedirdi. İti sanki ağ mərmdən, gözlərini isə şüşədən düzəltdilmişdilər.

Şagirdlər nəzəri məlumatla tanış olduqdan sonra dərslikdə oxuduqları “İnşa” mətninin hansı hissələrinin təsviri xarakterli yazı tipinə aid olduğunu müəyyənləşdirirlər. (Mətdə təsviri xarakterli yazı tipinə Vasifin inşasını və atçılıq fermasının təsvirini aid etmək olar.)

Dil qaydaları

(St. 4.1.4) V sinifdən şagirdlər sözün quruluşca növləri haqqında məlumata malikdirlər. VI sinifdə əsas nitq hissələrinin quruluşca növləri ilə ayrı-ayrılıqda tanış olacaqlar. Bu, 4.1.2. (Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.) və 4.1.4. (Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.) standartlarının reallaşmasına xidmət edir.

6-cı tapşırıq dil qaydalarının mənimsənilməsi üçün motivasiya xarakteri daşıyır.

7-9-cu tapşırıqlar sözün quruluşca növünü müəyyənləşdirmək bacarığının inkişafına xidmət edir. 10-cu tapşırıqın çətinlik dərəcəsi yüksəkdir. Belə ki, burada ələ sözlər verilmişdir ki, isim düzəldən şəkilçilər birbaşa kökə əlavə edilməmişdir. Şagirdlərə izah etmək lazımdır ki, sonuncu leksik şəkilçi hansı nitq hissəsinə əlavə olunubsa, verilmiş isim həmin nitq hissəsindən düzəlmiş hesab olunur. 11-ci tapşırıq da çətinlik dərəcəsi yüksək olan tapşırıqdır. Tapşırıqın məqsədi praktikadan nəzəri qayda çıxartmaqdan ibarətdir. Şagirdlər lüğətin köməyi ilə sözlərin yazılışını müəyyənləşdirirlər. Müəllim şagirdlərin diqqətini şəkilçilərin artırıldığı sözlərin sonuncu samitinin növünə yönəltməlidir. Sözləri sonuncu samitin növünə görə qruplaşdırdıqdan sonra qanunauyğunluğu müəyyənləşdirirlər.

(St. 4.1.2) 12-ci tapşırıq əlavə olaraq müəllim “gəlir” sözünü cümlələrdə isim və feil kimi işlətməyi tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

3-cü dərs. MÖCÜZƏNİN QIYMƏTİ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin tərkib hissələrinə başlıq verir.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Mətndəki əsas məqamlarla bağlı sualları cavablandırır.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Öyrəndiyi yeni sözləri nitqində mənasına uyğun istifadə edir (cümlələr qurur).
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Nəqli mətni obrazlardan birinin dilindən yazmaqla təhkiyə formasını dəyişir.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Mənsubiyyət şəkilçili sözləri müəyyən edir.

Motivasiya

Şagirdlərə belə bir mətn oxunur:

Günlerin bir günü meşəyə od düşür. Hamı yanğını söndürməyə qaçır. Vedrələrlə su daşıyıb ocağı söndürməyə çalışırlar. Bu vaxt görürlər ki, balaca bir sərçə ağzına su alıb odun üstünə tökür. Heyvanlar gülüşməyə başlayırlar.

– Ay Sərçə, o qədər insan tökülüşüb yanğını söndürə bilmir. Sənin dimdiyindəki su o boyda yanğına nə edəcək?

Sərçə deyir:

– Ola bilər ki, mənim daşdığım su azdır. Amma mən çətin məqamda öz evimə, ocağıma bacardığım kimi kömək etməyi özümə borc bilirəm.

Suallar:

- Heyvanlar nə üçün gülürdü?
- Onlar gülməkdə haqlı idilərmə? Nə üçün?
- Sərçənin cavabının mənasını izah edin.

Oxu

(St. 2.2.2, 2.2.3) **Öyrənirəm – öyrədirməm.** Əvvəlcə mətn bütün sinif tərəfindən səssiz oxunur (**səssiz oxu**). Sonra sinif qruplara bölünür və müəllim mətni 3 hissəyə bölərək uşaqlara həmin hissəyə dair suallar tərtib etməyi tapşırır.

Mətnin təklif edilən bölgüsü:

I hissə – ilk üç abzas;

II hissə – “Siz birçə qiymətini deyin” cümləsi daxil olmaqla;

III hissə – mətnin sonuna qədər.

Bu üsul şagirdlərə V sinifdən tanışdır. Hər qrup özünə düşən hissəyə uyğun suallar tərtib edir və digər qruplara təqdim edir. Cavablar dinləndikdən və müzakirə edildikdən sonra “Nə anladın?” hissəsindəki 2-ci tapşırıqda

verilmiş sual cavablandırılır. 3-cü tapşırıqda obrazlar xəritəsindən istifadə edərək Tanyanın, həkimin xarakterindəki xüsusiyyətlər müəyyənləşdirilir və əsaslandırılır.

Müəllimin nəzərinə!

Tanya	həkim
ağıllıdır, çünki ...	xeyirxahdır, çünki ...
diqqətlidir, çünki ...	peşəkardır, çünki ...
məsuliyyətlidir, çünki ...	alicənabdır, çünki ...
qətiyyətlidir, çünki ...	mədənidir, çünki ...
məqsədyönlüdür, çünki ...	təmənnasızdır, çünki ...

4-cü tapşırıqda mətni hissələrə ayıraraq başlıq vermək tapşırılmışdır. Bu tapşırıq şagirdin məntiqi təfəkkürünü yoxlamağa xidmət edir.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Tapşırıq 1: “Əczaçı”, “reaksiya” və “neyrocərrah” sözlərinin mənalı müəyyənləşdirildikdən sonra şagirdlər bu sözləri cümlələrdə işlədirlər.

Yazı

(St. 3.1.1) Müəllim “Möcüzənin qiyməti” mətninin nəqli xarakterli mətn olduğunu şagirdlərin nəzərinə çatdırır və bu tipli mətnlərin əsas xüsusiyyətlərini açıqlayır:

NƏQLİ XARAKTERLİ MƏTN

Mətn süjet xəttinə malik olmalıdır. Hadisələr müəyyən zaman ardıcılığı ilə müəllifin və ya I şəxsin – obrazlardan birinin dilindən nəql olunmalıdır.

Mətnin giriş hissəsində baş qəhrəman və ya hadisələrin baş verdiyi zaman və məkan, sonluqda qəhrəmanın hadisələrdən sonrakı taleyi haqqında ümumi məlumat verilir. Süjet xəttini təşkil edən hadisələr mətnin əsas hissəsində öz əksini tapır.

Tapşırıq 5: “Möcüzənin qiyməti” hekayəsi I şəxsin – həkimin dilindən yazılır. Bu zaman məndəki informasiyanı saxlamağın mühüm şərtlərdən biri olduğunu şagirdlərin nəzərinə çatdırmaq lazımdır.

Əgər mətn həkimin dilindən yazılırsa, sözsüz ki, hekayədə hadisələr aptekdəki epizoddan başlamalıdır. Məsələn:

Mən aptekdə çalışan qardaşımla söhbət edirdim. Neçə ildir görüşmədiyimizdən başımız söhbətə elə qarışmışdı ki, aptekə girən balaca qızı görmədik. Birdən kiminsə şüşəni döyəclədiyini eşitdik. İkimiz də dönüb baxdıq. Balaca bir qız idi. Qız qardaşıma dedi:

– Bağışlayın, mənim qardaşımla adı Andreydir. Onun başında nə isə pis bir şey böyüyür. Onu ancaq möcüzə xilas edə bilər. Sizdə möcüzə varmı? Mən almaq istəyirəm.

Qızın sözləri məni təsirləndirdi. Onu yanıma çağırıb soruşdum:

– Sənin nə qədər pulun var ki?

– Otuz rubl otuz qəpik.

– Mən həkiməm. Klinikada işləyirəm. Məni valideynlərinin yanına apar. Görək sizə necə möcüzə lazımdır.

Tanya məni ailəsinin yanına apardı. Orada öyrəndim ki, Andrey ağır xəstədir. Valideynləri onun müalicəsinə pul çatdırı bilmirlər. Hətta evlərini satıb daha kiçik evə köçüblər. Lakin bu pul da kifayət etməyib.

Mən Andreyi öz işlədiyim klinikaya apardım. Müayinə edəndən sonra əməliyyat etməyin vacib olduğunu gördüm. Yubanmadan uşağı əməliyyat etdim.

Bir gün palataya daxil olarkən təsadüfən Andreyin valideynlərinin söhbətini eşitdim: “Bu həkimin gəlişi lap möcüzə oldu. Görəsən, əməliyyat neçəyə başa gəlirdi?”

Qardaşının başının üstündə dayanmış Tanya məni görüb gülümsündü. Bu möcüzənin qiymətini yalnız o bilirdi: otuz rubl otuz qəpik və onun böyük inamı”.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) Dərslikdə verilmiş 6-cı tapşırıq qaydaya keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. “Atamın” sözünün qarşısına “mənim”, “pulun” sözünün qarşısına “sənin”, “inamı” sözünün qarşısına “onun” əvəzliliklərini, yəni I, II, III şəxsin təkini bildiren şəxs əvəzliliklərini artırmaq mümkündür. Buna imkan verən mən-subiyyət şəkilçiləridir.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərin xarici dillər üzrə bilik səviyyəsi imkan verərsə, bu mövzunu keçəndə ingilis və ya rus dili ilə müqayisə etmək olar. Belə ki, bu dillərdə mənsubiyyət şəkilçilərinin olmaması sözlərin qarşısında mütləq şəkildə əvəzliyin işlənməsini tələb edir.

Şagirdlərə “su” sözünü mənsubiyyətə görə dəyişdirmək tapşırılır. Qaydaya görə, belə olmalıdır: Mənim sum.

Sözsüz ki, şagirdlər bu variantın düzgün olmadığını üzə çıxaracaqlar. Müəllim bundan çıxış edərək bəzi alınma sözlərdə, eləcə də türk mənşəli olan “su” və “nə” sözlərində mənsubiyyətə görə dəyişmənin fərqli olduğunu izah edir.

7-9-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

4-cü dərs. İDMAN AYAQQABISI (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətnin əsas ideyasının açılmasına kömək edən məqamları müəyyən edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.	Dinlədiyi mətndəki məlumatları ümumiləşdirməklə əsas fikri müəyyən edir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Oxuduğu mətnin ideyasından çıxış edərək mühakimə xarakterli mətn yazır.
4.1.2. Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Kontekstə uyğun olaraq sözləri müəyyənlik və ya qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik halda işlədir.

Motivasiya

Müəllim yazı taxtasında cümlələr yazır:

1. Başqalarına yaxşılığı o halda edirəm ki, özümə ziyan dəyməsin.
2. Özümə ziyan dəysə də, başqalarına yaxşılıq edirəm.

Şagirdlər arasında səsvermə keçirilir. Çox güman ki, birinci fikrə hamı səs verəcək. 2-ci fikrə səsvermə zamanı isə tərəddüd edənlər tapıla bilər.

Oxu

(St. 2.2.1) İstiqamətləndirilmiş oxu. Mətn bütün şagirdlər tərəfindən səssiz oxunur. Oxuya başlamazdan əvvəl müəllim lövhəyə bir neçə sual yazır və tapşırır ki, mətni oxuyarkən bu sualların cavablarını müəyyənləşdirdinsinlər:

1. Hadisə nə vaxt baş verir?
2. Əşrəf əmi kim idi və nə üçün oğlanı dükanə çağırdı?
3. Oğlan niyə çəkinirdi?
4. Əşrəf əmi bu alverdən nə "qazandı"?
5. Hadisə necə bitdi?

Mətn oxunduqdan və məzmun üzrə müəllimin təklif etdiyi suallar cavablandırıldıqdan sonra sinif qruplara bölünür. Qruplara aşağıdakı tapşırıqlar verilir.

I qrup: *Mətnin təsviri xarakterli hissəsində nəyin və kimin təsviri verilir? Bu hissəni müəyyənləşdirin və rəsmə çevirin. Əşrəf əminin xasiyyətindən xəbər verən təsviri xarakterli mətn yazın.*

II qrup: *Aşağıdakı suallara cavab verərək Əşrəf əmi obrazını təhlil edin:*

1. Əşrəf əmi nə üçün oğlana ayaqqabı satmaq istəyirdi? Xeyir qazanmaq, yoxsa xeyirxahlıq etmək üçün?
2. Oğlanla bu cür alver aparmaq Əşrəf əminin hansı xasiyyətindən xəbər verir? (Müəllim şagirdlərin diqqətini mətnə verilmiş "satışdan gəliri cüzi olduğuna..." cümləsinə yönəldir.)

3. “Onu da sağ ayağı olmayan adama satacağam” cümləsi ilə Əşrəf əmi nə demək istəyirdi? Əşrəf əminin uşağın ayaqqabısını almaqda məqsədi nə idi? Oğlanın xarakterinə xas olan xüsusiyyətləri göstərin.

III qrup: Hekayənin ideyasını saxlamaqla sonluğunu dəyişin.

“...Bunu deyib Əşrəf əmi cibindən 5 manat çıxartdı və uşağa uzatdı. Balaca oğlan başını bulayıb...”

IV qrup: Əşrəf əminin hərəkətlərinin lehinə və əleyhinə yazılı şəkildə arqumentlər hazırlayın.

Təqdimat edilir. Ümumiləşdirmə aparılır.

Fənlərarası inteqrasiya. “Nə anladın?” rubrikasında verilmiş 2-ci sual (riyaziyyatla inteqrasiya) siniflə birlikdə cavablandırılır: Ayaqqabının satış qiyməti 25 manat idi. 20% güzəşt edildikdən sonra 20 manat qalır. Onun yarısı isə 10 manat edir.

3-cü tapşırıqda şagirdin təhliletmə bacarığı yoxlanılır. Şagirdlər təxminən belə cavab verə bilərlər: “Balaca oğlan anlayır ki, Əşrəf əmi ona yardım etməyə çalışır. Ona görə pulu ondan götürmür və fikrini elə əsaslandırır ki, o da öz ayaqqabısını endirimlə satmaq istəyir”. (Cavab nümunə məqsədilə verilir).

“Düşün və cavab ver” rubrikasındakı 4-6-cı tapşırıqlar şagirdlərdən təhliletmə bacarığı tələb edir.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) 1-ci tapşırıq üzərində iş aparılır. Şagirdlər “əqidə” sözünün mənasını əvvəlcə kontekstdən çıxış edərək izah etməyə çalışırlar (bunu beyin həmləsi ilə də həyata keçirmək olar). Daha sonra həmin sözün mənası izahlı lüğətdən tapılır və şagirdlərin izahı ilə müqayisə olunur.

Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlə siniflə birgə müzakirə edilir. Şagirdlərin fikirləri dinlənilir.

Dinləmə

(St. 1.1.2) Müəllim aşağıdakı mətni oxuyur:

AXSAQ KÜÇÜK

Zoomağazada “Küçük satılır” yazılmış lövhənin qarşısında balaca bir oğlan dayanmışdı.

– Küçükləri neçəyə satırsınız? – deyə o, satıcıdan soruşdu.

– **Bu küçüklər çox bahadır. Sənin pulun çatmaz,** – deyə satıcı dilləndi.

Oğlan əlini cibinə saldı. Cibindəki xırda pulları çıxarıb satıcıya dedi:

– Olan pulum bu qədərdir. Küçüklərə baxa bilərəm?

Satıcı gülümsədi. Elə bu vaxt ana it yan otaqdan çıxıb onlara doğru gəldi. Onun arxasında beş balaca küçük vardı. Küçüklərdən biri axsadığı üçün hamıdan geri qalmışdı. Bu, balaca oğlanın diqqətindən yayınmadı.

– O küçüyə nə olub elə? – deyə o, satıcıdan soruşdu.

Satıcı küçüyə diqqətlə baxıb dedi:

– Həkimin dediyinə görə, ayağındakı sümüklərdən biri çatmır. Yəqin ki, həmişəlik belə axsaq qalacaq.

Oğlan küçüyü almaq fikrində olduğunu bildirdi. Satıcı təəccüblə dedi:

– **Onu sənə pulsuz verə bilərəm. Onsuz da bu iti alan olmaz.**

Satıcının bu sözləri oğlanın xoşuna gəlmədi. İncik bir səslə dedi:

– Mən onu pulsuz almaq istəmirəm. Bu küçük də ən azı o birilər qədər qiymətlidir. Qiyməti nədirsə, verməyə hazıram. Hələlik bu pulları götürün, qalanını da hər ay ödəyəcəyəm.

Satıcı maraqlandı:

– O axsaq iti nə edəcəksən? Axı o heç vaxt başqa itlər kimi qaça, oynaya bilməyəcək.

Oğlan şalvarının əleyini qaldırdı və dəmir taxılmış ayağını göstərdi:

– Mən də siz deyən qaça bilmirəm. Bu küçüyün də onu başa düşən bir dosta ehtiyacı var, – deyə cavab verdi.

Müəllimin tapşırığı ilə şagirdlər “Axsaq küçük” mətnindəki satıcı obrazını “İdman ayaqqabısı” mətnindəki satıcı obrazı ilə müqayisə edirlər. Müəllim bu məqsədlə fərqləndirilmiş şriftlə verilmiş cümlələri bir daha oxuyur. 3-cü tapşırıq yerinə yetirilir.

Yazı

(St. 3.1.1) Şagirdlərə “Özünə ziyan vurmaq hesabına başqasına xeyirxahlıq etməyə dəyərmə?” mövzusunda mühakimə xarakterli mətn yazmaq tapşırılır. Bunun üçün onlara mühakimə xarakterli yazının təlimatı və belə bir mətnin nümunəsi paylanılır.

MÜHAKİMƏ XARAKTERLİ MƏTN

Mühakimə müxtəlif əşya və anlayışların xüsusiyyətlərini, onlar arasında olan əlaqəni tədqiq edərkən yaranır. Mühakimə xarakterli yazı üçün əsas xüsusiyyətlər:

1. Təsdiq və ya inkar ediləcək fərziyyə formalaşdırılmalıdır.
2. Tələbə uyğun olan arqumentlər, nümunələr gətirilməli və əsaslandırılmalıdır.
3. Sonda (sonluqda) nəticə çıxarılmalıdır.

Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, fərziyyə aydın, gətirilən arqumentlər inandırıcı və məqsədə çatmaq üçün kifayət qədər olmalıdır. İrəli sürülmüş məsələ ilə arqumentlər arasında məntiqi əlaqə açıq-aydın görünməlidir.

Mühakimə xarakterli mətnə nümunə:

NİTQ BACARIQLARINA NECƏ YİYƏLƏNMƏLİ

Nitq bacarıqlarına yüksək səviyyədə yiyələnmək heç də yalnız qrammatik qaydaları öyrənməkdən ibarət deyil. **(tezis – sübut olunmalı fikir)**

Yüksək nitq bacarığı ilk növbədə zəngin söz ehtiyatı tələb edir. Bu, sözlərin mənə çalarlarını fərqləndirməyə, mətnlərdə sətiraltı informasiyanı oxumağa

kömək edir. Söz ehtiyatı istənilən mətnin qavranılması və nitqdə sözlərin yerli- yerində işlədilməsi üçün vacib şərtidir. Bədii əsərləri oxuyarkən sözlərin işlənmə məqamına, bədii ifadələrə diqqət yetirmək lazımdır. Bu, mətni qavramağa, onun əsas ideyasını anlamağa kömək edir. **(Arqument 1)**

Oxuyarkən və dinləyərkən biz məlumat alırıq, başqalarını anlayırıq, onların keçirdiyi hissləri yaşayırıq. Bu zaman çox diqqətli olmaq, dinlədiklərini və oxuduqlarını beynində canlandırmaq lazımdır. Alınan məlumatları təhlil etmək, onlarda məntiq axtarmaq və bu məlumatlara tənqidi yanaşmaq yaxşı oxucunu və dinləyicini səciyyələndirən əsas cəhətlərdir. **(Arqument 2)**

Danışarkən və yazarkən nitqə nədən başlamağı və onu necə bitirməyi əvvəlcədən bilmək lazımdır. Çatdırılacaq məlumatları nitqin əsas hissəsində məntiqi ardıcılıqla sadalamaq da vacibdir. **(Arqument 3)**

Bir sözlə, nitq bacarıqları ətrafdakılarla ünsiyyət qurmaq – məlumat almaq və özünü ifadə etmək üçün əsas vasitədir. Bunun üçün böyük söz ehtiyatına malik olmaq, dinləmə, danışma, oxu, yazı bacarıqlarını inkişaf etdirmək lazımdır. Dil qaydaları isə nitqimizi ədəbi dilin normalarına uyğun qurmağa kömək edir. **(Nəticə)**

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) Şagirdlər V sinifdə ismin halları ilə tanış olublar. “Qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik hal” mövzusuna keçid məqsədilə verilmiş 7-ci tapşırıq ismin yiyəlik halı və mənsubiyyət şəkilçili ismlər haqda bilikləri xatırlatmaq məqsədi güdür.

Qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik halın söz birləşməsində yaratdığı mənə dəyişikliyi mütləq vurğulanmalıdır. Müqayisə üçün iki cümlə verilə bilər:

1. Dəniz suyunda olan minerallar çox faydalıdır.
2. Dənizin suyu soyuq idi.

Hər iki cümlədə müəyyənlik bildirən yiyəlik halı qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik hala və ya əksinə çevirəndə hansı mənə fərqlinin yarandığı şagirdin diqqətinə çatdırılmalıdır.

Dərslərdə verilmiş 8-14-cü tapşırıqlar bu məqsədə xidmət edir. Bu mövzu praktik əhəmiyyət daşıyır.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərslərdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

5-ci dərs. MƏKTUB (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.3. Mətdəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Əsərdəki obrazın xarakterinə münasibət bildirir. Bədii mətndən seçilmiş hissələrin onda yaratdığı hiss və duyğuları şərh edir.
3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.	Nəqli xarakterli mətnə məzmunu uyğun yeni epizodlar əlavə edir.
1.2.2. Dinləyən şəxsin əsas fikir və anlayışları başa düşməsinə kömək etmək üçün mühüm məqamları vurğulayır.	Təqdimat edərkən fikrini əsaslandırmaq üçün mühüm məqamları vurğulayır.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Qeyri-müəyyənlik bildirən təsirlik halda olan sözləri cümlə daxilində işlədir və məna fərqlərini müəyyənləşdirir.

Motivasiya

Müəllim II sinif dərslində verilmiş “Şir və Siçan” mətnini xatırladır: “Şir bir siçanı tutur. Siçan yalvarır ki, onu yeməsin, nə vaxtsa Şirə xeyri dəyər. Şir gülür, amma Siçanı buraxır. Bir müddət sonra Şir ovçunun qurduğu tora düşür. Siçan gəlib toru dişləri ilə gəmirir və Şiri azad edir. Şir vaxtilə Siçanın sözlərinə güldüyü üçün utanır, çünki...”

Müəllim şagirdlərə tapşırır ki, mətni tamamlasınlar. Deyilən fikirlər müzakirə olunur, lakin yekunlaşdırılır.

Oxu

(St. 2.2.3) Şagirdlərə tapşırılır ki, mətni oxusunlar (**səssiz oxu**). Mətnin tipi müəyyən olunur (nəqli xarakterli mətn). Bundan sonra müəllim **“Son sözü mənə saxla”** üsulunu tətbiq edir.

I addım. Şagirdlərə mətndən onları təəccübləndirən, sevindirən, əsəbiləşdirən və ya kədərləndirən hissəni seçmək və bir kağıza yazmaq tapşırılır.

II addım. Sonra tapşırılır ki, kağızı çevirib həmin hissəyə şərh yazsınlar. Yəni onları təəccübləndirən, sevindirən, əsəbiləşdirən və ya kədərləndirənin nə olduğunu yazsınlar.

III addım. Şagirdlər öz seçdikləri hissələri oxuyurlar. Bir neçə şagird həmin hissəni şərh edir. Sonda həmin hissəni seçmiş şagirdin şərhləri oxunur. Buna görə də bu üsul “Son sözü mənə saxla” adlanır.

Müzakirəyə müəllim də müdaxilə edə bilər. Lakin bunu bir neçə şagird fikrini söylədikdən sonra etmək daha yaxşı olar. Müəllim müzakirə zamanı yönəldici suallar verərək canlanma yarada bilər. Məsələn:

1. Nə üçün belə düşünürsünüz?
2. Seçdiyiniz hissədə sizi təsirləndirən nə oldu?
3. Seçdiyiniz hissəni necə dəyişərdiniz? və s.

“Nə anladın?” rubrikasında verilmiş tapşırıqlar yerinə yetirilir. 1-ci tapşırıqda mətnin ideyasını müəyyənləşdirmək tapşırılmışdır. 2-3-cü tapşırıqlar şagirdlərdə təhlil etmə bacarıqlarının formalaşdırılmasına və inkişaf etdirilməsinə xidmət edir.

Yazı

(St. 3.1.2) Tapşırıq 5: Qruplarla iş. Sınıf qruplara bölünür. Hekayəyə yeni epizodlar əlavə etmək tapşırılır. Yazılacaq hissələr nəqli xarakterli olmalıdır. Məsələn:

Bu dəfə mavigözlü bir qız məni yerdən qaldırdı. O mənim gözlərimi görməsə də, mən onun gözəl gözlərini və o gözlərin dərinliyindəki kədəri yaxşı görürdüm. Məni görən kimi əllərini göyə qaldırıb:

– Çox şükür, – dedi. – Allah yetirdi. Bəlkə, bir-iki bulka alıb qarnımı doyura bildim.

Qız çörək köşkünə yaxınlaşıb satıcıdan üç bulka istədi. Satıcı bulkaları verib məni ondan alan kimi qız qaçdı. Satıcı arxasınca: “Ay qız, gəl bu cırıq pulunu götür!” – deyə qışqırdı, amma qız artıq yox idi. Satıcı məni əlində hirslə əzib pəncərədən qızın dalınca atdı.

Danışma

(St. 1.2.2) Qruplar arasında ən yaxşı təqdimat üçün müsabiqə keçirilir. Hər bir qrup təqdimat edərkən “*Bu epizod hekayənin ideyasına yeni nə gətirdi (və ya ideyanı necə gücləndirdi)?*” sualına cavab verməyə çalışır. Dinləyənlər təqdimatları şərh edir və ona münasibət bildirirlər.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) Dərslərdə verilmiş 6-cı tapşırıq motivasiya xarakteri daşıyır. İsmi halları arasında yalnız yiyəlik və təsirlik halın qeyri-müəyyənlik bildirən formasının olması vurğulanır. Dərslərdə verilmiş 7-9-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Əlavə tapşırıq:

Qeyri-müəyyənlik bildirən təsirlik halda olan isimləri aid olduqları sözlə birlikdə seçin.

1. O, tez-tez əyilib fətir götürən qızını gözaltı süzürdü.
2. Səbinə stolun üstünə ağ süfrə saldı, sinidə çay, mürəbbə gətirdi.
3. Biz, qələm sahibləri gözəl əsərlər, maraqlı şeirlər, hekayələr yaratmalıyıq ki, balaca balalarımız oxusunlar.
4. Mən kollardan böyürtdən dərərək ağzıma atırdım.
5. Gülnaz qardaşı ilə bir qabdan xörək yeyirdi.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərslərdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

6-cı dərs. “SƏNİN KİMİ OLACAĞAM...” (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki hadisələrin davamını proqnozlaşdırarkən müvafiq hissədəki mühüm məqamlardan çıxış edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Müvafiq lüğətlərdən istifadə etməklə məsəlin etimologiyasını açıqlayır.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Nəqli xarakterli mətn yazarkən giriş, əsas, sonluq hissələri əlaqələndirir.
1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.	Dinlədiyi mətndəki hadisələri ümumiləşdirməklə mətnin ideyasını müəyyən edir.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Şəkilçi qəbul etmiş bəzi ikihecalı sözlərdə saitın düşməsi ilə bağlı qaydaları yazısında tətbiq edir.

Motivasiya

Beyin həmləsi. Müəllim aforizmlər yazılmış vərəqləri bir-bir lövhədən asır:

1. Rahat yatmaq istəyirsənsə, yatağa təmiz ...la uzan. (Benjamin Franklin)

Sual: *Sizcə, nöqtələrin yerinə hansı söz yazılmalıdır?*

Çox güman ki, müxtəlif variantlar (*paltar, yorğan, ayaq, pul, baş* sözləri də ola bilər) səslənəcək. Bütün variantlar lövhədə yazılır. Daha sonra 2-ci aforizm yazılmış vərəq asılır.

2. ... qanundan da şiddətli cəzalar verir. (Sir Publili)

Müəllim: *Burada da həmin söz yazılmalıdır.*

Yenə də variantlar səslənir və lövhədə yazılır. Müəllim növbəti vərəqi asır:

3. İçimizdəki ən böyük hakimin adı ...dır. (A.Cerard)

Müəllim bir daha bildirir ki, hər bir aforizmdə nöqtələrin yerinə eyni söz yazılmalıdır. Bu dəfə yeni variantlar səsləndikdən sonra əvvəlki siyahıdan hər üç aforizmə uyğun gəlməyənlər silinir.

Müəllim yeni aforizmlər asmaqla prosesi davam etdirir. Hər dəfə siyahıdan uyğun gəlməyən sözlər silinir:

4. ... güzgü kimidir, heç vaxt aldatmır. (Corc Vaşinqton)

5. Ləkəli ... insanı qorxaq edir. (Atalar sözü)

6. Özünü ləyaqətlə apan adam ... əzabı çəkməz. (Əl-İsfahani)

Şagirdlər “vicdan” sözünü tapana və bu sözün bütün aforizmlərdə nöqtələrin yerinə uyğun gəldiyi yoxlanılana qədər proses davam edir. (Şagirdlər bu sözü tez də tapa bilirlər, lakin yaxşı olar ki, verilmiş aforizmlərin hamısı nümayiş olunsun.)

Oxu mərhələsi bitənə qədər aforizmlər yazılmış vərəqlər lövhədə qalır.

Oxu

(St. 2.2.1) Proqnozlaşdırma. Müəllim lövhəyə əvvəlcədən hazırlanmış aşağıdakı cədvəli asır.

	Sizcə, nə baş verəcək?	Nə üçün belə düşünürsünüz?	Əslində, nə baş verdi?
Başlığı oxuduqdan sonra			
İlk hissəni oxuduqdan sonra			
İkinci hissəni oxuduqdan sonra			
Bütün hekayəni oxuduqdan sonra			

Şagirdlərə tapşırırlar ki, mətn işarələnmiş yerlərə qədər oxunacaq, sonra verilmiş cədvəl doldurulacaqdır. Mütləq qeyd etmək lazımdır ki, şagirdlər işarələnmiş hissədən qabağa keçməsinlər.

Müəllimin nəzərinə!

Mətni belə bölmək təklif olunur:

I hissə – ...*Tez söhbəti dəyişdi...* cümləsinə qədər;

II hissə – ...*Bütün bu söhbətləri xatırladıqca utanırdı...* cümləsinə qədər;

III hissə – mətnin sonuna qədər.

Ümumi müzakirə üçün təqdim olunan suallar:

1. Ata nə üçün narahat oldu?

2. Oğlunun dediyi hansı sözlər onun vicdanını “dilə gətirdi”?

3. Mətnin ideyası nədir?

Şagirdlər hər bir hissəni oxuduqdan sonra cədvəlin müvafiq hissəsində qeydlər aparılır.

1-ci qrafada təxminlər, 2-ci qrafada səbəblər qeyd olunur. Mətnin birinci hissəsi oxunub tamamlandıqdan sonra üçüncü qrafada qeydlər edilir. Sonra təxminlər müqayisə olunur, hansının düzgün, hansının səhv olduğu müəyyənləşdirilir. Təxminləri təsdiq və ya təkzib edən hissələr mətnəndən seçilir və oxunur.

Beləliklə, şagirdlər söylədiklərini mətndən gətirdikləri nümunələrlə əsaslandırılmalıdırlar.

Hekayənin ideyası müəyyən olunduqdan sonra lövhədəki aforizmlərdən bu ideyaya uyğun olanları seçilir.

“Düşün və cavab ver” rubrikasında verilmiş 5-8-ci tapşırıqlar oxuyub-anlama və təhlil etmə bacarıqlarının formalaşdırılmasına və inkişafına xidmət edir.

Yazı

Fəndaxili integrasiya (st. 2.1.1 və st. 3.1.3). 3-4-cü tapşırıqlar yerinə yetirilir. “Sükanı belə saxla” məsələnin etimologiyası açıqlanır (“Əhməd haradadır?” filmində vaxtilə gəmi bosmanı olmuş yataqxana komendantının işlətdiyi ifadə).

Şagirdlərə “nisyə dəftəri” ifadəsini işlətməklə nəqli xarakterli mətn yazmaq (cəld yazı) tapşırılır. Cəld yazı üçün verilən müddət ən çoxu 10 dəqiqə olmalıdır. Bu yazı formasının əsas məqsədi şagirdlərdə qısa müddətdə fikirlərini düzgün, aydın və səlis ifadə etmək bacarığını inkişaf etdirməkdir. Bu zaman mətnin düzgün tərtibinə və fikrin daha düzgün və dolğun ifadəsinə fikir vermək lazımdır.

Təqdimatlar zamanı mətnlərin nəqli xarakterli yazının tələblərinə nə dərəcədə cavab verməsi, mətnin hissələrinin düzgün əlaqələndirilməsi yoxlanılır.

Dinləmə

(St. 1.1.2) Müəllim aşağıdakı mətni oxuyur:

YAXŞILIQ

Yaxşı yadımdadır. Həyatımızda balaca bir dükan var idi. Dükanın sahibi Nadir kişi çox əliaçıq və üzüyumşaq adam idi. Dükana gələn heç kəsi naümid qaytarmazdı. “Nisyə dəftəri”ndə yer qalmamışdı. Ona görə alveri yaxşı getse də, gəliri az idi.

Bir gün Nadir kişi ağır xəstələndi. Əməliyyat olunmalı idi. Əməliyyata böyük məbləğdə pul lazım idi. Amma evdə o qədər pul yox idi. Arvadı narazı-narazı danışmağa başladı: “Dükən sahibinin evində də pul olmazmı?! Hamısı ondandır ki, “nisyə dəftəri”nə işləyirsən. De, hamısı borclarını qaytarsın”.

Nadir kişi bir söz demədi. Arvadının dediklərində həqiqət var idi. Amma o bilirdi ki, heç kimə heç bir söz deyə bilməyəcək. Pulu olan nisyə mal götürməmi?

Nadir kişinin əməliyyat olunmasına böyük məbləğdə pulun lazım olması xəbəri ildırım sürəti ilə məhəlləyə yayıldı. Qonşular bir yerə yığıldılar. Hamı bir-birinin üzünə baxırdı. Belə vəziyyətdə həmişə hamıya kömək edən, əl tutan insanı tək buraxmaq olmazdı. Belə qərara gəldilər ki, “nisyə dəftəri”ndə adı olan da, olmayan da “borcumu qaytarıram” adı ilə Nadir kişiye yardım etsin.

Beləliklə, az müddətdə əməliyyata lazım olan məbləğ toplandı.

Sağalılıq ayağa qalxan Nadir kişi "nisiyə dəftəri"nə baxanda qonşuların hərəkətini başa düşdü. Əməliyyat üçün verilən məbləğ dəftərdə olan məbləğdən iki dəfə çox idi. Bunu öyrənən Nadir kişinin sevincdən gözləri yaşardı.

Şagirdlər bu mətnin baş qəhrəmanını "Sənin kimi olacağam..." mətnindəki həkim ata obrazı ilə müqayisə edir, epizodları ümumiləşdirməklə mətnin ideyasını müəyyənləşdirirlər.

Dil qaydaları

(St. 4.1.4) 9-cu tapşırıq motivasiya xarakteri daşıyır. Mətnə iki söz göy hərflərlə verilmişdir: "ömrüm", "oğlunun". Müəllim şagirdlərə tapşırır ki, bu sözlərin kökünü müəyyənləşdirdinsinlər. Əslində, sözün kökü "ömür" və "oğul"dur. Saitlə başlayan mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etdiyinə görə sözün kökündə dəyişiklik baş vermişdir, sözün sonuncu saiti düşmüşdür.

Şagirdlərə həmin sözlərə samitlə başlanan şəkilçi artırmaq tapşırılır. Bu halda sözün kökündə heç bir dəyişiklik baş vermir. Buradan çıxış edərək yeni qrammatik qayda üzərində iş aparılır.

Növbəti tapşırıqlar praktik xarakter daşıyır. 10-11-ci tapşırıqlarda şagird yeni öyrəndiyi dil qaydasını tətbiq edir.

12-ci tapşırıq üzərində işləyərkən şagirdlər bu vaxta qədər keçdikləri bir sıra dil qaydalarını tətbiq edərək mətn üzərində redaktə işləri aparırlar.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

7-ci dərs. DÜLGƏR OĞLU (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki hadisələrin davamını proqnozlaşdırarkən müvafiq hissədəki mühüm məqamlardan çıxış edir.
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin giriş, əsas və sonluq hissəsinə aid olan xüsusiyyətləri müəyyən edir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Yazdığı mətndə təsviri, nəqli, mühakimə xarakterli hissələri fərqləndirir.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	İsmnin yönlük və çıxışlıq hallarında olan sözlərin yazılışı və tələffüzü ilə bağlı qaydalara riayət edir.

Motivasiya

Müəllim “*Validəymlərinizlə problemlərinizi, fikirlərinizi bölüşürsünüzmü? Validəymləriniz sizin problemlərinizi başa düşürmü?*” sualları ilə şagirdlərə müraciət edir və onları səmimi olmağa dəvət edir. Şagirdlərin fikirləri dinlənir və müzakirə olunur.

Oxu

(St. 2.2.1) **Proqnozlaşdırma.** Mətnin hissələrə bölünərək oxunması tövsiyə edilir. Nümunə kimi aşağıdakı bölgünü təqdim edirik.

I hissə – ilk 7 abzas; II hissə – “Axşam evdə hamının qanı qara idi” cümləsinə qədər; III hissə – mətnin sonuna qədər. Mətnin oxusu zamanı kömək məqsədilə müəllimə aşağıdakı suallar təqdim edilir:

1. Bu hissədə nədən danışılır? (Əsas obrazların xarakteristikası verilir.) (Şagirdlər fikirlərini əsaslandırmaqlıdır.)

2. Sizcə, əsas hissədə nədən danışılacaq? Burada əsas hissəyə keçid varmı? Şagirdlərin müxtəlif fikirləri ola bilər.

Proqnozlaşdırma məqsədilə müəllim şagirdlərin diqqətini mətnə çəkilmiş illüstrasiyaya yönəldir. Burada hər bir detala (xüsusilə divardakı elektrik lövhəsinə) diqqət yetirməyi tapşırır. Müəllim A.Çexovun sözlərini də xatırlada bilər: “Əgər teatr tamaşası zamanı səhnədəki divardan tüfəng asılıbsa, o nə vaxtsa atəş açmalıdır”. Şagirdlər Elxanın hərəkəti ilə bağlı fikirlərini deyir, hadisələrin davamını proqnozlaşdırırlar.

Mətn sona qədər oxunur və şagirdlər oxuduqları hissəni öz proqnozları ilə müqayisə edir, hansının daha maraqlı, daha təsirli olduğu barədə fikirlərini söyləyir və əsaslandırır. Lövhədəki **obrazlar xəritəsi** tamamlanır.

Nazim

məsuliyyətlidir, çünki ...
qayğıkeşdir, çünki ...
ailəcanlıdır, çünki ...
yaxşı atadır, çünki ...

Elxan

ağıllıdır, çünki ...
məsuliyyətlidir, çünki ...
atasını çox istəyir, çünki ...

“Nə anladın?” rubrikasında verilmiş 1-ci tapşırıq şagirdlərdə oxuyub-anlama bacarıqlarının yoxlanılmasına yönəlmişdir.

“Düşün və cavab ver” rubrikasında verilmiş 3-cü tapşırıq şagirdlərin tənqidi düşüncəsini inkişaf etdirir. Şagirdlərin verdiyi cavablar müxtəlif olacaqdır. Müəllim şagirdlərdən fikirlərini əsaslandırmağı istəməlidir.

(St. 2.2.2) Dərslikdəki 2-ci tapşırıq yerinə yetirilir. Bu tapşırıq şagirdlərdə əsərin düyn nöqtəsini müəyyən etmək bacarığını inkişaf etdirir.

Müəllim bildirir ki, mətnlərdə müəyyən yazı tipi – mühakimə, nəql və ya təsvir üstünlük təşkil etsə də, bir çox mətnlər qarışıq tipli olur, yəni hər üç yazı tipinin elementlərinə rast gəlmək olur. “Dülgər oğlu” mətnindən təsviri, nəqli və mühakimə xarakterli hissələr seçilir.

Müəllimin nəzərinə! Mətnin əvvəli təsviri xarakter daşıyır. Burada usta Nazimin emalatxanası haqqında, onun iş şəraiti, arzuları haqqında məlumat verilir, Nazimin və oğlunun xarakteri açılır. Mətnin əsas hissəsində mühakimə xarakterli parçalar olsa da (Nazimin elektrik şəbəkəsi haqqında düşündükləri, valideynlərin Elxan haqqında söhbəti), bütövlükdə nəqli xarakterlidir: hadisə başlanır, inkişaf edir və sonda tamamlanır.

Yazı

(St. 3.1.1) Dərslikdən 4-cü tapşırıq yerinə yetirilir, hər bir şagird son bir həftə ərzində həyatında baş vermiş ən mühüm hadisə haqqında yazır. Müəllim bildirir ki, bu yazıda nəqli, təsviri və mühakimə xarakterli hissələr olmalıdır. Yəni şagirdlər hadisəni nəql etməli, hadisə zamanı qarşılaşdıqları varlıqları (insanları, əşyaları) təsvir etməli, onlara və hadisənin özünə münasibət bildirməlidirlər (mühakimə yürütməlidirlər).

Dil qaydaları

(St. 4.1.4) 5 və 7-ci tapşırıqlar motivasiya xarakterlidir. Yönlük və çıxışlıq halda olan isimlərin düzgün tələffüz və yazılış qaydalarının mənimsənilməsinə xidmət edir. 8-9-cu tapşırıqlar üzərində iş gedərkən müəllim bəzi şərhlər verməlidir. 8-ci tapşırıqla bağlı müəllim bildirməlidir ki, *-dan²* şəkilçisi bəzi sözlərə qoşularaq *necə? nə vaxt?* suallarına cavab verir. Məsələn: *ucadan, birdən, hərdən* və s. Bu zaman *-dan²* zərf düzəldən şəkilçi rolunda olur. Bu şəkilçi o zaman çıxışlıq hal şəkilçisi hesab olunur ki, qoşulduğu söz *kimdən? nədən? haradan?* suallarına cavab versin. “Qəsdən” sözünün morfoloji tərkibini araşdırmaq və burada *-dən* deyil, *-ən* şəkilçisinin olduğunu da bildirmək vacibdir. 9-cu tapşırıq yerinə yetirilərkən müəllim nəzərə almalıdır ki, şagirdlərin *ilə* qoşması, onun ixtisar forması olan *-la²* haqqında məlumatları yoxdur. Lakin müəllim qeyd etməlidir ki, *-dan²* hal şəkilçisi vurğu qəbul edir. Tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı bu məqama diqqət yetirmək lazımdır.

10-cu tapşırıq keçilmiş materialın möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

8-ci dərs. “O MƏNİM BACIMDIR...” (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki açar sözlərdən istifadə etməklə mühüm məqamları vurğulayır.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Oyrəndiyi yeni sözləri nitqində mənasına uyğun istifadə edir (cümlələr qurur).
1.2.2. Dinləyən şəxsin əsas fikir və anlayışları başa düşməsinə kömək etmək üçün mühüm məqamları vurğulayır.	Debat zamanı mövqeyini müdafiə etmək üçün arqumentlər və əks-arqumentlər gətirir.
1.1.1. Danışanın məlumatlarına əsasən onun məqsədini (məqsədlərini) şərh edir.	Danışanın nitqindəki əsas məqamları qeyd edərək ona münasibət bildirir.
4.1.4. Nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Xəbərlilik şəkilçisi qəbul etmiş sözləri müəyyən edir.

Motivasiya

Müəllim: *Şəklə baxıb Qızıl Aypara Cəmiyyətinin funksiyası haqqında nə deyə bilərsiniz? (Rənginin təcili yardım (ambulans) maşınlarının rəngi ilə uyğun olması sizə nədən xəbər verir?)*

Daha sonra V sinifdə keçilmiş “Təcili qan axtarılır” mətni xatırlanır. “Donor” sözünün izahı verilir.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn oxunur (**səssiz oxu**). Şagirdlərə tapşırıqlar ki, mətnin əsas ideyasını əks etdirən məqamları qeyd etsinlər və açar sözləri çıxarsınlar (məsələn: müharibə, yaralılar, əməliyyat, vacib qərar, münasibət, altruizm, fədakarlıq və s.).

Əsas fikirlər qeyd olunduqdan sonra müəllim mətndəki fikirlərə münasibəti öyrənmək üçün müzakirə təşkil edir. Müzakirə üçün verilən sualların nümunəsi:

1. Həkimin qərarına münasibətinizi bildirin.

2. Nərinənin hərəkətinə münasibətinizi bildirin.

“Nə anladın?” rubrikasında verilmiş tapşırıqlar şagirdlərdə oxuyub-anlama və mühakimə yürütmə bacarıqlarının yoxlanılmasına yönəlmişdir.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Şagirdlər 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlərin mənasını lüğətdən tapır və yeni sözlərlə cümlə qururlar. “Altruizm” sözünün antonimini tapmaq tapşırılır.

Müəllimin nəzərinə!

Altruizm – fədakarlıq, öz xeyrini güdmədən başqasına kömək etmək deməkdir. “Xudbinlik”, “egoizm” sözlərinin antonimi hesab edilə bilər.

Dinləyib-anlama və danışma

(St. 1.2.2) Debat. Həkim Nərminədən qan almaqda haqlı idimi?

Şagirdlər debat zamanı 2 qrupa bölünüb öz fikirlərini ifadə etməli və əsaslandırılmalıdırlar. Bu zaman əsas məqsəd qısa zamanda fikirlərini aydın, səlis ifadə etməkdir.

(St. 1.1.1) Konfrans. Şagirdlərə Qızıl Aypara Cəmiyyətinin tarixi ilə bağlı konfrans keçirmək tapşırıqlar. “Konfrans” sözünün mənası sadə şəkildə açıqlanır: “Müəyyən mövzuya, problemə həsr olunmuş yığıncaq, tədbir. Konfransda məruzələr dinlənilir və müzakirə olunur”.

Yaxşı olar ki, sinifdə şagirdlər iki qrupa bölünsünlər və hər qrupa mövzu üzrə 1 məruzə hazırlamaq tapşırılsın (tapşırıq 4). Məsələn:

1. *Qızıl Aypara Cəmiyyətinin yaranma tarixi.*
2. *Müasir dövrdə Qızıl Aypara Cəmiyyətinin fəaliyyəti və rolu.*

Qruplara daxil olan şagirdlər məruzəni bir yerdə hazırlamalı və qrupdan məruzəçi seçməlidirlər. Konfransı idarə etmək üçün sinifdən bir və ya iki aparıcı (moderator) seçilir. Aparıcılar əvvəlcədən hər iki məruzənin mətni ilə tanış olmalı, müzakirə zamanı ortaya suallar qoymalı, iştirakçılara söz verməli və onların çıxışlarını ümumiləşdirməyi bacarmalıdırlar.

Dil qaydaları

(St. 4.1.4) Dərslikdə verilmiş 5-ci tapşırıq xəbərlilik şəkilçilərini mənimsətmək üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Şagirdlərə motivasiya xarakterli belə bir tapşırıq da vermək olar:

Nöqtələrin yerinə uyğun gələn şəxs əvəzliyini yazın.

1. ... torpağam, məni atəş yandırmaz. (Rəsul Rza)
2. ... bu gün çox gözəlsən.
3. ... gələcəyin qurucularıyıq.
4. ... o gündən bəri qəmlisiniz.
5. ... deyilənlərlə razıdırlar.

Sual: *Şəxs əvəzliliklərini müəyyənləşdirməyə nə kömək etdi?*

Nəzəri material mənimsədildikdən sonra 6-cı tapşırıq yerinə yetirilir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

9-cu dərs. “ELEKTRON ÜNVANIM OLSAYDI...” (4 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətnin davamı ilə bağlı proqnozlarını obrazın xarakterindəki əsas cəhətlərlə əsaslandırır.
1.1.1. Danışanın məlumatlarına əsasən onun məqsədini (məqsədlərini) şərh edir.	Söylənilən fikirdə əsas məqamları müəyyənləşdirir və münasibət bildirir.
1.2.3. Nitqində intonasiya və ritmdən düzgün istifadə edir.	Nitqindəki emosional məqamları vurğulamaq məqsədilə intonasiyadan düzgün istifadə edir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Nəqli mətni təxəyyülünə uyğun dəyişdirərək yenidən yazır.
3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (ərizə, tərcümeyi-hal) yazır.	Verilmiş situasiyaya uyğun ərizə yazır. Verilmiş formaya uyğun tərcümeyi-hal yazır.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Düzəltmə sifətləri eyni şəkildə düzəltmə isimlərdən fərqləndirir.

Motivasiya

Müəllim şagirdləri həyatda uğur qazanmağın alqoritmini qurmağa dəvət edir: “İlk addımımız nə olmalıdır?” Buna bənzər yönəldici suallara cavab verməklə şagirdlər həyatda uğurun alqoritmini qururlar:

- 1) Məqsədi müəyyənləşdirmək.
- 2) Məqsədə çatmaq üçün görülməli işləri müəyyənləşdirmək.
- 3) Görülməli işlərin vaxt qrafikini planlaşdırmaq və bu qrafikə əməl etmək.
- 4) Məqsədyönlü şəkildə çalışmaq.

Bundan sonra müəllim **beyin həmləsi** üsulunu tətbiq etməklə “Uğur qazanmaq üçün insanda hansı keyfiyyətlər olmalıdır?” sualına alınmış cavabları yazı lövhəsində qeyd edə bilər.

Oxu

(St. 2.2.1) Bu mətn də **Proqnozlaşdırma** üsulu ilə oxunur. Cədvəl çəkilir.

	Sizin fikrinizcə, nə baş verəcək?	Nə üçün belə düşünürsünüz?	Əslində, nə baş verdi?
Başlığı oxuyandan sonra			
I hissə			
II hissə			
Bütün hekayə			

Mətni hissələrə ayırmaq üçün təklif olunan bölgü:

I hissə – “...Ona görə də elektron poçt ünvanı açmamışam” cümləsinə qədər;

II hissə – “*Kiçik biznesə başlamaq üçün pis yer deyil...*” cümləsinə qədər;
III hissə – mətnin sonuna qədər.

Dərslərdə verilmiş 2-ci tapşırıqa uyğun olaraq Coninin obraz xəritəsi tərtib edilir. Onun xarakterik cəhətləri dərslərin motivasiya mərhələsində lövhədə yazılmış keyfiyyətlərlə müqayisə olunur.

“Nə anladın?” rubrikasında verilmiş tapşırıqlar şagirdlərdə oxuyub-anlama və mühakimə yürütmə bacarıqlarının yoxlanılmasına yönəlmişdir.

Dinləmə

(St. 1.1.1) Dərslərdəki 5-ci tapşırıq debat şəklində yerinə yetirilir (Həyatda uğur qazanmaq üçün ali təhsil almaq vacibdirmi?). Əlbəttə, müəllim çalışmalıdır ki, şagirdlər ali təhsilin insan həyatı üçün üstünlüklərini anlasınlar və qəbul etsinlər. Rus marşalı Suvorovun kəlamını da xatırlatmaq yerinə düşərdi: “General olmaq istəməyən əsgər pis əsgərdir”. Lakin bununla yanaşı, bildirmək lazımdır ki, bütün insanların intellekt, bilik səviyyəsi və təhsilə həvəsi eyni cür olmur. Ali təhsil həyatda uğur üçün vacib olsa da, yeganə şərt deyil. Bir çoxları müəyyən sənətə, peşəyə yiyələnməklə də uğur qazanırlar. İradə, məqsəd-yönlülük, zəhmətkeşlik, çevik ağıl, məsuliyyət hissi uğurlu insanı xarakterizə edən əsas keyfiyyətlərdir.

Daha sonra mətnə Coninin son sözləri müzakirə olunur: “Elektron ünvanım olsaydı, indi “Microsoft”da süpürgəçi işləyirdim!!!” Şagirdlər mətndən bu fikri təkzib edən arqumentlər axtarırlar.

Danışma

(St. 1.2.3) Araşdırma layihəsi. Dərslərdəki 6-cı tapşırıqı yerinə yetirmək üçün mini-konfrans təşkil olunur. Bill Qeyts şəxsiyyəti bütün dünyada bir çox gənclər üçün uğurlu insan simvoludur. Şagirdlər bu şəxs və onun yaratdığı “Microsoft” şirkəti haqqında müxtəlif mənbələrdən məlumat toplamaqla məruzə hazırlayıb və təqdimat edirlər. Şagirdlər bu şirkətin yaratdığı bir çox proqram məhsulları ilə tanışdırlar. Onlar konfrans zamanı bu sahədə öz biliklərini nümayiş etdirə bilərlər.

Yazı

(St. 3.1.1) Mətni öz təxəyyülünə uyğun dəyişdirmək bacarığı şagirdlərdə ibtidai siniflərdən formalaşdırılmışdır. Bu mətni “Coni başını aşağı salıb küçə ilə gedirdi” cümləsindən sonra dəyişmək təklif edilir. Şagirdlərin təqdimatları dinlənir və müzakirə olunur.

(St. 3.1.4) Şagirdlər V sinifdə bəzi əməli yazı nümunələri ilə tanış olmuşlar. VI sinifdə ərizə yazmağı öyrənməlidirlər.

Ərizənin sadə forması 7-ci tapşırıqda şagirdlərə təqdim edilir. Müəllim ərizənin yazılış və məzmun formasını, onun hansı məqamlarda yazıldığını şagirdlərə izah edir.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) Dərslikdə verilmiş 8-ci tapşırıq düzəlmə sifətlər haqqında qaydanın mənimsədilməsi üçün motivasiya rolunu oynayır. Qayda mənimsədikdən sonra 9-11-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Əlavə olaraq aşağıdakı tapşırığı da vermək olar.

Dördündən biri fərqlidir:

- 1) satıcı, sürücü, soyuducu, yorucu
- 2) daraq, parlaq, sınaq, qınaq
- 3) uçuq, qoruq, sınıq, çürük

İsim və sifət bəhsinə yekun olaraq müəllim aşağıdakı məlumatı verir:

Elə isimlər var ki, başqa bir ismə aid olub onun necəliyini bildirir: gümüş (hansı?) bilərzik, daş (hansı?) hasar. Buna baxmayaraq, onları sifət adlandıрмаq olmaz. Bu cür isimlərə sifətləşmiş isim deyilir.

Bəzən isə sifət cümlədə əşyanın adını bildirərək ismin suallarına cavab verir: *Qəhrəmanlar (kim?) unudulmur*. Belə sifətlər isimləşmiş sifət adlanır.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

10-cu dərs. ÜMUMİLƏŞDİRİCİ TƏKRAR. KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ (1 saat)

Bu dərs müvafiq bölmədə keçilən mətn və dil qaydalarının təkrarı, eləcə də kiçik summativ qiymətləndirmə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dərslikdə ümumiləşdirici təkrar üçün material (dərslik, səh. 44), MMV-də kiçik summativ qiymətləndirmə nümunəsi (MMV, səh. 49-50) təqdim olunmuşdur.

I BÖLMƏ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1-4-cü suallar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

5 MANATLIQ HƏQİQƏT

İyun ayı idi. Bir gilassatandan giləs alırdım. Bu vaxt yanıma **yaşlı** bir qoca gəldi. Əynində **köhnə** bir paltar var idi. Qoca yarısına qədər **dolu** torbanı gilassatana uzatdı və: “Oğlum, dünən axşam bu giləsləri səndən aldım. Gözü-mün qarşısında yaxşılarını qoymuşdun, ancaq evə aparanda yarısı **çürük** çıxdı”, – dedi. **1**

Gilassatan əvvəlcə qocaya tərs-tərs baxdı, sonra isə: “Sən o giləsləri **mənnən** almamısan. Get, kimdən almısan, ona da qaytar”, – dedi. **2** Ağsaqqal kişi yenə də halını pozmadan: “Oğlum, dünənki **hesabınan** əskiyn çıxmadı ki?” – deyərək soruşdu. **3** Gilassatan qaşlarını çatdı və: “5 manat **əskik** idi. Bundan sənə nə?” – dedi. **4** Qoca **cibinnən əzik** bir 5 manatlıq çıxardı və gilassatana uzadaraq: “Al, oğlum! Dünən axşam mənə verdiyin giləslərin **çinnən** çıxdı...” – dedi və **ağır addımları** oradan uzaqlaşdı.

1. Hansı kəlam mətnin məzmununa daha çox uyğun gəlir?

- A) Vəcdanı ilə alver edən varlanmaz.
- B) Hər dediyin doğru olsun, amma hər doğru hər yerdə deyilməz.
- C) Düz söz insanın üzünü ağardar.
- D) Ən gözəl bəlik düzlükdür.

2. “Bu sözlərdən qocanın dən düşmüş saqqalı titrədi” cümləsi nömrələnmiş boşluqlardan hansının yerinə uyğun gəlir?

- A) **1** B) **2** C) **3** D) **4**

3. Qırmızı hərflərlə verilmiş sözlərin hamısı üçün xas olan cəhət:

- A) Hamısı isimdir.
- B) Hamısı mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edib.
- C) Hamısının yazılışında səhvə yol verilib.
- D) Hamısı çıxışlıq hal şəkilçisi qəbul edib.

4. Mətnə işlənmiş düzəltmə sifətləri seçin.

1) yaşlı 2) köhnə 3) dolu 4) çürük 5) əskik 6) əzik 7) ağır

- A) 1, 3, 4, 6
- B) 2, 4, 5, 7
- C) 1, 2, 4, 6
- D) 3, 5, 6, 7

5. Düzgün fikri müəyyənləşdirin.

- A) Köməkçi nitq hissələri leksik mənaya malik olur.
- B) Bütün nitq hissələri şəkilçi qəbul edib dəyişir.
- C) Əsas nitq hissələri cümlə üzvü olur.
- D) Əsas nitq hissələrinin yalnız qrammatik mənası olur.

6. "Dil" sözü hansı cümlədə təsirlik hal şəkilçisi qəbul edib?

- A) Dili də var, dilçəyi də.
- B) Şirin dili ilə ilan yuvasından çıxardar.
- C) Nağıl dili yüyrek olar.
- D) Ünsiyyət üçün dili bilmək vacibdir.

7. Hansı cümlədə yönük halda olan ismin tələffüzü fərqlənir?

- A) Ayıdan qorxan meşəyə girməz.
- B) Dərziyə köç dedilər – iynəsini yaxasına sancdı.
- C) Eşşəyə gücü çatmır, palanı döyür.
- D) Elçiyə zaval olmaz.

8. Fərqləndirilmiş sözlərin hansına hal şəkilçisi əlavə edildiyinə görə ikinci sait düşüb?

- A) Yalanın **ömrü** az olar.
- B) Hər **eybi** üzə vurmazlar.
- C) Hər çiçəyin öz **ətri** var.
- D) Yaman olmasa, yaxşının **qədri** bilinməz.

9. Qeyri-müəyyənlik bildirən yiyelik halda olan isimlərdən hansını müəyyənlik bildirən yiyelik hala çevirmək olur?

- A) alma ağacı
- B) Kəpəz dağı
- C) Qız qalası
- D) qartal yuvası

10. Cümlələrin hansında [nan²] şəkilçisi ismin çıxışlıq hal şəkilçisidir?

- A) Böyük adamın böyüklüyü kiçik [adamlar^{nan}] rəftarında aşkara çıxır.
- B) İnsan dili ilə deyil, etdiyi [işdə^{nan}] öyünməlidir.
- C) [Ölüm^{nan}] qorxmayan millətə ölüm yoxdur.
- D) Nifrətə [nifrət^{nan}] deyil, yalnız [məhəbbət^{nan}] son qoymaq olar.

11. Hansı söz birləşməsində -l⁴ şəkilçisinin tələffüzü dəyişir?

- A) vəfalı dost
- B) qarlı dağlar
- C) nişanlı oğlan
- D) buludlu hava

II BÖLMƏ

İXTİRALAR VƏ KƏŞFLƏR

Dərs №	Məzmun standartları	Mövzu	Saat sayı	Dərslik səh.	MMV səh.
11.	2.2.1., 2.2.3., 2.2.2., 1.1.1., 3.1.3., 4.1.2., 1.2.2.	Riyaziyyatçıların şahı <i>Say və onun mənaca növləri</i>	3	46-48	52-55
12.	2.1.1., 2.2.1., 2.2.3., 3.1.1., 1.2.1., 4.1.2.	Rozetta daşının sirri <i>Miqdar saylarının növləri</i>	3	49-52	56-58
13.	2.1.1., 2.2.1., 1.2.1., 3.1.2., 4.1.2.	Əfsanəvi dəniz səyyahı <i>Numerativ sözlər</i>	2	53-56	59-61
14.	2.2.1., 1.2.3., 4.1.2., 4.1.4., 3.1.3.	Manuel Vasko da Qama <i>Sayın quruluşa növləri</i>	2	57-58	62-63
15.	2.2.1., 1.1.2., 1.2.4., 3.1.4., 3.1.2., 4.1.4.	Yusif Məmmədəliyev <i>Sayların yazılışı</i>	2	59-60	64-65
16.	2.2.1., 2.2.3., 2.1.2., 3.1.1., 4.1.4., 3.1.3.	Qədim saatlar <i>Miqdar saylarında şəkilçilərin yazılışı</i>	2	61-63	66-68
17.	2.2.1., 2.1.1., 2.1.2., 1.1.2., 4.1.4.	İlk dünya səyahəti <i>Sıra saylarının yazılışı</i>	2	64-66	69-70
18.	2.2.1., 2.1.1., 1.2.1., 1.1.1., 4.1.4.	Qaliley <i>Mürəkkəb sayların yazılışı</i>	3	67-69	71-73
19.	2.1.1., 2.2.1., 2.2.2., 2.2.3., 4.1.4.	Orxon-Yenisey abidələri <i>Saylarla işlənən isimlərin təkdə və cəmdə olması</i>	2	70-73	74-75
20.	2.2.2., 2.2.3., 2.1.1., 1.2.1., 1.1.1., 3.1.3., 4.1.2.	İşarələrin tarixi <i>Sifət və sayların isimləşməsi</i>	3	74-76	76-79
21.		Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	1	77-78	79-81
Yekun			25 saat		

11-ci dərs. RİYAZİYYATÇILARIN ŞAHI (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Məndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Məndəki məlumatlardan istifadə etməklə sillogizm qurur və əldə etdiyi yeni məlumatı vurğulayır.
2.2.3. Məndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Məndən aldığı elmi məlumatı təcrübədə tətbiq etməklə ona münasibət bildirir.
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin tərkib hissələrini məzmununa uyğun başlıqla adlandırır.
1.1.1. Danışanın məlumatlarına əsasən onun məqsədini (məqsədlərini) şərh edir.	Dinlədiyi məndəki əsas məlumatları əvvəl aldığı biliklərlə müqayisə edir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Oxuduğu və dinlədiyi mətnlərdəki əsas məlumatları müəyyən edərək onları rəbitəli mətn şəklində yazılı təqdim edir.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Sayların məna növlərini müəyyənləşdirir.
1.2.2. Dinləyən şəxsin əsas fikir və anlayışları başa düşməsinə kömək etmək üçün mühüm məqamları vurğulayır.	Debat zamanı mövqeyini müdafiə etmək üçün arqumentlər və əks-arqumentlər gətirir.

Motivasiya

Müəllim tapşırıq verir: *1-dən 20-yə qədər olan ədədlərin cəmini tapın.*

Şagirdlər öz bildikləri kimi toplamağa çalışırlar. 3 dəqiqədən sonra müəllim bu fəaliyyəti dayandırır və bildirir ki, dərsin sonunda məndən çıxış edərək bu tapşırıq bir daha yerinə yetiriləcəkdir.

Oxu

(St. 2.2.1) İstiqamətləndirilmiş oxu. Müəllim şagirdlərin oxu zamanı düşüncələrini istiqamətləndirmək üçün əvvəlcədən tərtib edilmiş sualları lövhədə yazır. Mətn səssiz oxunur. Sonda şagirdlər verilmiş sualları cavablandırırlar. Məzmunun dərk edildiyini yoxlamaq üçün belə bir sualla da sinfə müraciət etmək olar:

Hansı atalar sözü balaca Karlı daha düzgün xarakterizə edir?

A) *Tələsən təndirə düşər.*

B) *Ağıl yaşda deyil, başdadır.*

Cavab verən şagirdlər seçimlərini izah edirlər.

Dərslikdəki 2-ci tapşırıq üzərində işə başlamazdan əvvəl müəllim “sillogizm” anlayışı haqqında şagirdlərə məlumat verir:

Sillogizm qurmaq verilmiş məlumatlardan istifadə etməklə nəticə çıxarmaq bacarığıdır. Məsələn, siz bilmək istəyirsiniz ki, dərsə vaxtında çatmaq üçün saat neçədə evdən çıxıb məktəbə yollanmalısınız. Bunun üçün sillogizm qurursunuz:

I hökm: Məktəbdə dərslər saat 8-də başlayır.

II hökm: Məktəblə evimizin arası 10 dəqiqəlik yoldur.

Nəticə: Dərs başlanana qədər məktəbə çatmaq üçün mən 8-ə 10 dəqiqə qalmış evdən çıxmalıyam.

Daha sonra müəllim bildirir ki, elmi-kütləvi mətnlərdə məlumat kifayət qədər bol olsa da, yaxşı oxucu həmin məlumatlardan istifadə etməklə yeni məlumatlar da əldə edə bilər. Bunun üçün mətni çox diqqətlə oxumaq, oradakı heç bir fikri nəzərdən qaçırmamaq, mətndəki məlumatları məntiqi ardıcılıqla düzməyi bacarmaq lazımdır.

2-ci tapşırıqı yerinə yetirmək üçün şagirdlər mətndən çıxış edərək aşağıdakı sillogizmi qurmalıdırlar:

I hökm: Karl Qauss 1777-ci ildə anadan olmuşdur (mətnin 1-ci cümləsi).

II hökm: Karl Qauss 78 il yaşamışdır (sonuncu abzas).

Nəticə: Karl Qauss 1855-ci ildə vəfat etmişdir.

(St. 2.2.3) Müəllim motivasiya mərhələsində verdiyi tapşırıqə qayıdaraq həmin tapşırıqı Karl Qaussun üsulu ilə yerinə yetirməyi təklif edir. Şagirdlər misal qurmaqla tapşırıqı yerinə yetirir və öz sözləri ilə üsulun mahiyyətini və üstünlüklərini izah edirlər.

(St. 2.2.2) Mətni tərkib hissələrinə bölmək və hər bir hissəni adlandırmaq tapşırılır:

1. **Giriş.** Karl Qaussun uşaqlığı.

2. **Əsas hissə.** Karl Qaussun ilk kəşfi.

3. **Sonluq.** Karl Qaussun elmdə yeri.

“Nə anladın?” rubrikasında verilmiş tapşırıq şagirdlərdə oxuyub-anlama bacarığının yoxlanılmasına yönəlmişdir.

Dinləmə

(St. 1.1.1) Müəllim aşağıdakı mətni səsləndirməzdən əvvəl “mifologiya”, “orbit” və “status” sözlərinin mənasını soruşur. Lüğətdən istifadə etməklə bu sözlər izah olunur.

QƏLƏMİN UCU İLƏ ULDUZ KƏŞF EDƏN ALİM

XIX əsrin əvvəlində bir italyan astronomu Yer kürəsinə ən yaxın olan kiçik planeti kəşf etdi və onu Qədim Roma *mifologiyasında* əkinçilik ilahəsinin şərəfinə Serera adlandırdı. Lakin o, tezliklə planeti gözədən itirdi. Müşahidə zamanı planet Günəşə yaxınlaşdı və onun şüaları içində görünməz oldu. Astronomların Sereranı yenidən görmək cəhdləri heç bir nəticə vermədi.

Astronomlar Karl Qaussa müraciət etdilər. Alim onların müşahidələrinin nəticələrindən istifadə edərək bu kiçik planetin **orbitini** hesabladı və onun yerini dəqiqliklə göstərdi. Alimlər öz teleskoplarını deyilən yerə yönəldib axtardıqlarını tapanda çox təəccübləndilər. Beləliklə, riyaziyyatçı Karl Qauss “qələminin ucu ilə” sonralar cırtdan planet **statusu** alan Sereranı aşkar etdi.

O vaxtdan bir çox planetlər məhz Qaussun metodu ilə kəşf olunub.

Dinləmədən sonra mətnin qavranılması ilə bağlı bir neçə faktoloji sual verilir. Daha sonra dinləmə mətnindəki məlumatlar “Riyaziyyatçıların şahı” mətnindəki məlumatlarla müqayisə edilir.

Yazı

(St. 3.1.3) Müəllim bildirir ki, “Riyaziyyatçıların şahı” mətni qarışıq tipli mətn-dir. Şagirdlərə mətndən nəqli, təsviri və mühakimə tipli parçaları tapmaq tapşırılır. Məsələn, mətnin 1-ci abzası təsviri, son iki abzası mühakimə, qalan hissələri daha çox nəqli xarakterlidir.

Tapşırıq 3: Şagirdlərə oxuduqları və dinlədikləri mətnlərdə əsas saydıqları üç məlumatı müəyyənləşdirib kiçik mətn yazmaq tapşırılır. Bunun üçün şagirdlər beyin həmləsi yolu ilə mətndəki məlumatları sadalayırlar:

- Karl kasıb alman ailəsində doğulmuşdur.
- Kiçik yaşlarından oxumağı, yazmağı öyrənmişdir.
- Riyazi təfəkkürü güclü idi.
- Şagird ikən riyazi kəşf etmişdir.
- Karl Qauss dövrünün ən böyük riyaziyyatçısı olmuşdur.
- Riyaziyyatla yanaşı, fizika və astronomiyanı da yaxşı bilirdi.
- Hesablama yolu ilə Serera planetinin yerini müəyyən etmişdir.
- Hesablamaları, adətən, beynində aparırdı.
- Karl Fridrix Qaussun yaşadığı illər: 1777-1855.

Müəllim bildirir ki, şagirdlərin yazdıqları mətn 10-12 cümlədən ibarət olmalıdır. Hər məlumata 2-5 cümlə ayırmaq olar. Vacib şərtlərdən biri məlumatlar arasında məntiqi əlaqənin olması, bir məlumatdan digərinə keçərkən cümlələr və abzaslar arasında əlaqənin, məntiqi ardıcılığın itməməsidir. Beləliklə, şagirdlər üç hissədən ibarət rabitəli mətn qurub yazırlar.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) Motivasiya xarakterli 4-cü tapşırıq yerinə yetirildikdən sonra sayın məna növləri haqqında nəzəri material mənimsədilir. 5-7-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Danışma

(St. 1.2.2) Sınıfın səviyyəsi imkan verirsə, aşağıda verilmiş mövzuda debat keçirmək tövsiyə edilir.

Debat. Şagirdlər “ilk” sözünün sifət, yoxsa say olduğunu müəyyənləşdirmək üçün debat keçirirlər.

Müəllimin nəzərinə! “İlk” sözü dilçilikdə sifət kimi qəbul edilsə də, bu fikrin əksinə olan arqumentlər də mövcuddur.

Müəllim şagirdlərə bildirir ki, bu cür elmi debatlarda arqument hazırlayarkən məntiqi sillogizmlərdən istifadə olunur. Şagirdlər artıq sillogizmin nə olduğunu bilirlər. Müəllim arqument-sillogizm qurmaq üçün hər iki qrupa istiqamətverici suallarla kömək edə bilər. Nəticədə qruplar aşağıdakı arqumentləri hazırlaya bilərlər:

I qrup: I hökm: “İlk” sözü “birinci” sözü ilə sinonimdir.

II hökm: Sinonimlər eyni nitq hissəsinə aid olur (balaca – kiçik, aslan – şir, qaçmaq – yüyürmək və s.).

III hökm: “Birinci” sözü saydır.

Nəticə: “İlk” sözü də saydır.

II qrup: I hökm: Sıra sayları miqdar saylarına *-inci*⁴ şəkilçisi artırmaqla düzəlir.

II hökm: “İlk” sözündə şəkilçi yoxdur.

Nəticə: “İlk” sözü sıra sayı ola bilməz.

Qruplar belə bir nəticəyə gələ bilərlər: İki qaydanın birində istisna qəbul etmək lazımdır: 1) *Sinonimlər eyni nitq hissəsinə aid olurlar, lakin “ilk – birinci” sinonim cütlüyü istisnadır;* 2) *Sıra sayları miqdar saylarına -inci⁴ şəkilçisi artırmaqla düzəlir, lakin “ilk” sözü istisnadır.*

Qiymətləndirmə

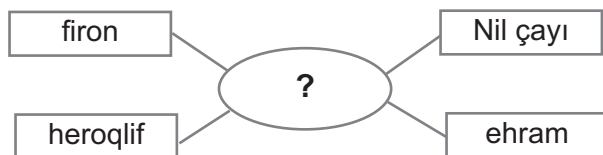
Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

12-ci dərs. ROZETTA DAŞININ SİRRİ (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Mənasını müəyyənləşdirdiyi sözləri kontekstə uyğun izah edir.
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki əsas fikirləri müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar tərtib edir. Verilmiş məlumatlardan istifadə etməklə sillogizm qurur.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Qazandığı biliklərdən istifadə etməklə mətndəki fikirləri şərh edir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Verilmiş mövzuda mühakimə xarakterli mətn (esse) yazır.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdim etmə formasını müəyyənləşdirir.	Mövzu üzrə topladığı məlumatları məruzə şəklində təqdim edir.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Miqdar saylarının məna növlərini müəyyənləşdirir.

Motivasiya

Şagirdlər qədim dünya tarixindən Qədim Misir dövləti haqqında məlumat almışlar. Onlar aşağıdakı **söz assosiasiyası** vasitəsilə sxemdəki sualın cavabını tapır və sual işarəsinin yerinə “Qədim Misir” sözlərini yazırlar.

Müəllim Misirin indiki əhalisi, onun dili ilə qədim Misir xalqı və qədim Misir dili arasındakı fərqi soruşur. “Ölü dillər” haqqında məlumat verilir: *Tarixdə elə xalqlar olmuşdur ki, onların dilləri tədricən unudulmuşdur (məsələn, latın dili) və bu gün həmin dillər ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunmur. Bu dilləri alimlərdən başqa heç kim bilmir. Belə dillərdən biri də qədim Misir dilidir. Latın dilinin varisi italyan dili olduğu kimi, qədim Misir dilinin varisi kopt dilidir.*

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Şagirdlərə lüğətdən istifadə edərək 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlərin mənasını müəyyənləşdirmək tapşırılır. Çünki bu sözləri bilmədən mətni anlamaq şagirdlərdə çətinlik yarada bilər.

Oxu

(St. 2.2.1) Bu mətn üzərində iş **öyrənilirəm – öyrədirəm** üsulu ilə aparılır. Mətn səssiz oxunur. Sonra şagirdlər qruplara bölünürlər. Hər qrupa mətnin bir hissəsi tapşırılır. Mətn elmi məlumatlarla zəngindir. Bu üsul şagirdlərə bə-

tün məlumatlara diqqət yetirib yadda saxlamağa və beləliklə də, mətni tamamilə qavramağa kömək edəcəkdir.

Mətnin təklif olunan bölgüsü belədir:

I hissə – üç ulduz işarəsinə qədər;

II hissə – “*Lakin bu da öz nəticəsini vermədi*” cümləsi daxil olmaqla;

III hissə – “*Ola bilər ki, qədim Misir yazılarında da sait bildirən hərflərdən istifadə olunmurdu*” cümləsi daxil olmaqla;

IV hissə – mətnin sonuna qədər.

Şagirdlərin hazırladığı suallar təqribən bu şəkildə ola bilər. I hissə üçün nümunələri təqdim edirik:

1. Hadisələr harada, nə vaxt cərəyan edir?
2. Nə üçün fransız ordusunun əsgərləri xəndək qazırdılar?
3. Fransız əsgəri nə tapdı?
4. Mətnə daş necə təsvir olunur?
5. Nə üçün bu daşa “Rozetta daşı” adı verildi?

Hər qrup hazırladığı sualları digər qrupa təqdim edir. Suallara cavab verilir. Verilmədikdə həmin qrup öz suallarını özü cavablandırmalı və şərh etməlidir. “Nə anladın?” rubrikasında verilmiş suallardan da istifadə edilməlidir. Suallar mətn əsasında hazırlanmış, şagirdlərdə oxuyub-anlama bacarığının yoxlanılmasına xidmət edir.

“Düşün və cavab ver” başlığı altında verilmiş 3-cü tapşırıq mətnə “gizlənməmiş” (sətirləti) informasiyanı aşkarlamaq məqsədi güdür. Bunu **qruplarla iş** şəklində yerinə yetirmək olar. Hər qrup tapşırıqdakı bir suala cavab vermək üçün mətndəki məlumatlardan istifadə etməklə sillogizm qurmalıdır:

Təqdimatlar aşağıdakı şəkildə ola bilər:

- I qrup: I hökm: 1822-ci ildə Şampolyon Rozetta daşının sirrini açmağa çalışırdı.
II hökm: Bu zaman Şampolyonun 32 yaşı var idi.
Nəticə: Şampolyon 1790-cı ildə anadan olmuşdur.
- II qrup: I hökm: 1822-ci ildə Şampolyonun 32 yaşı var idi.
Nəticə: Şampolyon 1790-cı ildə anadan olmuşdur.
II hökm: Rozetta daşı 1799-cu ildə tapılmışdır.
Nəticə: Rozetta daşı tapılanda Şampolyonun 9 yaşı var idi.
- III qrup: I hökm: Rozetta daşı 1799-cu ildə tapılmışdır.
II hökm: Rozetta daşının sirri 1822-ci ildə açılmışdır.
Nəticə: Rozetta daşı tapıldıqdan 23 il sonra sirri açılmışdır.

Müəllimin nəzərinə! Göründüyü kimi, sillogizmlər müxtəlif cür qurula bilər:

- 1) 2-3 hökm və nəticə; 2) bir neçə informasiyanı ehtiva edən 1 hökm və nəticə; 3) hökm – nəticə – hökm – son nəticə və s.

(St. 2.2.3) 4-5-ci tapşırıqlar mətnə istinad etməklə yerinə yetirilir. Bu zaman şagirdlər mühakimə yürütmə bacarıqlarını nümayiş etdirirlər.

Yazı

(St. 3.1.1) 6-cı tapşırıq yerinə yetirilir. Şagirdlərə mühakimə xarakterli yazının xüsusiyyətləri xatırladılır.

Danışma

(St. 1.2.1) Mətnə Şampolyonla yanaşı, Napoleon Bonapartın, Misir fironu Ptolemeyin və Kleopatranın adı çəkilir. Şagirdlər dörd qrupa bölünür, hər qrupa bir tarixi şəxsiyyətlə bağlı araşdırma aparmaq tapşırılır (tapşırıq 7).

Müəllimin nəzərinə! Şagirdləri xəbərdar etmək lazımdır ki, Ptolemey və Kleopatra ilə bağlı araşdırma apararkən Rozetta daşı haqqında daha geniş məlumat toplusınlar. Məsələ burasındadır ki, Misir tarixində bir neçə Ptolemey və Kleopatra olmuşdur. Kleopatraların ən məşhuru Misirin son fironu və Yuli Sezarın arvadı olmuş Kleopatradır. Lakin Rozetta daşı üzərindəki mətn, alimlərin fikrincə, Miladdan öncə 196-cı ildə yazılmışdır. Ona görə də şagirdlər məhz həmin dövrdə yaşamış Ptolemey və Kleopatranın həyatını araşdırmalıdır. Onlar haqqında kitablarda və internetdə kifayət qədər məlumat vardır.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 8-9-cu tapşırıqlar motivasiya xarakteri daşıyır. Nəzəri material mənimsənildikdən sonra 10-11-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

11-ci tapşırığın cavabı:

1) ikidə bir – 0,5; sıfır tam onda beş; 2) dörd tam beşdə iki – 4,4; dörd tam onda dörd; 3) dördüdə bir – 0,25; sıfır tam yüzdə iyirmi beş; 4) dördüdə üç – 0,75; sıfır tam yüzdə yetmiş beş; 5) bir tam iyirmidə bir – 1,05; bir tam yüzdə beş.

Əlavə tapşırıq: Cümlələrdəki qeyri-müəyyən miqdar sayları arasındakı mənə fərqlərini müəyyənləşdirin.

1. **Az** adam tapılar ki, bu məsələdən xəbəri olmasın.
Bir-iki adam tapılar ki, bu məsələdən xəbəri olmasın.
2. **Bir az** su içib yağımı söndürdüm.
İki-üç stəkan su içib yağımı söndürdüm.
3. İclasın gündəliyinə **bir neçə** məsələ salınmışdı.
İclasın gündəliyinə **üç-dörd** məsələ salınmışdı.
4. Məclisdə **xeyli** adam var idi.
Məclisdə **iyirmi-iyirmi beş** adam var idi.
5. Mən **bir qədər** pul götürüb evdən çıxdım.
Mən **yüz-yüz əlli** manat pul götürüb evdən çıxdım.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

13-cü dərs. ƏFSANƏVİ DƏNİZ SƏYYAHI (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Mənasını müəyyənləşdirdiyi sözləri kontekstə uyğun izah edir.
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki əsas fikirləri müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar tərtib edir.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdimə formasını müəyyənləşdirir.	Mövzu üzrə topladığı məlumatları məruzə şəklində təqdim edir.
3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.	Mətndəki faktlardan çıxış edərək baş qəhrəmanın daha təfərrüatlı portretini əks etdirən mətn yazır.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Kontekstə uyğun olaraq numerativ sözləri düzgün işlədir.

Motivasiya

Müəllimin nəzərinə! Bu dərs coğrafiya fənn kurikulumunda təsbit olunmuş “1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir” standartı ilə inteqrasiya üzərində qurulur.

Müəllim: *Bir çox mənbələrdə Avrasiya və Afrika materikləri “köhnə dünya”, Amerika isə “yeni dünya” adlandırılır. Sizcə, bunun səbəbi nədir?*

Ola bilər ki, şagirdlər coğrafiyadan Amerikanın kəşfi haqqında məlumat almışlar. Bu halda onlar suala asanlıqla cavab verə bilərlər. Belə olduqda müəllim **BİBÖ** üsulunu tətbiq edə bilər:

Amerikanın kəşfi haqqında		
Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Əgər şagirdlərin Amerikanın kəşfi haqqında anlayışları yoxdursa, müəllim belə bir sualla da müraciət edə bilər: *Bəzən danışığ zamanı belə bir ifadə işlədilir: “Amerika açma!” Bu məsələ hansı hallarda işlədirlər? Sizcə, bu məsələ necə yaranıb?*

Şagirdlərin variantları dinlənilir və müzakirə olunur.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Şagirdlərə lüğətdən istifadə edərək 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlərin mənasını müəyyənləşdirmək tapşırılır. Çünki bu sözləri bilmədən mətndəki bəzi məqamları anlamaq şagirdlərdə çətinlik yarada bilər.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn üzərində iş **cütlükdə oxu – cütlükdə ümumiləşdirmə** üsulu ilə aparılır. Mətnə 10 abzas vardır. (Hər səhifənin sonuncu iki abzası birləşdirilə bilər.) Sınıfdə şagirdlərin sayı çox olsa, iki cütlüyə bir abzas tapşırıla bilər. Cütlər abzasda verilmiş fikri ümumiləşdirməli və məntiqi sual hazırlamalıdır. Məsələn:

I abzas: *“XV əsrə qədər Avropada Amerika qitəsi haqqında heç kimin xəbəri yox idi. Bu qitəni Xristofor Kolumb kəşf etdi”.*

Sual: *Amerika qitəsi nə vaxt və kim tərəfindən kəşf edilib?*

Şagirdlərə izah edilməlidir ki, ümumiləşdirmə zamanı abzasdakı əsas detallara fikir verilməlidir. Suallar elə tərtib edilməlidir ki, cavabları məlumatlardan nəticə çıxarmaq bacarığı tələb etsin.

Ümumiləşdirmə aparıldıqdan sonra cütlər suallarını səsləndirirlər və digər şagirdlər suallara cavab verirlər. Cavablar düzgün olmadıqda cütlük özü sualı cavablandırır.

Mətn üzərində iş bitəndən sonra bütövlükdə ümumiləşdirmə aparılır. Mətnəndən əldə edilmiş əsas məlumatlar qeyd edilir:

1. Amerika XV əsrdə kəşf olunub.
2. Xristofor Kolumb tərəfindən təsadüfən kəşf edilib.
3. Xristofor Kolumb Hindistana getmək istəyirdi.
4. Hindistana gedən quru yol Osmanlı imperiyası tərəfindən tutulmuşdu və s. “Nə anladın?” rubrikasında verilmiş tapşırıqlar şagirdlərdə oxuyub-anlama bacarığının yoxlanılmasına yönəlmişdir.

3-cü tapşırıqdakı “Doğru, yoxsa yanlış” çalışma modeli mətndəki məlumatları tam olaraq qavratmaq məqsədi güdür. Burada şagird verilmiş məlumatlardan nəticə çıxarmaq bacarığını nümayiş etdirməlidir. 1-ci və 3-cü hökmlərin doğruluğunu müəyyən edərkən müəllim sillogizm qurmağı tapşırıla bilər:

1. Kolumb 1451-ci ildə anadan olmuşdur.
I hökm: Kolumb 1485-ci ildə İspaniyaya köçmüşdür.
II hökm: Bu zaman Kolumbun 34 yaşı var idi.
Nəticə: 1-ci bənddə verilmiş fikir doğrudur.

3. Kolumbun ilk ekspedisiyası Amerikaya dekabr ayının ortalarında çatdı.
I hökm: Kolumbun ekspedisiyası avqust ayının 3-də səfərə çıxdı.
II hökm: Ekspedisiya 70 gündən sonra Amerikaya çatdı.
Nəticə: Ekspedisiya təqribən oktyabr ayının ortalarında Amerikaya çata bilirdi. Deməli, 3-cü bənddə verilmiş fikir yanlıştır.

“Düşün və cavab ver” rubrikasına aid olan 4-cü tapşırıq yerinə yetirilir. Bu misrada qum saatından söhbət gedir. Müəllim bildirir ki, qədimdə insanlar günəş və qum saatından istifadə edirdilər. Bu haqda şagirdlər bir neçə dərsdən sonra məlumat alacaqlar.

5-ci tapşırıqda şagirdlər Kolumbun ekspedisiya üçün niyə əvvəlcə tacirlərə müraciət etdiyini mətnəndən çıxardıqları nəticə əsasında cavablandırılmalıdır.

Mətni diqqətlə oxuyan şagird müəyyənləşdirir ki, Şərqdə, xüsusilə Hindistanda qızıl, ədviyyat, xalça və bəzək əşyalarının olması varlanmaq arzusunda olan avropalıların diqqətini cəlb edirdi. Aydın məsələdir ki, bu ən əvvəl bazarda alver edən tacirlərin marağında idi.

6-cı tapşırığın cavabı:

1. Mətnə göstərilir ki, Kolumb İtaliyanın Genuya şəhərindəndir və 1485-ci ildə İspaniyaya köçmüşdür.

2. Kolumbun güclü inandırma qabiliyyətinin olmasını kraliçanı razı sala bilməsi ilə əsaslandırmaq olar. Daha sonra səyahət zamanı geri qayıtmaq istəyən matrosları sakitləşdirməsi, dilə tutmasını da misal göstərmək olar.

Danışma

(St. 1.2.1) Fənlərarası integrasiya (coğrafiya, st. 2.1.3). “Yaradıcılıq” rubrikasına aid olan 7-ci tapşırıq şagirdin araşdırma bacarığının inkişafına yönəlmişdir. Coğrafiya fənninin “2.1.3. Yer in hava qatını şərh edir” alt-standartı ilə integrasiya yaradır. Araşdırma ev tapşırığı kimi verilməlidir. Növbəti dərstdə şagirdlərdən biri məruzə edir, digərləri məruzəni əlavə məlumatlarla zənginləşdirirlər.

Yazı

(St. 3.1.2) 8-ci tapşırıq yerinə yetirilir. Şagirdlər əvvəlcə mətnə Kolumbun təsviri ilə bağlı məqamları seçirlər. Sonra onun hərəkətlərindən çıxış edərək bu məlumatları zənginləşdirməklə təsviri xarakterli mətn yazırlar.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 9-cu tapşırıq motivasiya xarakteri daşıyır. Numerativ sözlər haqqında nəzəri material mənimsədildikdən sonra 10-13-cü tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Əlavə tapşırıqlar:

1. **Səhv işlənmiş numerativ sözləri göstərin və düzü ilə əvəz edin.**

- Onların ailəsi yeddi baş adamdan ibarətdir.
- Anamı təbrik etmək üçün bir dəst gül almaq qərarına gəldim.
- Uzaqdan gördüyüm üç dənə adam diqqətimi cəlb etdi.

2. **Hansı sözləri numerativ söz kimi işlətmək olar? Cümlələr qurun.**

qaşırq, çanta, stol, stəkan, qurtum, maşın, həyat, nəlbəki

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

14-cü dərs. MANUEL VASKO DA QAMA (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Qoyulmuş suallara cavab tapmaq üçün mətndən müvafiq məqamları seçir.
1.2.3. Nitqində intonasiya və ritmdən düzgün istifadə edir.	Dinləyiciləri inandırmaq üçün nitqindəki vacib məqamları xüsusi intonasiya ilə vurğulayır.
4.1.2. Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Sayın quruluşca növlərini müəyyən edir.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Sayların yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Müəyyən mövzu ilə bağlı verilmiş açar sözlərdən istifadə etməklə rabitəli mətn yazır.

Motivasiya

Müəllim motivasiya üçün qlobusdan istifadə edir. Əvvəlcə qlobusda İspaniya və Portuqaliya tapılır. Daha sonra Kolumbun marşrutu göstərilir və Hindistana dəniz yolu tapmaq cəhdləri izah olunur. Xatırladılır ki, Aralıq dənizi və Hindistana gedən quru yolu o zaman Osmanlı imperiyasının nəzarəti altında idi.

Sual: *Bəs siz Avropanın qərbindən Hindistana hansı yolla gedərdiniz?*

Müxtəlif cavab variantları ola bilər. Portuqallar və ispanların dənizçilik təcrübəsini nəzərə alaraq ən optimal yol Afrikanın cənubuna qədər sahillə üzüb oradan Hind okeanına çıxmaqdır.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn üzərində iş **istiqlamətləndirilmiş oxu** üsulu ilə aparılır. Şagirdlər qruplara bölünürlər. Mətn oxunmazdan əvvəl şagirdlərə tapşırıq verilir. Onlar mətni oxuyarkən aşağıdakı suallara cavab axtarmalıdırlar:

1. Vasko da Qamaya nə tapşırıbmışdılar?
2. Vasko da Qamanın dəniz yolunu qlobusda göstərin.
3. Nə üçün ərəb tacirləri avropalıların gətirdiyi malları pisləyirdilər?
4. Sizcə, nə üçün avropalılar daha çox ədviyyat alırdılar?
5. Vasko da Qamanın ikinci ekspedisiyası nə ilə nəticələndi?
6. Mətndən çıxış edərək Vasko da Qamanın xarakterinə xas olan xüsusiyyətləri müəyyənləşdirin.

Suallar verilirərkən "Nə anladın?" rubrikasından da istifadə edilməlidir.

2-ci tapşırıq üzərində iş debat şəklində aparıla bilər.

Müəllimin nəzərinə! "Burun", "boğaz" kimi sözlərin omonim, yoxsa çoxmənalı söz olması dilçilikdə mübahisəli məsələdir. Məlumdur ki, bir

çox bədən üzvü bildiren sözlər çoxmənalı sözlərdir. Lakin bəzi alimlərin fikrincə, ümumişlək sözün termin kimi işlənməsi onun omonimlik xüsusiyyətidir. Bütün bunları şagirdlərin nəzərinə çatdırmaq lazımdır.

Danışma

(St. 1.2.3) Debat şəklində qoyulmuş 3-cü tapşırıqa keçməzdən əvvəl müəlim bildirir ki, orta əsrlərdə yeni torpaqları kəşf etməkdə məqsəd heç də coğrafiya elmində yenilik etmək olmayıb. Böyük dövlətlər indiyə kimi xəritədə qeyd olunmayan torpaqları kəşf etməklə onu öz ərazilərinə qatır, müstəmləkəçilik siyasəti yürüdükdülər. Bundan sonra şagirdlər coğrafi kəşflərin bəşəriyyət tarixindəki rolu ilə bağlı debat keçirirlər.

I qrupun arqumenti: Coğrafi kəşflər dünyanın müxtəlif bölgələrində olan xalqların və mədəniyyətlərin yaxınlaşmasına, integrasiyaya gətirib çıxardı. Geridə qalmış bir çox xalqların inkişafını sürətləndirdi.

II qrupun arqumenti: Coğrafi kəşflər müharibələrə, qan tökülməsinə səbəb oldu. Bəzi kiçik qəbilələr və tayfalar, ümumiyyətlə, yer üzündən silindi.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 4-cü tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Nəzəri material mənimsədildikdən sonra 5-ci tapşırıq yerinə yetirilir.

Əlavə tapşırıq:

(St. 4.1.4) Səhv yazılmış sayları göstərin.

1. Sıfırtam onda-beş vahidin yarısı deməkdir.
2. Onbeş dəqiqə saatın dördə biridir.
3. Olimpiadada onbirinci sinif şagirdləri uğur qazandılar.
4. Yüzlərnən insan bu hadisənin şahidi oldu.
5. Gələn kimi bildirdi ki, üç, dörd günə qalanları da gələcəkdir.
6. Bunu eşidən kimi Samirə evdən biraz pul götürüb ona verdi.

Fəndaxili integrasiya (st. 4.1.2 və st. 3.1.3). 6-cı tapşırıq. Bu tapşırıq modeli yeni olduğu üçün onun məqsədini və mahiyyətini şagirdlərə izah etmək lazımdır. Tapşırıqda təqdim olunmuş sözlər verilmiş mövzu üzrə mətn yazmağa kömək məqsədi daşıyır, motivasiyaya, şagird beynində yeni ideyaların yaranmasına xidmət edir. Məqsəd verilmiş mövzu üzrə bilikləri nümayiş etdirmək, fikir və duyğuları ifadə etmək, mətnin strukturunu düzgün müəyyən-ləşdirmək, cümlələr və abzaslar arasında əlaqə qurmaqdır.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyən-ləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

15-ci dərs. YUSİF MƏMMƏDƏLİYEV (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki əsas fikirləri müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar tərtib edir.
1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.	Dinlədiyi məlumatın mahiyyətini müəyyən edir.
1.2.4. Problemlə bağlı mülahizələrini söyləyir.	Qazandığı biliklərdən istifadə etməklə problemə öz münasibətini bildirir.
3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (ərizə, tərcümeyi-hal) yazır.	Haqqında məlumat topladığı şəxsin tərcümeyi-halını yazır.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Sayların müxtəlif yazılış formalarını kontekstə uyğun tətbiq edir.
3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.	Mətndəki müəyyən məqamla bağlı araşdırma apararaq yazılı təqdimat hazırlayır.

Motivasiya

Sual: *Böyük Vətən müharibəsində Azərbaycanın rolu haqqında nə bilirsiniz?*

Alman faşistlərinə qarşı rəşadətlə döyüşən qəhrəmanlarımız xatırlandıqdan sonra Böyük Vətən müharibəsində qələbənin təmin olunmasında Bakı neftinin rolundan, neftçilərin arxa cəbhədəki qəhrəmanlığından danışılır.

Oxu

(St. 2.2.1) Qruplarla iş (sual müsabiqəsi). Şagirdlər qruplara bölünürlər.

Dərslərdə verilmiş mətn şagirdlər tərəfindən səssiz oxunduqdan sonra qruplar bu mətn üzrə mümkün qədər çox sual hazırlayırlar (unutmamaq üçün sualları vərəqdə qeyd edirlər). Hər bir qrupun sualına digər qruplar cavab verməlidirlər. Suallar qruplar tərəfindən növbə ilə bir-bir səsləndirilməlidir, buna görə də qrupların ardıcılığı püşkə əsasən müəyyən olunur. Müəllim bildirir ki, qruplar hər suala görə 1 bal, düzgün cavaba görə 2 bal qazanacaqlar. Qiymətləndirmə üçün lövhədə belə bir cədvəl çəkilir:

Qruplar	Verilən suallara görə ballar	Düzgün cavablara görə ballar	Cəmi
I qrup			
II qrup			
III qrup			
IV qrup			

Sonda qruplar mətnə əsasən Yusif Məmmədəliyev haqqında kiçik təqdimatlar edirlər:

I qrup: Həyatının vacib məqamları, tutduğu vəzifələr.

II qrup: Nailiyyətləri, mükafatları.

III qrup: Dövlətin ona münasibəti, mane olan şəxslər.

IV qrup: Haqqında deyilənlər.

Bu göstəricilər əsasında yazı lövhəsində cədvəl qurulur və şagirdlərin təqdimatlarına əsasən cədvəl doldurulur. Cədvəldə Yusif Məmmədəliyevin həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı mətnə verilmiş əsas məqamlar öz əksini tapmalıdır.

Həyatının vacib məqamları	
Tutduğu vəzifələr	
Nailiyyətləri	
Mükafatları	
Dövlətin ona münasibəti	
Mane olan şəxslər	
Haqqında deyilənlər	

“Nə anladın?” rubrikasında verilmiş tapşırıq şagirdlərdə oxuyub-anlama bacarığının yoxlanılmasına yönəlmişdir.

Dinləyib-anlama və danışma

Fəndaxili integrasiya (st. 1.1.2 və st. 1.2.4). Dərslikdəki 2-ci tapşırıq üzərində iş **akvarium** üsulu ilə aparılır. Şagirdlərin bu mövzuda bilikləri az ola bilər. Ona görə də müəllim müzakirə zamanı moderator rolunda çıxış edə bilər. O, dərslikdə qoyulmuş sualı Ermənistan-Azərbaycan münasibətlərinin tarixindəki məqamlarla zənginləşdirə bilər. Bir aparıcı kimi müəllim əvvəlcə məlumat verə, sonra bu haqda şagirdlərin fikrini soruşa bilər.

Yazı

(St. 3.1.4) 3-cü tapşırıqda mətnin ayrı-ayrı hissələrində verilmiş məlumatları ümumiləşdirmək və bu məlumatlardan və əlavə mənbələrdən istifadə etməklə Yusif Məmmədəliyev haqqında təqdimat hazırlamaq tapşırılmışdır. Bu, ev tapşırığı kimi verilə bilər. Tapşırıq pərakəndə şəkildə paylanmış məlumatı toplamaq, düzgün qruplaşdırmaq və təqdim etmək bacarığı tələb edir.

Dil qaydaları

(St. 4.1.4) 4-cü tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Bu mövzu praktik əhəmiyyətlidir.

Fəndaxili integrasiya (st. 3.1.2 və st. 4.1.4). 5-ci tapşırıq “Yazı” və “Dil qaydaları” məzmun xətlərinin integrasiyasını nəzərdə tutur.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

16-cı dərs. QƏDİM SAATLAR (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Qoyulmuş suallara cavab tapmaq üçün mətndən müvafiq məqamları seçir. Mətndəki elmi məlumatları ümumiləşdirib lakonik tezislərlə ifadə edir.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Mətndəki faktları müqayisə edərək mühakimə yürüdür.
2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.	Kontekstə görə sözün məcazi mənada işləndiyini müəyyənləşdirir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Oxuduğu mətnin ideyasından çıxış edərək mühakimə xarakterli mətn yazır.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Rəqəmlə yazılan miqdar saylarının yazılış qaydalarına əməl edir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Həyatda gördüklərini təsvir etməklə rəbitəli mətn qurur.

Motivasiya

Mətnin ilk iki abzasında qoyulmuş suallar motivasiya kimi istifadə oluna bilər.

Oxu

(St. 2.2.1) Əvvəlcə şagirdlərlə birlikdə “perpendikulyar” və “siferblat” sözlərinin mənaları araşdırılır (tapşırıq 1).

Fəndaxili şaquli inteqrasiya (V sinif – st. 2.2.1. Tələffüz qaydalarını gözləməklə mətni düzgün oxuyur.). Mətn abzaslarla müxtəlif şagirdlər tərəfindən ucadan oxunur. Müəllim V sinif MMV-də verilmiş “Oxu texnikasının monitorinqi” cədvəlindən istifadə etməklə şagirdlərin tələffüzü ilə bağlı qeydlər aparır. Əsasən, aşağıdakı məqamlara diqqət yetirilir:

1. “L” samiti ilə başlanan şəkilçilərin tələffüzü: *insanlar, etibarlı, misirlilər, onlar* və s.

2. Tələffüzü çətin olan alınma sözlərin tələffüzü: *perpendikulyar, siferblat, Budapeşt* və s.

3. Çıxışlıq halda olan sözlərin tələffüzü: *çıxandan, dayanmağından, növlərindən* və s.

“Nə anladın?” rubrikasına aid olan suallar oxuyub-anlama bacarığının inkişafına yönəlmişdir.

(St. 2.1.2) 3-cü tapşırıq isə sözün məcazi mənasını müəyyənləşdirməyə xidmət edir. “Qurmaq” sözü müasir mexaniki saatlara aid edilir. Qum saatındakı qabı tərsinə çevirməklə onu yenidən işlətməyə yalnız məcazi mənada “qurmaq” demək olar.

4-cü tapşırıqda sözlə verilmiş təsvirə görə əşyanı təsəvvürdə canlandırmaq tələb olunur. Bu tapşırıq şagirdlərə təsviri xarakterli mətni daha yaxşı öyrənməyə kömək edir. Onlar anlayırlar ki, əşyanın təsviri elə olmalıdır ki, onu rəsmə çevirmək və ya ən azı təsəvvür etmək mümkün olsun.

5-ci tapşırıq şagirdin mühakimə yürütmə bacarığını yoxlayır.

6-cı tapşırıqda da verilmiş informasiyadan düzgün nəticə çıxarmaq bacarığı tələb olunur. Mətnə göstərilir ki, misirlilər sutkanı 12-yə bölüb hər bölgünü indiki bir saat kimi qəbul edirdilər. Günorta vaxtı keçdikdən sonra günəş saatında perpendikulyar taxta artıq cizgilər çəkilmiş taxtanın üzərinə deyil, əks tərəfə kölgə salmağa başlayır. Məhz buna görə də “günorta tamam olanda qurğunun yönünü dəyişib qərbə tərəf çevirirdilər”. Beləliklə, taxtanın üzərindəki 6 cizgi gün ərzində öz funksiyasını iki dəfə yerinə yetirib 12 saati göstərirdi. Müəllim bu prosesi əyani şəkildə göstərmək üçün stolüstü lampa, xətkəş və kitabdan istifadə edə bilər.

(St. 2.2.3) 7-ci tapşırıq şagirdlərdən mühakimə yürütmə və müqayisə etmə bacarıqları tələb edir. Bunun üçün isə onlar mətndəki informasiyanı tam olaraq qavramalıdırlar.

Mətn elmi biliklər ehtiva edən təsvirlər və faktlarla zəngindir. Müəllim əmin olmalıdır ki, şagirdlər bu faktları tam olaraq mənimsəyiblər. Ona görə də “Kim tez cavab verir?” üsulu ilə sual-cavab aparılır:

1. Sizcə, nə üçün insanlar günəşi ən etibarlı saat hesab edirdilər?
2. Belə saatlarda kölgənin funksiyası nə idi?
3. Su saatının yaranmasına səbəb nə oldu?
4. Qum saatları nə məqsədlə yaranmışdı?

Cütlərlə iş. Müəllim şagirdlərə “tezis” sözünü başa salır: *Müəyyən elmi məlumatların ümumiləşdirilmiş formada lakonik ifadəsi*. Daha sonra şagirdlərə mətndəki məlumatları qruplaşdırmaqla tezislər şəklində ifadə etmək tapşırıqlar.

Tezislər aşağıdakı şəkildə ifadə oluna bilər:

1. Vaxtı bilmək və ölçmək insanlar üçün həmişə vacib olmuşdur.
2. Müxtəlif dövrlərdə insanlar vaxtı ölçmək üçün müxtəlif qurğulardan – günəş, qum, su saatlarından istifadə etmişlər.
3. Müasir saatlarla müqayisədə qədimdə istifadə olunan saatların bir çox çatışmazlıqları olmuşdur.

Daha sonra şagirdlərə mətnin tipini müəyyən etmək tapşırıqlar.

Müəllimin nəzərinə! “Qədim saatlar” mətni mühakimə xarakterlidir. Çünki əvvəldə təsdiq olunmalı olan fərziyyə (Saat – vaxtı ölçmək insan üçün həmişə vacib olmuşdur) verilir və müxtəlif arqumentlər gətirilir. Sadəcə olaraq, bu fərziyyə sual şəklində qoyulmuşdur. İnsanların

hələ qədim zamanlardan vaxtı müxtəlif üsullarla ölçməsinə dair xeyli arqument gətirilir. Lakin mətnin içində təsviri xarakterli hissələr də var (günəş saatının ətraflı təsviri).

Yazı

(St. 3.1.1) Cəld yazı üsulundan istifadə edərək şagirdlərə tapşırılır ki, 7-8 dəqiqə müddətində günəş, qum, su və müasir saatları müqayisəli şəkildə təsvir edən kiçik bir mətn yazsınlar. Mətn təsviri və mühakimə xarakterli olmalıdır.

Dil qaydaları

(St. 4.1.4) 8-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Bu mövzu praktik əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, yazıda tez-tez müxtəlif qrammatik şəkilçilərlə işlənmiş miqdar saylarının rəqəmlə ifadə olunmasına ehtiyac duyulur və bəzi şagirdlər belə məqamlarda səhvə yol verirlər. Şagirdlərə izah edilməlidir ki, sayları rəqəmlə ifadə edərkən şəkilçi də əlavə olunmalıdır. Məsələn, beşi – 5-i, dördü – 4-də və s. Əgər sözdə bir neçə qrammatik şəkilçi varsa, mənsubiyyət şəkilçisi yazılmır, lakin tələffüz zamanı bütün şəkilçilər oxunur. Məsələn, ayın 5-də (yazıda) – ayın beşində (tələffüzü).

9-12-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Fəndaxili integrasiya (st. 4.1.4 və st. 3.1.3). 13-cü tapşırıq. Şagirdlər miqdar saylarının müxtəlif yazılış formalarından istifadə edərək son bir həftədə baş vermiş ən mühüm hadisələri nəql edirlər. Sözsüz ki, bu zaman onlar “ayın 12-si”, “saat 9-da” kimi ifadələr işlədəcəklər. Yazılar qiymətləndirilərkən məzmunla yanaşı, bu kimi sayların düzgün yazılışına da diqqət yetirmək vacibdir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

17-ci dərs. İLK DÜNYA SƏYAHƏTİ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Qoyulmuş suallara cavab tapmaq üçün mətnə müvafiq məqamları seçir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.	Mətnə məcazi mənada işlənmiş sözü həqiqi mənalı ekvivalenti ilə əvəz edir.
1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.	Dinlədiyi məlumatın mahiyyətini müəyyən edir.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Sıra saylarının yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.

Motivasiya

Bu dərstdə də müəllim motivasiya üçün qlobusdan istifadə edir:

– *Kolumb Hindistana səyahət etmək üçün qərbə yollandı. Lakin özü də bilmədən Amerikanı kəşf etdi. Əgər o, qərbə doğru üzməkdə davam etsəydi, haraya gəlib çıxı bilərdi?*

Şagirdlər qlobus üzərində işləyərək öz ehtimallarını söyləyirlər.

Müəllim: *Orta əsrlərdə Yerin kürə formasında olması artıq elmə məlum idi. Lakin bunu əyani şəkildə sübut etmək üçün Yerin ətrafına bir dəfə dolanmaq lazım idi. Gəlin görək bunu ilk dəfə kim etdi?*

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn şagirdlər tərəfindən **istiqamətləndirilmiş oxu** üsulu ilə oxunur. Müəllim hazırladığı sualları şagirdlərə təqdim edir:

1. Kolumbun kəşfindən sonra coğrafi kəşflər sahəsində nələr baş vermişdi?
2. Hindistana yeni yol tapmaqla bağlı onun ideyası nədən ibarət idi?
3. İdeyasını reallaşdırmaq üçün Magellan kimə müraciət etdi?
4. Ekspedisiya heyətini təsvir edin.
5. Sakit okean nə üçün belə adlanır?
6. Sakit okeanla üzən ekspedisiya ilk olaraq hansı adaya çatdı?
7. Mətnə ekspedisiyaya daxil olan hansı gəmilərin adları çəkilir?
8. Magellanın səyahəti nəticəsində hansı elmi fikir sübut olundu?

“Nə anladın?” rubrikasında verilmiş suallardan da istifadə edilməlidir. Belə ki, suallar mətn əsasında şagirdin oxuyub-anlamasının yoxlanmasına xidmət edir.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) 1-ci tapşırıq: Şagirdlər “flaqman” sözünün mənasını kontekstdən çıxış edərək izah etməyə çalışır və bu izahı lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edirlər.

“Düşün və cavab ver” rubrikasındakı 3-cü tapşırıq təkrar xarakterlidir. Bu məsələ ilə bağlı “Manuel Vasko da Qama” dərində debat keçirilib. Şagirdlər yeni torpaqları kəşf etməkdə Avropa dövlətlərinin əsas məqsədinin müstəmləkəçilik siyasəti olduğunu bildirirlər.

4-cü tapşırıqda şagirdlər bu vaxta qədər əldə etdikləri məlumatlardan istifadə edərək münasibət bildirməlidirlər. Şagirdlərin təhlil etmə bacarığı yoxlanılır.

5-ci tapşırıq şagirdin tənqidi təfəkkürünün inkişafına yönəlmişdir. Şagirdlər təqribən belə cavab verə bilirlər: “Yerli əhali işğala, əlbəttə ki, mənfi münasibət bəsləyirdi. Çünki onların torpaqları talan olunur, ailələri məhv edilirdi və sairə”.

Dinləmə

(St. 1.1.2) 6-cı tapşırıqda əsasən şagirdlər Fernando Magellan haqqında məlumat toplayıb məruzə hazırlayırlar. Məruzəni dinləyən şagirdlər özlərində qeydlər aparır, sual verir və əlavələr edirlər.

Dil qaydaları

(St. 4.1.4) 7-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. 8-9-cu tapşırıqlar vasitəsilə şagirdlər sıra saylarının yazılışı ilə bağlı qaydaları tətbiq edirlər.

10-cu tapşırıq təlim nəticələri yüksək olan şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərində reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

18-ci dər. QALİLEY (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki əsas fikirləri müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar tərtib edir. Mətndəki məlumatlardan istifadə etməklə sillogizm qurur və əldə etdiyi yeni məlumatı vurğulayır.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Öyrəndiyi yeni sözləri nitqində mənasına uyğun istifadə edir (cümlələr qurur).
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Mürəkkəb sayların yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdimetmə formasını müəyyənləşdirir.	Dinləyicilərinə məlumatları çatdırarkən öz nitqini əyani vəsaitlər və grafik informasiya ilə müşayiət edir.
1.1.1. Danışanın məlumatlarına əsasən onun məqsədini (məqsədlərini) şərh edir.	Dinlədiyi mətndəki qaranlıq məqamları aydınlaşdırmaq üçün suallar hazırlayır.

Motivasiya

Motivasiya üçün "Qaliley" mətninə epigraf kimi verilmiş şeir parçasından və ona qoyulmuş sualdan istifadə edilir. **Beyin həmləsi** yolu ilə suallara verilmiş cavablar qeyd olunur. Daha sonra müəllim şagirdlərin diqqətini şeirin yanında verilmiş portretə yönəldir:

– Təsvirə əsasən bu şəxs haqqında nə deyə bilərsiniz?

Şeir parçası və illüstrasiyadan şagirdlər aşağıdakı məlumatları əldə edə bilərlər:

- Qaliley astronomiya ilə məşğul olmuşdur.
- Onun fikirləri kilisə xadimlərinin xoşuna gəlməmişdir.
- Buna görə də onu zindana salmışdılar.
- Zindandan çıxandan sonra onu edam etmək istəyiblər.
- Ölüm ayağında olanda da alim öz fikrindən dönməyib.
- Qaliley əmin idi ki, Yer fırlanır.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn **öyrənirəm – öyrədirəm** üsulu ilə oxudulur. Əvvəlcə şagirdlər mətni bütövlükdə səssiz oxuyurlar. Sonra qruplara ayrılırlar və hər qrup mətnin bir hissəsini ətraflı müzakirə edir və orada əks olunan fikir və faktları əhatə edən suallar tərtib edir.

Qruplarla iş. Mətn qruplar arasında aşağıdakı hissələrə bölünə bilər:

I qrup – 67-ci səhifədə mətn daxili sualdan sonra birinci iki abzas.

II qrup – 67-ci səhifədə sonuncu iki abzas.

III qrup – 68-ci səhifədə birinci üç abzas.

IV qrup – 68-ci səhifədə sonuncu üç abzas.

Bu zaman həm sual verən, həm də sualları cavablandıran qrupların fəaliyyəti qiymətləndirilir. Qruplarla iş bitdikdən sonra 4-5-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir. Əvvəlki dərslərdə sillogizmlər qurmuş şagirdlər 4-cü tapşırıqda verilmiş sillogizmi asanlıqla tamamlaya bilirlər. 5-ci tapşırığı yerinə yetirmək üçün isə onlar mətni çox diqqətlə oxuduqlarını sübut etməlidirlər. Yalnız bundan sonra onlar aşağıdakı sillogizmləri qura bilirlər.

Qalileyin yaşadığı illər:

I hökm: 1600-cü ildə Cordano Bruno edam etdirildi.

II hökm: Bundan 33 il sonra (1633-cü ildə) Qalileyin məhkəməsi oldu.

III hökm: Bu zaman Qalileyin 69 yaşı vardı.

IV hökm: Qaliley məhkəmədən 9 il sonra vəfat etdi.

Nəticə: Qaliley 1564-1642-ci illərdə yaşamışdır.

Qalileyin milliyyəti:

I hökm: Qaliley Cordano Brunonun həmvətəni olmuşdur (sondan II abzas).

II hökm: Cordano Bruno italyan alimi olmuşdur (mətnin II abzası).

Nəticə: Qaliley milliyyətə italyan olmuşdur.

Mətnin oxusu üzərində çalışarkən “Nə anladın?” rubrikasında verilmiş suallardan istifadə edilməlidir.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Şagirdlər 2-ci tapşırıqda verilmiş sözlərin mənalarını lüğətin köməyi ilə araşdırır, sonra onları cümlədə işlədirlər.

Oxu

(St. 2.2.1) Müəllim şagirdlərə vərəqlərdə aşağıdakı mətni paylayır:

Bir ustadın uğurlarının səbəbini soruşurlar. O, qısaca cavab verir:

– _____ (1)

Buna necə nail olduğunu soruşurlar. Yenə də cavab qısa olur:

– _____ (2)

“Bəs bunu necə əldə etmək olar?”, – deyə öyrənmək istəyirlər.

– _____ (3), – deyə usta cavab verir.

Daha sonra müəllim yazı taxtasında aşağıdakı sözləri yazır:

A) Təcrübə B) Səhv qərarlar C) Doğru qərarlar

Tapşırıq: Mətnə nömrələnmiş boşluqların yerinə bu ifadələrdən uyğun gələnləri yazın.

Bu cür tapşırıqlar şagirdlərdə məntiqli oxu (verbal məntiq) bacarığını inkişaf etdirir. Şagirdlər sözləri uyğun boşluqlara yazıb vərəqləri müəllimə təqdim edirlər. Şagirdlər öz məntiqlərini izah edirlər. Doğru cavab müəyyən edilir:

1. Doğru qərarlar.
2. Təcrübə.
3. Səhv qərarlar.

Dil qaydaları

(St. 4.1.4) 6-cı tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. 7-ci tapşırığı yerinə yetirməklə şagirdlər alınmış mürəkkəb sözlərin yazılış qaydalarına əməl edirlər.

Müəllimin nəzərinə! V sinifdə mürəkkəb sözlərin iki cür yazıldığı haqqında (bitişik və defislə) məlumat verilmişdi. Ayrı yazılan mürəkkəb sözlərdən bəhs edərkən dərsləyi linqvistik terminlərlə yükləməmək məqsədilə “tərkibi sözlər” ifadəsindən istifadə olunmamışdır.

8-ci tapşırıq **riyaziyyat fənni ilə inteqrasiya** yaradır. Burada hər bir sırada verilmiş sadə saylar müxtəlif kombinasiyalarda birləşərək mürəkkəb saylar yarada bilər. Məsələn:

- 1) 1-ci variant: Qırx min beş yüz yeddi
- 2-ci variant: Qırx min yeddi yüz beş
- 3-cü variant: Yeddi min beş yüz qırx
- 4-cü variant: Beş min yeddi yüz qırx və s.

Bunu nəzərə alaraq müəllim bu tapşırıq yerinə yetirilərkən **auksion** üsulunu tətbiq edə bilər (sonuncu mümkün variantı deyən şagird qalib sayılır).

9-cu tapşırıq praktik xarakter daşıyır.

Fəndaxili inteqrasiya (st. 1.2.1). 10-cu tapşırıq araşdırma xarakterli olduğundan ev tapşırığı kimi verilir. Şagirdlər iki qrupda işləyərək verilmiş mövzularda araşdırma aparır və məruzə hazırlayırlar. Bu mövzular üzrə kifayət qədər ədəbiyyat və internet materialları vardır. Müəllim məruzələrin həcmi (söz və ya cümlə sayı ilə) əvvəlcədən müəyyən edib şagirdlərə bildirə bilər.

Məruzələr bir (məruzəçi) və ya iki (həmməruzəçilər) şagird tərəfindən təqdim edilə bilər. Məruzə zamanı əyani vəsaitlərdən, qrafik informasiyadan istifadə təqdir edilməlidir.

(St. 1.1.1) Digər qrupun məruzəsini dinləyən hər bir qrup qaranlıq məqamları aydınlaşdırmaq, daha geniş informasiya almaq məqsədilə 4-5 sual hazırlamalıdır.

(St. 4.1.4) Müəllim yazılı məruzələri qiymətləndirərkən mətnlərdə işlənmiş sayların yazılışını da nəzərə alır və şagirdlərlə birgə müzakirə edir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

19-cu dərs. ORXON-YENİSEY ABİDƏLƏRİ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Mənasını müəyyənləşdirdiyi sözləri kontekstə uyğun izah edir.
2.2.1. Məndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Məndəki elmi məlumatları ümumiləşdirib lakonik tezislərlə ifadə edir. Məndəki əsas məlumatları qrafik informasiya (cədvəl, sxem) şəklində təqdim edir.
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin hissələrini məzmunu uyğun başlıqla adlandırır.
2.2.3. Məndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Məndəki əsas məqamlarla bağlı sualları cavablandırır. Məndən seçilmiş hissənin onda yaratdığı hiss və duyğuları şərh edir.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Saylarla işlənən isimlərin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.

Motivasiya

Verilmiş suallar əsasında **BİBÖ** cədvəlinin I sütunu doldurulur:

1. Azərbaycan dili hansı dillər qrupuna daxildir?
2. Türk dilləri qrupuna başqa hansı dillər daxildir?
3. Tarixboyu xalqımız hansı əlifbalardan istifadə etmişdir?
4. Qədim türklər haqqında nə bilirik?

Qədim türklərin əlifbası haqqında		
Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

II sütunu doldurmaq üçün şagirdlər bilmək istədikləri məlumatları qeyd edirlər. Yaxşı olar ki, müəllimin yönəldici sualları ilə burada “Qədimdə türklərin öz əlifbası olmuşdurmu?” sualı da öz əksini tapsın.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Şagirdlər 1-ci və 4-cü tapşırıqlarda verilmiş söz və ifadələrin mənalarını lüğətin köməyi ilə araşdırırlar. Mətni qavramaq üçün bu sözlərin mənalarını bilmək vacibdir. Müəllim tapşırır ki, mətn oxunan zaman həmin sözlər rast gəldikcə onların izahının kontekstə nə dərəcədə uyğun olduğunu bir daha müəyyənləşdirsinlər.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn 12 abzasdan ibarətdir. Bu, **cütlükdə oxuma – cütlükdə ümumiləşdirmə** üsulunu tətbiq etməyə imkan verir.

Şagirdlər əvvəlcə mətni səssiz oxuyurlar. Sonra cütlüklər və abzaslar nömrələnir. Hər cütlük müvafiq abzası oxuyub oradakı əsas fikri müəyyən edir, həmin fikri bir cümlə ilə ifadə edir və abzasın məzmunu ilə bağlı sual qoyur. Şagirdlər çalışmalıdırlar ki, abzasla bağlı tezis və sual bir-birini təkrarlamasın, yəni eyni fikir əvvəlcə nəqli, sonra sual cümləsi ilə ifadə olunmasın.

Tezislər hazır olduqdan sonra cütlüklər birincidən başlayaraq növbə ilə cümlələrini səsləndirməlidirlər. Beləliklə, 12 cümlə vasitəsilə mətnin məzmunu əhatə olunmalıdır. Müəllim abzasdakı əsas fikri tutmayan cütlüklərin cümlələrinə yönəldici suallar vasitəsilə düzəlişlər verə bilər. Belə olan halda digər şagirdlər həmin abzası oxuyub öz variantlarını təqdim edə bilərlər.

Daha sonra cütlüklər qeyri-ardıcıl şəkildə suallarını səsləndirirlər. Bu mərhələdə **cütlükdə oxuma – cütlükdə ümumiləşdirmə** üsulunu **sual müsa-biqəsi** üsulu ilə sintez etmək olar.

Mətn tam mənimsənildikdən sonra BİBÖ cədvəlinin 3-cü sütunu doldurulur. Şagirdlər xəritədə Monqolustan, Sibir ərazisini, Orxon və Yenisey çaylarını göstərirlər.

“Nə anladın?” rubrikasına aid olan tapşırıq şagirdin oxuyub-anlama bacarığının yoxlanılmasına xidmət edir.

“Düşün və cavab ver” (**st. 2.2.3**). 3-cü tapşırıq şagirdə əldə etdiyi məlumatdan nəticə çıxarmaq bacarığını formalaşdırır.

5-ci tapşırıq: Şagirdlər məndəki məlumatlardan 5 əsas məqamı seçib dəf-tərlərində yazırlar. Bir neçə şagird təqdimat edir. Variantlar müqayisə olunur və kollektiv müzakirə yolu ilə məndən 5 əsas məlumat seçilir. Bu, şagirdlərdə məndəki birinci dərəcəli fikirləri yardımçı məlumatlardan fərqləndirmək, məlumatları ümumiləşdirib tezis şəklində təqdim etmək bacarığını formalaşdırır.

(**St. 2.2.2**) Mətn şagirdlər tərəfindən məzmunca bitkin hissələrə bölünür (6-cı tapşırıq). Mətni 2 hissəyə bölmək olar: 1) Orxon-Yenisey abidələrinin və qədim türk əlifbasının tədqiqi tarixi; 2) Kültigin, Bilgə xaqan və Tonyukukun şərəfinə qoyulmuş abidələr.

7-ci tapşırıq: Şagirdlər Orxon-Yenisey abidələrinin tədqiqi tarixinin xronoloji cədvəlini tərtib edirlər.

Dil qaydaları

(**St. 4.1.4**) 8-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. 9-10-cu tapşırıqları yerinə yetirməklə şagirdlər saylarla işlənən isimlərin yazılış qaydalarını daha dərinədən mənimsəyirlər.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

20-ci dərs. İŞARƏLƏRİN TARİXİ (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin hissələrini məzmunu uyğun başlıqla adlandırır. Mətnin müəyyən hissəsinin məzmununu əhatə edən sual formalaşdırır.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Biliklərindən istifadə etməklə mətndəki fikir və mülahizələri genişləndirir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdim etmə formasını müəyyənləşdirir.	Mövzu üzrə topladığı məlumatları məruzə şəklində təqdim edir.
1.1.1. Danışanın məlumatlarına əsasən onun məqsədini (məqsədlərini) şərh edir.	Dinlədiyi mətndəki əsas məlumatları əvvəl aldığı biliklərlə müqayisə edir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Fikri ifadə edərkən cümlələr arasında məntiqi əlaqə qurur.
4.1.2. Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	İsimləşmiş saylarda ismin xüsusiyyətlərini müəyyən edir.

Motivasiya

Müəllim yazı taxtasında cümlə yazır:

Gör o pişik balalarına necə məhəbbətlə baxır.

Şagirdlərə cümləni oxumaq tapşırılır. Şagirdlər “o” əvəzliyindən sonra vergülün işlənmə qaydasına bələd deyillər. Ona görə də cümləni düzgün oxumaqda çətinlik çəkə bilirlər. Müəllim şagirdlərə cümlənin mübtəda və xəbərini və ya “o” sözünün hansı suala cavab verdiyini (*kim? yoxsa hansı?*) müəyyən etməyi tapşıra bilər.

Bundan sonra müəllim “o” sözündən sonra vergül qoyur:

Gör o, pişik balalarına necə məhəbbətlə baxır.

Cümləni bir də oxumaq tapşırılır. Bu cümlədə “o” sözünün hansı suala cavab verdiyi (*kim? yoxsa hansı?*) soruşulur.

Məqsəd bir durğu işarəsinin – vergülün cümlənin məzmununa necə təsir etdiyini əyani şəkildə göstərməkdir.

Oxu

(St. 2.2.2) Mətn **öyrəniş** – **öyrədir** üsulu ilə oxuna bilər. Elmi-kütləvi mətnlərdəki məlumatların mənimsənilməsi üçün bu çox effektiv üsuldur.

Mətn əvvəlcə şagirdlər tərəfindən səssiz oxunur. 1-ci mətn daxili sual cavablandırılır. Bu hissədə 4-cü abzasın məzmunla bağlılığı zəifdir. Şagirdlər bunu əsaslandırmalıdır: *Mətnin məzmunu yazıda durğu işarələri ilə bağlı olduğu halda, həmin abzasda əlyazma kitablarının çətinliklə ərsəyə gəlməsindən danışılır.*

Sonra müəllim mətni 3 bitkin hissəyə bölməyi və həmin hissələri adlandırmağı təklif edir.

Mətni 3 hissəyə bölmək olar:

Giriş:

Yazıda durğu işarələrinin rolu və əhəmiyyəti (ilk 2 abzas).

Əsas hissə:

1. Durğu işarələri tətbiq olunmamışdan əvvəl mətnlərin yazılışı (sonrakı 3 abzas).

2. Sual və nida işarələrinin yaranma tarixi (1-ci mətn daxili sualdan sonrakı 5 abzas).

3. Vergül işarəsinin yaranma tarixi (sondan ikinci abzas).

Sonluq:

Yazıda istifadə olunan digər durğu işarələri (sonuncu abzas).

Beləliklə, şagirdlər 5 qrupa bölünürlər. Hər qrup mətnin müvafiq hissəsini bir daha oxuyub ətraflı müzakirə edir və orada əks olunan fikir və faktları əhatə edən suallar tərtib edir. Təqdimat zamanı qrup nümayəndəsi həmin suallarla digər qruplara müraciət edir. Cavab yanlış və ya yarımçıq olduqda o öz sualını geniş şərh edir.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlər mümkün qədər çalışmalıdırlar ki, sual tərtib edərkən mətndə əks olunmuş məlumat deyil, həmin məlumatlardan çıxan nəticə soruşulsun. Belə suallar daha yüksək qiymətləndirilməlidir.

(St. 2.2.3) Mətnin sonluq hissəsi cəmi bir abzasdan ibarət olduğundan müəllim 5-ci qrupla ayrıca işləməli, yönəldici suallar vasitəsilə onlara həmin hissəni əlavə məlumatlarla zənginləşdirməyə kömək etməlidir. Məsələn:

– Riyaziyyatdan misal və ya tənlik qurarkən rəqəmlərdən başqa hansı işarələrdən istifadə edirsiniz? (toplama, çıxma işarələri, faiz, mötərizə və s.)

– Hər hansı bir mahnının musiqisini yazı vasitəsilə əks etdirmək mümkündürmü? Bunun üçün hansı işarələrdən istifadə olunur? (notlar)

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) 2-ci tapşırıqda verilmiş sözlərin mənalari əvvəlcə kontekstə görə izah olunur, sonra şagirdlər öz izahlarını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edirlər.

“Nə anladın?” rubrikasına aid olan 3-cü tapşırıq şagirdlərin oxuyub-anlama bacarığının yoxlanılmasına xidmət edir.

Danışma

“Düşün və cavab ver” (st. 1.2.1). 4-cü tapşırıq layihə tipli tapşırıq olduğundan ev tapşırığı kimi verilə bilər. Şagirdlər qrup şəklində araşdırma aparırlar. “Yazıda istifadə olunan işarələr” mövzusunda konfrans keçirilir. Məruzələr dinlənilir və müzakirə olunur.

Müəllimin nəzərinə! IV qrup üçün verilmiş tapşırıq bir qədər dərin araşdırma, etimoloji lüğətlərlə iş tələb edir. “P.S.” işarəsi latınca “post scriptum” (məktubdan sonra) ifadəsinin ixtisarıdır. Adətən, məktubun sonunda yaddan çıxmış məlumat artırıldıqda cümlənin əvvəlində istifadə olunur. “N.B.” də latın mənşəli (nota bene – vacib qeyd) işarədir. Müəyyən əsəri oxuyan oxucu vacib saydığı məqamın yanında bu işarəni qoyur.

Dinləmə

(St. 1.1.1) Müəllim aşağıdakı mətni səsləndirir:

DURĞU İŞARƏLƏRİ

İnsan vergülü itirdi, mürəkkəb cümlələrdən qorxmağa, daha sadə, asan cümlələr axtarmağa başladı. Çətin olmayan cümlələrin ardınca çətin olmayan fikirlər gəldi.

Sonra o, nida işarəsini itirdi və sakit, aramla, eyni intonasiya ilə danışmağa başladı. Onu artıq heç nə sevindirmirdi və özündən çıxarmırdı, o hər şeyə emosiyasız yanaşırdı.

Daha sonra o, sual işarəsini itirdi. Sual verməyi unutdu, harada – kosmosda, yerdə, hətta öz evində baş verməsindən asılı olmayaraq heç bir hadisə onda maraq oyatmırdı.

Bir qədər keçdi, iki nöqtəni də itirdi. O daha insanlara fikirlərini, hərəkətlərini izah etməyə ehtiyac duymurdu.

Həyatının sonuna yaxın onda ancaq dırnaq işarələri qalmışdı. Onun bir dənə də şəxsi fikri yox idi, həmişə kimdənsə sitat gətirirdi. Beləliklə, o, düşünmək qabiliyyətini tamamilə itirdi.

Durğu işarələrini qoruyun!

Aleksandr Kanevski

Dinlənilmiş mətn dərslikdən oxunmuş mətnlə bir neçə parametrdə müqayisə olunur:

1. Mövzu
2. Məzmun
3. Fikirlərin ifadə tərz (üslub)

Müzakirə nəticəsində aşağıdakı qənaətlərə gəlinə bilər:

1. Mövzu baxımından mətnlər yaxındır. Hər ikisində yazıda istifadə olunan işarələrdən və onların yazılı nitqdə əhəmiyyətindən danışılır.

2. Məzmun baxımından mətnlər fərqlidir, çünki “İşarələrin tarixi” mətnində bəzi işarələrin yaranma tarixindən danışıldığı halda, “Durğu işarələri” mətnində işarələr mənəvi keyfiyyətlərlə müqayisə olunur.

3. İfadə tərzı baxımından da mətnlər fərqlidir. Dərslikdəki mətn məlumatvericidir, elmi-kütləvi xarakter daşıyır. Dinləmə mətni isə bədii mətnədir, məzmununda əsas cəhət obrazlılıqdır.

Dinləmə mətninə qoyulan sual və tapşırıqlar da onun üslubuna uyğun olmalıdır:

1. Durğu işarələri ilə münasibətiniz necədir?
 2. Ən çox sevdiniz, ən çox işlətdiyiniz, ən çox sevmədiyiniz durğu işarəsi hansıdır?
 3. Durğu işarələrinin vacibliyi haqqında öz fikirlərinizi bildirin.
- Bu suallar şagirdlərdə bədii təfəkkürü inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır.

Yazı

(St. 3.1.3) Dinləmə mətni üzərində iş tamamlananndan sonra müəllim şagirdlərə hər iki mətndən istifadə edərək durğu işarələrinin yazıdakı funksiyası və onlardan düzgün istifadənin vacibliyi barədə mətn yazmağı tapşırır.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 6-cı tapşırıq yerinə yetirilərkən sözün qrammatik mənasını müəyyən etmək şagirdlərdə çətinlik yarada bilər. Ona görə də müəllim bəzi məsələlərə aydınlıq gətirməlidir:

Sifətlər kimi saylar da isimləşə və bu zaman ismin xüsusiyyətlərini qəbul edə bilər: kim? nə? suallarına cavab verə, hal, mənsubiyyət, cəm şəkilçiləri qəbul edə bilər. Lakin bununla belə, həmin sözlər nitq hissəsi olaraq say hesab edilir. Tapşırıqda verilmiş cümlələrdəki sayların qrammatik mənasını müəyyən edərkən onun hansı suala cavab verdiyini, hansı şəkilçilər qəbul etdiyini müəyyənləşdirmək lazımdır.

6-cı tapşırığı yerinə yetirməklə şagirdlər saydan düzəlmiş isimləri saydan fərqləndirmək bacarığını nümayiş etdirirlər.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

21-ci dərs. ÜMUMİLƏŞDİRİCİ TƏKRAR. KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ (1 saat)

Bu dərs müvafiq bölmədə keçilən mətn və dil qaydalarının təkrarı, eləcə də kiçik summativ qiymətləndirmə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dərslikdə ümumiləşdirici təkrar üçün material (dərslik, səh. 77-78), MMV-də kiçik summativ qiymətləndirmə nümunəsi (MMV, səh. 80-81) təqdim olunmuşdur.

II BÖLMƏ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1-5-ci suallar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

ZARAFATIN SONU

Amerikanın Klivlend şəhərində yerləşən “General Electric” şirkətində çox geniş yayılmış bir zarafat var idi. Şirkətə gələn hər yeni işçiyə ağ işıq yayan bir lampa düzəltməyi şərt qoyurdular. **1** Əslində, şirkətin işçiləri belə bir lampanı düzəltməyin mümkün olmadığına əmin idilər. **2** Beləliklə, yeni gələn işçilər apardıqları təcrübələrin bir nəticə vermədiyini görəndə, insan təbiətinə uyğun olaraq, “Mən bacarmaram!” – deyir və təcrübələrinə son qoyurdular. **3** Ancaq 1928-ci ildə bu işçilərdən biri, 39 yaşlı Marvin Pipkin “Mən bacarmaram!” **yolu** əvəzinə “Mən bacararam!” **yolunu** seçdi. **4** O, gecəsini gündüzünə qataraq 5-6 günə məşhur fluoressensiya lampasını kəşf etdi.

1. Mətnin məzmununa uyğun gələn atalar sözünü göstərin.

- A) İş ilə zarafat olmaz.
- B) Bacarmadığın bir işə “bacararam” demə.
- C) Boyuna baxma, bacarığına bax.
- D) Cəhd ilə siçan taxtanı dələr.

2. Mətdən belə bir nəticə çıxarmaq olmaz:

- A) İlk elektrik lampasını Marvin Pipkin kəşf edib.
- B) Marvin Pipkin XIX-XX əsrlərdə yaşamışdır.
- C) Fluoressensiya lampası ağ işıq yayır.
- D) Marvin Pipkin 1889-cu ildə anadan olub.

3. “Onlar, sadəcə olaraq, yeni əməkdaşın ağ bayraq qaldırdığını görmək üçün bu zarafatı edirdilər” cümləsi nömrələnmiş boşluqlardan hansının yerinə uyğun gəlir?

- A) 1 B) 2 C) 3 D) 4

4. “Yol” sözü hansı cümlədə mətdəki mənada işlənmişdir?

- A) Yolumuz uzaq olsa da, səyahətimiz maraqlı keçdi.
- B) Buzqıran gəminin açdığı yoldan qayıqlar keçdi.
- C) Asta gedən yorulmaz, yüyürən yolda qalar.
- D) Bilik əldə etmək üçün əsas yol gərgin əməkdir.

5. Göy rənglə verilmiş sözlər haqqındakı fikirlərdən hansı doğrudur?

- A) Hər üçünü həm rəqəmlə, həm də sözlə yazmaq olar.
- B) Hər üçünü Roma rəqəmləri ilə yazmaq olar.
- C) Hər üçü sıra sayıdır.
- D) Hər üçü miqdar sayıdır.

6. Hansı saylar Roma rəqəmləri ilə ifadə olunur?

- A) müəyyən miqdar sayları
- B) qeyri-müəyyən miqdar sayları
- C) kəsir sayları
- D) sıra sayları

7. Cümlələrin hansında “onlarla” sözü say kimi işlənmişdir?

- A) Sən bu gün onlarla getməlisən.
- B) Sən əvvəl onlarla məsləhətləş, sonra qərar ver.
- C) Bu gün kitabxanaya onlarla əlyazma gətirildi.
- D) Onlarla bizim aramızda heç bir ədavət yoxdur.

8. Hansı cümlədə numerativ söz yerinə görə düzgün işlənmemişdir?

- A) Yeddi oğul istərim, bircə dəne qız gəlin.
- B) Çoban yüz baş qaramalı yaylağa apardı.
- C) Məclisə cəmi iyirmi nəfər adam gəlmişdi.
- D) Mağazadan iki top ipək parça aldım.

9. Hansı cümlədə sayla işlənən ismin yazılışında səhvə yol verilmişdir?

- A) Milli Məclisdə bir sıra məsələlər müzakirə olundu.
- B) Ötən il məhsul satışından xeyli gəlir əldə edildi.
- C) Bədii kitabların tərcüməsində bir çox problem var.
- D) Azərbaycanda yüzlərlə tarixi abidə aşkar edilib.

10. Hansı bənddəki sayların ardıcılığı verilmiş sıraya uyğun gəlir?
yüzlərlə, ikinci, beş tam onda altı

- A) onlarla, beşdə bir, üç tam onda yeddi
- B) beş, bir sıra, IV
- C) bir çox, III, 1,02
- D) altıncı, beş-altı, üçdə iki

11. Roma rəqəmlərindən nə zaman istifadə edilmir?

- A) Hökmdar adlarında sıra sayını göstərmək üçün.
- B) Əsrləri göstərmək üçün.
- C) Siyahıların tərtibində sıra sayını göstərmək üçün.
- D) illəri göstərmək üçün.

12. Hansı cümlədə say işlənib?

- A) O bu gün çox gözəl görünür.
- B) Ən az şagird bizim sinifdədir.
- C) Onlar xeyli pıçıldaşdılar.
- D) Çox danışma!

III BÖLMƏ DƏYƏRLƏRİMİZ

Dərs №	Məzmun standartları	Mövzu	Saat sayı	Dərslik səh.	MMV səh.
22.	2.2.1., 2.1.1., 2.1.2., 3.1.1., 4.1.2.	Vətən sağ olsun <i>Əvəzlilik və onun mənə növləri</i>	3	80-83	83-86
23.	2.2.1., 2.1.1., 2.2.3., 1.2.4., 3.1.1., 4.1.2.	Sonuncu dərs <i>Şəxs əvəzlilikləri</i>	3	84-87	87-90
24.	2.1.1., 2.2.1., 3.1.3., 4.1.2., 4.1.3.	Əlif Hacıyev <i>İşarə əvəzlilikləri</i>	3	88-90	91-93
25.	2.2.1., 2.1.1., 3.1.1., 4.1.3.	Aypara və ulduz <i>O, bu əvəzliliklərindən sonra vergülün işlənməsi</i>	2	91-92	94-97
26.	2.2.1., 2.1.2., 2.1.1., 3.1.3., 4.1.3., 4.1.4.	Bayraq	2	93-94	98-100
27.	2.2.2., 2.1.1., 2.2.3., 3.1.4., 1.2.1., 4.1.2.	“Mən gərək oğul doğulaydım...” <i>Əvəzliyin digər mənə növləri</i>	3	95-98	101-103
28.	2.2.1., 2.1.2., 1.2.1., 4.1.3.	Ağdam Çörək Muzeyi <i>Əvəzliyin quruluşca növləri</i>	4	99-103	104-106
29.		Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	1	104	106-108
BÖYÜK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ			1		
Yekun			22 saat		

22-ci dərs. VƏTƏN SAĞ OLSUN (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Lüğətdən istifadə etməklə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözə əlavə şərhlər verir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Verilmiş mövzuda təsviri xarakterli mətn yazır.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Cümlələrdəki sözləri uyğun gələn əvəzliliklərlə əvəz edir.

Motivasiya

Suallar:

- “Torpaq, əgər uğrunda ölən varsa, Vətəndir!” misrasını necə başa düşürsünüz?
- “Qarabağ” deyəndə ilk növbədə nə yadınıza düşür?
- I, II Qarabağ müharibələri haqqında nə bilirsiniz?

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn üzərində iş **istiqləmləndirilmiş oxu** üsulu ilə aparılır. Şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlar təqdim edilir:

1. Leytenant Zamanov Şuşaya göndərildiyini eşidəndə niyə sevindi?
2. Sizcə, mayor Əsədov Zamanlının hərbi məktəb oxuduğunu nədən bildi? (tapşırıq 4)
3. Şuşanın alınması üçün hansı plan qurulmuşdu?
4. Zamanlı nə üçün Əsədovun hörmətini qazanmaq istəyirdi?
5. Şuşaya hücum prosesini təsvir edin.
6. Mayor Əsədov nə üçün Zamanlıya arxada qalmaq deddi?
7. Mayor Zamanlıya nə tapşırırdı?
8. “Vətən sağ olsun!” ifadəsini hansı məqamlarda işlədirlər? (tapşırıq 5)

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) “Söz ehtiyatı” başlığı altında verilmiş 1-ci tapşırıq yerinə yetirilir.

Təqım – rota, eskadron və ya topçu bölməsi və bu cür bölməni təşkil edən əsgər dəstəsi

Tabor – batalyon

Bölük – piyada və bəzi xüsusi qoşun hissələrində batalyon tərkibinə daxil olan əsgəri hissə; rota

Stimul – təkanverici amil, bir işə sövq edən həvəsləndirici səbəb; maddi və ya mənəvi maraq

Snayper – mahir atıcı, sərrast nişançı

“Nə anladın?” rubrikasında verilmiş tapşırıq yerinə yetirilir.

“Düşün və cavab ver” rubrikasında verilmiş tapşırıqlar müzakirə üçün nəzərdə tutulub. Şagirdlərin bu situasiyalara münasibəti fərqli ola bilər. Tapşırıqların məqsədi şagirdlərdə fikir bildirmək və fikrini əsaslandırmaq bacarıqlarını inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Yazı

(St. 3.1.1) 6-cı tapşırıq. Şagirdlər təsviri xarakterli mətn yazmağı öyrəniblər. Mətnə mayor Əsədovun həm xarici görünüşü, həm də xarakterini göstərən hissələr vardır. Mətndəki məlumatlardan istifadə etməklə mayor Əsədovun tam obrazı yaradılır.

Əlavə tapşırıq.

Şagirdlərə “Söz mücrüsü”ndən istifadə etməklə “Vətənim” mövzusunda mətn yazmaq tapşırılır. Təklif olunan “Söz mücrüsü”: *Vətən, müdafiə, qorumaq, təbiət, ölmək, qəhrəman oğullar, zəngin, sərvət, tarix, sevmək, düşmən, işğal olunmuş, azad olunmaq.*

Mətnin tipləri haqqında əvvəlki dərslərdə keçilmiş bilikləri yoxlamaq və möhkəmləndirmək məqsədilə belə bir tapşırıq verilir:

Verilmiş fikirləri tamamlamaqla hər üç tipdə mətn yazın. Mətnin sonluğuna fikir verin.

Təsviri: Azərbaycan qədim və zəngin ölkədir. Onun tarixi, təbiəti, insanları haqqında çox danışmaq olar...

...Bax mənim Vətənim belə ölkədir!

Nəqli: Azərbaycanın müstəqilliyi ona övladlarının qanı hesabına başa gəlib. İndi biz sizə onlardan biri haqqında danışacağıq...

...Ona görə deyiblər: “Torpaq, əgər uğrunda ölən varsa, Vətəndir!”

Mühakimə: Azərbaycan həmişə başqa dövlətlərin diqqət mərkəzində olub. Niyə məhz Azərbaycan?..

...Buna görə də zaman-zaman yadellilər torpaqlarımızı ələ keçirməyə çalışmışlar.

Dinləyib-anlama və danışma

(St. 4.1.2) 7-ci tapşırıq. “Yaradıcılıq” rubrikasında verilmiş tapşırıq araşdırma tələb etdiyindən ev tapşırığı kimi verilə bilər. Lakin təqdimatların dinlənilməsinə dərs saati ayrılmalıdır. Şagirdlər qruplara ayrılır və verilən mövzularda təqdimat hazırlayırlar. Şagirdlərə məlumat vermək lazımdır ki, təqdimatlar hazırlanarkən mətnin tərkib hissələrinin düzgün formalaşdırılması, informasiyanın qeyri-verbal şəkildə ötürülməsi qiymətləndiriləcəkdir.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 8-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Şagirdlər göy hərflərlə verilmiş sözlərə sual verirlər, hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirirlər.

9-10-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Əlavə tapşırıq (şagirdlərə mətn yazılmış iş vərəqləri paylanır):

Aytənin inşasından əvəzlilikləri seçin və növünü müəyyənləşdirin.

MƏSTAN

Mənim ad günümün səhəri idi. Mən hələ yuxuda ikən valideynlərim sakitcə otağıma daxil oldular və stolun üstünə böyük, qəşəng bir qutu qoydular. Oyanan kimi həmin qutunu açdım. Orada balaca pişik balası var idi. Onun yaşıl gözləri par-par parıldaıyır, əlimə götürəndə yumşaq tükləri əllərimi oxşayırdı. Həmişə belə bir pişiyimin olmasını arzulamışam. Birinin əlində, evində pişik balası görəndə həsrətlə baxardım.

Bir neçə həftə keçdi. Pişik balası böyüyürdü. Mən ona qulluq edir, yedirdir və onunla oynayırdım.

Bir gün dərsdən gələndə diqqətsizlik edib evin qapısını aralı qoydum. İçəri girən kimi pişik balasının yanına qaçdım. Onu əzizlədim, yeməyini verdim və qutudan çıxartdım. Özüm mətbəxə yemək yeməyə keçdim. Bir qədər keçəndən sonra balaca Məstanımı çağırmağa başladım. Nə qədər çağırıdım, o gəlmədi. Birdən fikir verdim ki, qapı açıqdır. Ağılıma gələn fikirdən dəhşətə gəldim: pişiyim evdən getmişdi. Hər şey ağılıma gələrdi, bir bundan başqa. Qanım qaraldı. Həyətə qaçıb pişiyimi axtarmağa başladım. Kimdən soruşdumsa, heç kim bir söz demədi. Qayıtdım. Axşama kimi heç nə eləyə bilmədim. Fikrim Məstanımın yanında idi. Evdə hamının kefi pozulmuşdu.

Gecə yatmağa hazırlaşanda qapının arxasından miyovultu səsi eşitdim. Qulaqlarıma inanmadım. Tez qapıya doğru qaçdım. Açanda gördüm ki, Məstan qapının ağzındakı balaca xalçanın üstündə oturub sakit-sakit məni “çağırır”. Sevindiyimdən bilmədim, neyləyim. Tez onu qucağıma götürüb evə apardım.

O gündən sonra daha diqqətli oldum. Axı mən Məstanımı itirmək istəmirəm...

Əvəzliliklərin dildə işlənməsinin səbəbini izah etməyə çalışın. Əgər mətn-dəki bütün əvəzlilikləri əvəz etdiyi sözlə dəyişsək, nə baş verər?

Sonuncu sual müzakirə olunarkən şagirdlər bu qənaətə gəlirlər ki, əvəz-liklər olmasa, mətnin dili ağırlaşar, tez-tez təkrarlara yol verilir.

Qiymətləndirmə

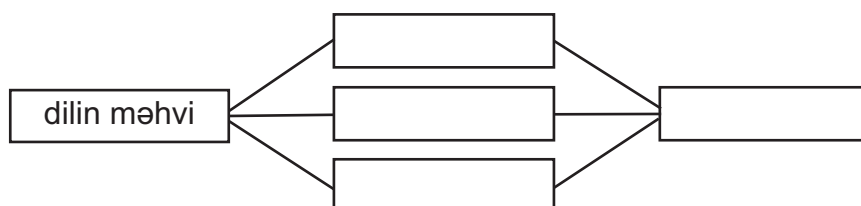
Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaş-dırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiy-mətləndirmə aparır.

23-cü dərs. SONUNCU DƏRS (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki hadisələrin davamını proqnozlaşdırarkən müvafiq hissədəki mühüm məqamlardan çıxış edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Biliklərindən istifadə etməklə mətndəki fikir və mülahizələri genişləndirir.
1.2.4. Problemlə bağlı mülahizələrini söyləyir.	Qazandığı biliklərdən istifadə etməklə problemə öz münasibətini bildirir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Mühakimə xarakterli mətnin tərkib hissələrini müəyyənləşdirir.
4.1.2. Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Şəxs əvəzliliklərində ismin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

Motivasiya

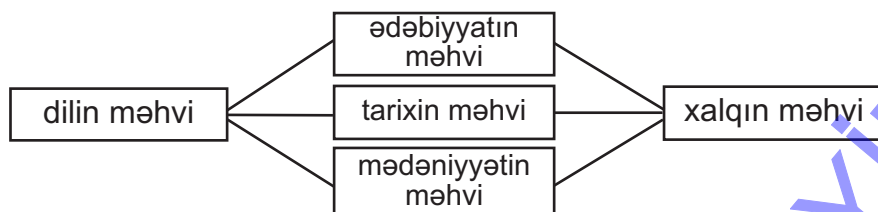
Müəllimin yönəldici sualları ilə şagirdlər verilmiş sxemdəki boş xanaları doldururlar.

Əvvəlcə ümumi sual verilə bilər: *Dilin məhvi xalq üçün nə ilə nəticələnə bilər?*

Bu sual ətrafında **beyin həmləsi** keçirilir. Şagirdlərin fikirləri lövhədə yazılır. Əgər müəllim nəzərdə tutduğu nəticələrin hamısını almayıbsa, yönəldici suallar verə bilər:

1. Dilimizi itirsək, tariximizi öyrənə bilərikmi?
2. Ədəbiyyatımızı oxuya bilərikmi?
3. Milli mədəniyyət dedikdə nə nəzərdə tutulur?

Şagirdlər fikirlərini əsaslandırırlar: *Hər bir xalqın özünəməxsusluğu onun tarixi, mədəniyyəti ilə müəyyən edilir. Bunların kökündə isə milli dil dayanır. Odur ki öz dilini itirən xalq məhv olunmuş sayılır.*

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn **proqnozlaşdırılma** üsulu ilə oxunur.

	Sizcə, nə baş verəcək?	Nə üçün belə düşünürsünüz?	Əslində, nə baş verdi?
Başlığı oxuduqdan sonra			
İlk hissəni oxuduqdan sonra			
İkinci hissəni oxuduqdan sonra			
Bütün hekayəni oxuduqdan sonra			

Mətnin təklif olunan bölgüsü:

I hissə – ilk 5 abzas.

Bu tapşırıq şagirdlərdə əsas fikri müəyyənləşdirmək bacarığının formalaşmasına xidmət edir.

Seçilməli olan 3 əsas məqam:

1. Meriyanın qarşısına vurulmuş elan; 2. Sinifdəki sakitlik və müəllimin səsindeki hüzn (qəmginlik); 3. Kənd ağsaqqallarının dərstdə oturması.

II hissə – “Müəllimimi bir daha görməyəcəyimi düşünəndə onun danlaqları da, cəzaları da unuduldu” cümləsi daxil olmaqla.

III hissə – hekayənin sonuna qədər.

Mətn şagirdlər tərəfindən ucadan oxunur. Hər bir hissə bitəndə şagirdlər mətnin davamı ilə bağlı fərziyyələrini söyləyirlər, nə üçün belə düşündüklərini əsaslandırırlar. Fərziyyələr qeyd edilir. Sonda “Əslində, nə baş verdi?” qrafası doldurulur.

“Nə anladın?” rubrikasına aid olan tapşırıqlar şagirdin oxuyub-anlama bacarığının yoxlanılmasına xidmət edir.

“Düşün və cavab ver” rubrikasında verilmiş 4-cü tapşırıq üzərində iş aparılır. Şagirdlərin mülahizələri dinlənilir.

(St. 2.2.3) 5-ci tapşırıqda mətnin ideyasını üzə çıxarmaq məqsədilə aşağıdakı sual və tapşırıqlar verilə bilər:

1. Hadisə hansı ölkədə, hansı dövrə baş verir?
2. Berlin hansı ölkənin paytaxtıdır?
3. Nəyə görə fransız dili əvəzinə alman dilinin tədris olunması tapşırılmışdı? (Almanlar Fransa'nın bir çox əyalətlərini işğal etmişdilər.)
4. Nə üçün fransız dilinin tədrisinin dayandırılması müəllif tərəfindən “əllərindən alınan Vətən” ifadəsi ilə assosiasiya edilir?

LAYIHƏ

5. “Məktəbin damında quşlar astadan cıvıldaşırdılar və mən onlara qulaq asa-asa özümdən soruşurdum: Bəlkə, onları da almanca oxumağa məcbur edəcəklər?” cümləsinin sətiraltı mənasını izah edin.

6. Mətnin ideyasını ifadə edin.

Həmçinin şagirdlərə izah etmək lazımdır ki, ana dilinə hörmət, onu qorumaq ümumbəşəri dəyər olduğundan hadisələrin hansı ölkədə baş verməsinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Ana dili bütün xalqlar üçün dəyərdir.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Birinci hissə oxunduqdan sonra “meriya”, “komendant” sözlərinin mənalı əvvəlcə kontekstə görə, sonra isə lüğətin köməyi ilə araşdırılır (tapşırıq 1).

Dinləyib-anlama və danışma

Fəndaxili inteqrasiya (st. 1.2.4). Müzakirə. Mətn daxilində verilmiş “*Nə qədər ki əsərəlt altına alınmış xalq öz dilini dərinəndən bilir, o sanki öz zindanının açarını əlində saxlayır...*” fikri Azərbaycanla əlaqələndirilir.

Şagirdlərin müləhizələri dinlənilir. Burada sovet dönəmində Azərbaycan dilinin sıxışdırılması məsələləri, əlifbanın dəyişdirilməsi və bütün bunların xalqa necə təsir etməsi müzakirə obyektinə ola bilər.

Müzakirə zamanı aşağıdakı məsələlərə də münasibət bildirilir:

– Biz hamımız öz doğma dilimizdə sərbəst danışırıq. Buna görə hesab etmək olar ki, biz dilimizi yaxşı bilirik?

– Adətən, xarici ölkələrə oxumağa gedən övladlarımız ana dilinə o qədər də maraq göstərmirlər. Sizcə, onlar öz düşüncələrində haqlıdırlarmı? Nə üçün? (Bu sual ətrafında debat da keçirmək olar.)

Yazı

(St. 3.1.1) 6-cı tapşırıqda verilmiş mövzu əsasında esse yazılır. Şagirdlərə istiqamət verilirəken bu yazının mühakimə xarakterli olması tövsiyə edilə bilər. Eyni zamanda şagirdlərə tapşırılmalıdır ki, yazını mühakimə xarakterli mətnin hissələrinə uyğun bölsünlər və yazıda işarə etsinlər.

Şagirdlərə belə bir cədvəl təqdim edilir:

Mətn	Mühakimə – izah
Giriş (başlanğıc)	İzah ediləcək fikir – fərziyyə
Əsas hissə	İzahlar
Sonluq	Nəticə, ümumiləşdirmə

və ya

Mətn	Mühakimə – sübut
Giriş (başlanğıc)	Sübut olunacaq fikir – fərziyyə
Əsas hissə	Sübutlar, dəlillər, əsaslandırma
Sonluq	Nəticə, ümumiləşdirmə

Şagirdlər mətnin tərkib hissələri ilə mühakimə xarakterli mətnin tələblərini uyğunlaşdırırlar. Öz yazılarını verilmiş sxemlər əsasında yazır və hər hissədə neçə abzasın olduğunu müəyyənləşdirirlər.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 7-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Şəxs əvəzlilikləri ilə bağlı dil qaydaları mənimsədildikdən sonra 8-10-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir.

8-ci tapşırıq: Şagirdlər şəxs əvəzliliklərinin ismi əvəz etdiyini, bu nitq hissəsinin xüsusiyyətlərini, o cümlədən hal şəkilçilərini qəbul etdiyini, “mən” və “biz” əvəzliliklərinin yiyəlik hal şəkilçisinin fərqli olduğunu öyrənirlər.

9-cu tapşırıq: Şəxs əvəzliliklərinin qəbul etdiyi hal və xəbərlilik şəkilçilərini fərqləndirirlər.

10-cu tapşırıq: Feilin şəxsə görə dəyişməsinə əsas götürərək mübtəda rolunda olan şəxs əvəzliyini təyin edirlər.

Əlavə tapşırıq:

Şəxs əvəzliyinin nitqdə rolunu müəyyənləşdirmək üçün şagirdlərə tapşırıq verilir:

Mətnə verilmiş şəxs əvəzliliklərini əvəz etdikləri söz və ifadələrlə əvəz edin.

ƏQRƏB VƏ TISBAĞA

Əqrəblə Tısbağa dost olurlar. Bir gün Əqrəb xahiş edir ki, Tısbağa onu boynuna mindirib bir az suda gəzdirsin. Tısbağa razılaşıır.

Suda üzərkən Əqrəb onu sancır. Tısbağa deyir:

– Sən nə edirsən?

– Bağışla, səhv elədim.

Bir az da üzürlər. O, yenə Tısbağanı sancır. Tısbağa yenə soruşur:

– Sən nə edirsən?

– Bağışla, qardaş, səhv elədim.

Bir az da keçir. Əqrəb yenə Tısbağanı sancır. Tısbağa bir də soruşanda Əqrəb deyir:

– Neyləyim, bu mənim adətimdir.

Tısbağa acıqlanır:

– O sənin adətidir, bu da mənim, – deyib suyun altına girir.

Beləcə, Əqrəb boğulur.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

24-cü dərs. ƏLİF HACIYEV (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Mənasını müəyyənləşdirdiyi sözləri kontekstə uyğun izah edir.
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki əsas fikirləri müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar tərtib edir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Əldə etdiyi məlumatları abzaslar üzrə məntiqi ardıcılıqla qruplaşdırır.
4.1.2. Sözlərin qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	İşarə əvəzliliklərini kontekstə uyğun işlədir.
4.1.3. O, bu əvəzliliklərdən sonra verəndən düzgün istifadə edir.	Kontekstə görə "o" sözünün işarə, yoxsa şəxs əvəzliyi kimi işləndiyini müəyyən edir.

Motivasiya

Müəllimin nəzərinə! Bu dərsdən əvvəl müəllim Qarabağ müharibəsində həlak olmuş qəhrəmanlarımız haqqında məlumat toplamağı tapşırır.

Əvvəlcə **beyin həmləsi** (və ya **auksion**) tətbiq edilir: *Qarabağ müharibəsində həlak olmuş hansı şəhid qəhrəmanlarımızı tanıyırsınız?*

Şagirdlərin cavabları arasında Əlif Hacıyevin adı olarsa, **BİBÖ** cədvəli çəkilir:

Əlif Hacıyev haqqında		
Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) **Tapşırıq 1:** "Ekstremist", "terrorçu", "dispetçer" sözlərinin mənalı lüğətin köməyi ilə izah edilir. Şagirdlər bu sözləri cümlələrdə işlətməklə mənasını anladıklarını nümayiş etdirirlər.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətnin qavranılması üçün **sual müsabiqəsi** üsulundan istifadə edilir. Şagirdlər qruplara bölünürlər. Mətn səssiz oxunur. Sonra şagirdlər mətn əsasında suallar hazırlayırlar. Qruplar bir-birinə suallar təqdim edirlər. Cavab tam və dolğun olmadıqda həmin qrup özü suallara cavab verməlidir. Həm verilən suallar, həm də cavablar qiymətləndirilir.

Şagirdlər təqribən belə suallar yazı bilərlər:

1. Əlif Hacıyev harada çalışmışdır?
2. Nə üçün Əlif həbs olundu?
3. Daha sonralar ermənilər niyə Əlifin başına mükafat təyin etdilər?
4. Əlif hansı döyüşdə həlak oldu?

Şagirdlərə izah etmək lazımdır ki, sual müsabiqəsinin əsas məqsədi mətn-dəki əsas məlumatların hamı tərəfindən tam mənimsənilməsidir. Odur ki sual-ları tərtib edərkən diqqətli olmaq lazımdır. Mətnəki ikinci dərəcəli məlumatları ehtiva edən nəqli cümlələri, sadəcə olaraq, sual cümləsinə çevirməklə buna nail olmaq mümkün deyil. Çalışmaq lazımdır ki, suallar əsas məqamları əhatə etsin. Ümumiləşdirmək, nəticə çıxarmaq, mühakimə yürütmək bacarıqları tələb edən suallar daha yüksək qiymətləndirilir.

Sonda BİBÖ cədvəlinin “Öyrəndim” qrafası doldurulur.

“Nə anladın?” rubrikasında verilmiş tapşırıqlar yerinə yetirilir. Bu tapşırıqların şagirdlərin verdiyi suallara əlavə edilməsi tövsiyə olunur.

Yazı

Şagirdlər üç qrupa bölünürlər. Hər qrupa mətnin mövzusu ilə bağlı yazı tapşırığı verilir. Tapşırıqlardan bəziləri araşdırma xarakterli olduğundan ev tapşırığı kimi verilir.

(St. 3.1.3) “Yaradıcılıq” rubrikası. 4-cü tapşırıq. Mətnə Xocalı faciəsi haqqında məlumat verilmişdir. Şagirdlər mətnə bu informasiyanı çıxarmalı və əlavə məlumatlarla zənginləşdirib yazılı təqdimat hazırlamalıdırlar. Bununla bağlı şagirdlərə qiymətləndirmə meyarları elan edilməlidir:

- oxunmuş mətnə və əlavə mənbələrdən mövzuya uyğun məlumatların seçilməsi və məqsəduyğun şəkildə ümumiləşdirilməsi;
- yazı mətnində verilən məlumatların hissələr və abzaslar üzrə düzgün qruplaşdırılması;
- abzaslar arasında əlaqənin gözlənilməsi;
- Xocalı faciəsi haqqında statistik məlumatlarla yanaşı, şəxsi mülahizələrin və münasibətin əks olunması.

Dərsin növbəti saatında təqdimatlar edilir və müzakirə olunur.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 5-ci tapşırıq motivasiya xarakteri daşıyır. Bu suala cavab verməklə şagirdlər müəyyənləşdirirlər ki, “həmin dövrlər” ifadəsində “həmin” sözü Əlif Hacıyevin Qarabağda çalışdığı dövrə, “belə hadisələr” deyəndə isə bu cümləyə qədər haqqında bəhs olunan hadisələrə işarə olunur. Buradan əvəzliyin işarə edə bilmək vəzifəsi üzə çıxır.

Dil qaydaları mənimsənildikdən sonra müəllim ədəbi dil normalarının nitq-də tətbiqi ilə bağlı aşağıdakı məqamları da şagirdlərin diqqətinə çatdırı bilər.

Qeyd 1: *O, bu* əvəzlilikləri ismi əvəz edə bilər. Lakin şagirdlərə deyilməlidir ki, “*bu*” əvəzliyinin insana aid edilməsi çox vaxt qeyri-etik hesab olunur. Yeni biri haqqında “*Bunu tanıyıram*” demək düzgün deyil.

Yalnız istisna hallarda, məsələn, birini təqdim edərkən “*Bu mənim qardaşım*” söyləmək məqbul sayıla bilər.

Qeyd 2: *O, bu* əvəzliliklərinin işarə mənası haqqında danışarkən “*o*” əvəzliyinin uzaq məsafədə olan əşyaları, “*bu*” əvəzliyinin isə yaxın məsafədə olan əşyaları göstərməsi də qeyd edilməlidir.

(St. 4.1.3) 6-cı tapşırıq: Şagirdlər kontekstə görə “*o*” əvəzliyinin işarə, yoxsa şəxs əvəzliyi qismində iştirak etdiyini müəyyənləşdirirlər. Növbəti dərslərdə *o, bu* əvəzliliklərindən sonra vergülün işlənmə qaydasını mənimsəyərkən bu bacarıq onlara lazım olacaq.

7-ci tapşırıq: yerinə yetirməklə şagirdlər işarə əvəzliliklərini kontekstə görə yerli-yerində işlətmək bacarığına yiyələnirlər.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərslərdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

25-ci dərs. AYPARA VƏ ULDUZ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki elmi məlumatları ümumiləşdirib lakonik tezislərlə ifadə edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Lüğətdən istifadə etməklə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözə əlavə şərhlər verir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Fərziyyələr irəli sürməklə mühakimə xarakterli mətn yazır.
4.1.3. O, bu əvəzliliklərindən sonra vergüldən düzgün istifadə edir.	O, bu əvəzliliklərindən sonra vergülün qoyulması qaydalarına yazıda riayət edir.

Motivasiya

Müxtəlif türk dövlətlərinin bayraqları göstərilir.

Azərbaycan

Özbəkistan

Türkiyə

Türkmenistan

Sual: *Bu bayraqların təsvirində ümumi olan nədir?* (Bayraqların hamısında bu və ya digər şəkildə aypara və ulduz təsvir olunmuşdur.)

Sizcə, *bu nəyə işarədir?* (Xalqların mənşəyinə, dininə, məskəninə, sərvətinə və s.) Fərziyyələr müxtəlif ola bilər. Şagirdlərə bildirilir ki, dərsin sonunda hansı fərziyyənin doğru olduğu müəyyənləşdiriləcəkdir.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn üzərində iş **cütlükdə oxuma – cütlükdə ümumiləşdirmə** üsulu ilə aparılır. Mətnə səkkiz abzas var. Beşinci abzas böyük olduğundan onu 2 hissəyə bölmək tövsiyə edilir. (Əgər sinifdə şagirdlərin sayı çox olarsa, bir abzası iki cütlüyə də vermək olar.) Mətn informasiya ilə zəngin mətnidir. Diqqət yetirmək lazımdır ki, şagirdlər əsas informasiyanı və faktları düzgün müəyyənləşdirlərsinlər. Şagirdlər bütün faktları qeyd edəndən sonra ümumiləşdirmə aparılacaqdır.

Şagirdlər tapşırığı yerinə yetirəndən sonra mətndəki faktlarla bağlı ümumiləşdirmə aparılır:

1. Şuşada tapılmış, e.ə. XII əsrə aid olan və Parisin Luvr Muzeyində saxlanan daş abidədə aypara və ulduz işarəsi təsvir edilmişdir.

LAYIHƏ

2. Müasir dövrümüzdə aypara ilk növbədə islamın rəmzi hesab edilir.
3. Tarixi mənbələrdən müəyyən olunur ki, aypara-ulduz islamdan əvvəl türklərin simvolu olmuşdur. Bunu sübut edən Göytürk imperatorluğuna aid pullar vardır (VI-VII əsrlər).
4. Bu simvolun islama aid edilməsi də məhz türk xalqlarının islamı qəbul etməsindən sonrakı dövrə təsadüf edir.
5. Bu simvolun yaranmasına səbəb var idi. Belə ki, xristian-müsəlman qarşıdurmaları zamanı xristianlar döyüşlərdə xaç simvolundan geniş istifadə edirdilər. Müsəlmanlara da hər hansı bir rəmzi işarə lazım idi və bunu islama türklər gətirdilər.
6. Sonradan bu işarə Osmanlı imperiyasının simvoluna çevrildi.
7. Bununla bağlı daha bir fərziyyə də vardır. Bu fərziyyə əfsanəvi xarakter daşıyır. Osmanoğulları bəyliyin hökmdarı Osman bəy yuxuda dünyanın bu başından o başına qədər uzanan aypara görəndən sonra bu rəmzi öz dövləti üçün qəbul etmişdir.
8. Bu simvol bir çox türk xalqlarının bayraqlarında həkk olunub.
9. İslam məbədlərinin günbəzini bəzəyir.
10. Müsəlmanlarda qəməri (Ay) təqviminin istifadə edilməsi ayparanın islamın simvoluna çevrilməsinə daha bir səbəbdir.
11. Peyğəmbərin həyatı ilə bağlı rəvayətlərin birində üzərində aypara çəkilmiş bayraqdan danışılması daha bir səbəbdir.
12. Ayparanın islamın simvolu olması ilə əlaqədar olaraq müsəlman ölkələrində xeyriyyə işləri görən təşkilat “Qızıl Aypara Cəmiyyəti” adı altında fəaliyyət göstərir.

Sonda şagirdlərin fikri dərsin əvvəlində təsdiqini gözləyən fərziyyəyə yönəlir. Müəyyənləşdirilir ki, bayraqlar üzərində aypara-ulduzun olması bu türk xalqlarının dininin islam dini olduğuna işarədir.

“Nə anladın?” rubrikası. Tapşırıq 2: Şagirdlərə mətndən ayparanın türklərin simvolu olduğunu sübut edən faktları seçmək tapşırılmışdır.

1. VI-VII əsrlərdə mövcud olmuş Göytürk imperatorluğuna məxsus olan dəmir pulların Orta Asiyada tapılması;

2. Xaçlılarla döyüşərkən türklərin öz qədim simvollarından (aypara-ulduz) istifadə etməsi;

3. Əfsanəyə görə, Osmanoğulları bəyliyin hökmdarı Osman bəyin yuxuda aypara görərək onu öz dövlətinin simvoluna çevirməsi.

Bu tapşırıq mətndəki əsas məlumatları ümumiləşdirib lakonik tezislər şəklində ifadə etmək bacarığını inkişaf etdirir.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Tapşırıq 1: “Hilal” sözünün mənası araşdırılır. Bu sözdən klassik poeziyada hansı məqamlarda istifadə olunduğu, gözəllərin təsviri zamanı onun nəyə işarə etdiyi də (qaşlara) soruşula bilər.

Yazı

(St. 3.1.1) Şagirdlərə öz fərziyyələri əsasında nə üçün bütöv ayın deyil, məhz ayparanın (hilalın) islamın rəmzinə çevrilməsi, bu rəmzin mənası haqqında mühakimə xarakterli mətn yazmaq tapşırılır. Mətnin planı bir yerdə tərtib oluna bilər.

1. **Giriş.** Aypara islamın rəmzidir (qısa tarixçə).

2. **Əsas hissə:**

- I fərziyyə;
- əsaslandırma;
- II fərziyyə;
- əsaslandırma.

3. **Sonluq.** Seçilmiş fərziyyənin üstünlükləri.

Şagirdlər müxtəlif fərziyyələr irəli sürə bilərlər:

- İslam dünyasında qəməri təqviminin tətbiq olunması.
- Aypara və ulduz bəşəriyyətin, kainatın rəmzidir.
- Bütöv ay günəşlə səhv salına bilərdi, onun şəkli çox bəsitdir.
- Aypara Şərq aləmində istifadə olunan qəməri qılınca işarə edir və s.

Dil qaydaları

(St. 4.1.3) 4-cü tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. O, *bu* əvəzliliklərindən sonra vergülün qoyulması ilə bağlı qayda mənimşənildikdən sonra 5-ci tapşırıq yerinə yetirilir.

Müəllimin nəzərinə! O, *bu* əvəzliliklərindən sonra vergülün qoyulması şagirdlərin ən çox çətinlik çəkdiqləri məqamdır və bu məsələ Azərbaycan dilçiliyində bu günə qədər də özünün birmənalı həllini tapmayıb. Əlbəttə, mübahisəli məsələlərin dərsliyə gətirilməsi təqdir olunmur. Lakin vergülün yazılı nitqdəki praktik əhəmiyyətini və sözügedən məsələ ilə bağlı kurikulumda ayrıca standartın olması bununla bağlı qaydanın dərsliyə salınmasını zəruri edir. Müxtəlif dövrlərdə bu məsələ ilə bağlı dilçilər fərqli təkliflər irəli sürmüşlər. Keçən əsrin 70-ci illərinin orta məktəb dərsliliklərində göstərilirdi ki, o, *bu* əvəzliliklərindən sonra isim, sifət, say gələrsə, vergül qoyulmalıdır. Sonrakı dövrlərdə belə bir fikir də irəli sürüldü ki, bu əvəzliliklərdən sonra feildən başqa istənilən əsas nitq hissəsi gələrsə, vergül qoyulmalıdır və bu qaydada feili sifətin istisna olduğu bildirilirdi. Həmçinin bu əvəzliliklərdən sonra köməkçi nitq hissələri gələrsə, vergül qoyulmamalıdır və bu qaydada da modal sözlər istisna edilir. Etiraf etmək lazımdır ki, bu qaydalar kifayət qədər çətinidir. Bundan əlavə, şagirdin hələ feili sifət və modal sözlər haqqında anlayışı yoxdur. Onu da demək lazımdır ki, vergülün əsas funksiyası oxunu asanlaşdırmaqdır. O, *bu* əvəzliliklərindən sonra vergülün qoyulması da həmin əvəzliliklərin cümlədə təyin, yoxsa mübtəda rolunda iştirak etdiyini

dərhal müəyyən etməkdir. Lakin əvəzlik heç bir halda başqa bir əvəzliyin təyini kimi çıxış edə bilmir. Odur ki *o*, *bu* əvəzliklərindən sonra əvəzlik gələrsə, vergülə ehtiyac qalmır.

Əlavə tapşırıq:

O, bu əvəzliklərindən sonra vergül qoymaqla cümlənin mənasında yaranan fərqi izah edin.

1. O mavigözlü oğlanı tanıdı.
2. O işləri həll etdi.
3. Bu bağçanın həyətidir.
4. Bu binanın pəncərəsindən baxırdı.

Müəllimin nəzərinə! Verilmiş cümlələrin hər birində *o* və ya *bu* əvəzliklərindən sonra vergül qoyula da bilər, qoyulmaya da. Lakin vergülün qoyulması həmin əvəzliklərin cümlədə rolunu və mənasını dəyişir. Belə ki, vergül qoyulduğu halda, *o*, *bu* əvəzlikləri *kim?* və ya *nə?* suallarına cavab verərək mübtəda, qoyulmadıqda isə *hansı?* sualına cavab verərək təyin rolunda çıxış edir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

26-cı dərs. BAYRAQ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Nəzmlə yazılmış mətnə obrazlı ifadələrlə verilmiş sətiraltı informasiyanı müəyyənləşdirir və izah edir.
2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.	Şeirdə rast gəldiyi obrazlı ifadələrin mənasını izah edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Mənasını müəyyənləşdirdiyi sözləri kontekstə uyğun izah edir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Əldə etdiyi məlumatları abzaslar üzrə məntiqi ardıcılıqla qruplaşdırır, məruzə hazırlayır.
4.1.3. O, bu əvəzliliklərindən sonra vergüldən düzgün istifadə edir.	O, bu əvəzliliklərindən sonra vergülün qoyulması qaydalarına yazıda riayət edir.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Mətndəki orfoqrafik və qrammatik səhvləri redaktə edir.

Motivasiya

Suallar:

1. Xalq, dövlət üçün bayraq nədir? (Onların varlığının simvoludur.)
2. Döyüş və ya idman yarışları zamanı bayraqdar seçilən şəxs hansı keyfiyyətlərə malik olmalıdır? (Vətəni layiqincə təmsil edə bilməlidir.)

Oxu

(St. 2.2.1 və st. 2.1.2) Şagirdlərə nəsr və nəzm, onların fərqli xüsusiyyətləri haqqında bildiklərini söyləmək tapşırılır. Müəllim bildirir ki, növündən asılı olmayaraq, istənilən mətn müəyyən məlumatlar verir və biz bu məlumatları əldə etməyi bacarmalıyıq.

Müəllimin nəzərinə! Nəzm şəklində yazılmış mətnədən informasiya əldə etmək daha çətin olur, çünki burada sətiraltı mənələrdən, bədii ifadə və təsvir vasitələrindən geniş istifadə olunur. Cümlələrdə inversiyanın olması – söz sırasının pozulması mətnin qavranılmasında çətinlik yaradır. Ona görə də bu dərstdə müəllim şagirdlərdə şeiri anlamaq bacarığı formalaşdırmağa çalışmalıdır.

Qruplarla iş. Sinif beş qrupa bölünür. Hər qrupa şeirin bir bəndi üzərində iş aparmaq tapşırılır. Şeir üzərində iş **ziqzaq** üsulu ilə aparılrsa, daha səmərəli olar. Ekspert qruplarında şagirdlər hər bənd üzrə öz mülahizələrini bölüşürlər. Bundan əvvəl isə şagirdlərə tapşırıq verilir.

I bənd üzrə:

1. Bəndin ilk iki misrasının mənasını izah edin.
- “Torpağım üstünə kölgələr salan” nə deməkdir?

• “Varlığımın cilası” deyəndə nə nəzərdə tutulur? (Bu tapşırıq üçün şagirdlər “cila” sözünün mənasını lüğətdən tapmalı, sonra isə kontekstdaxili mənanı izah etməlidirlər.)

2. Sonuncu iki misranın mənasını izah edin.

• Göytürklər kimdir və onların adı nə üçün çəkilir?

• “Qurdbaşlı bayraq” nəyə işarədir? Nə üçün şair bizim bayrağı onun balası adlandırır?

II bənd üzrə:

1. Bəndin ilk iki misrasını izah edin. “Torpaq, əgər uğrunda ölən varsa, Vətəndir!” misrası ilə müqayisə edin.

2. Bəndin 3-4-cü misralarını izah edin. Zəfər gülləri nə üçün bayraq işığında bitir?

3. Bəndin sonuncu misralarını izah edin.

III bənd üzrə:

1. “Əcdadımın ayaq izi” deyəndə hara nəzərdə tutulur?

2. Nə üçün şair bu torpaqlarda bayrağımızın dikəlməyini arzulayır?

3. “Keçdiyi yerlər” deyəndə hara nəzərdə tutulur?

IV bənd üzrə:

1. Əvvəlki biliklərə əsaslanaraq bəndin ilk iki misrasını izah edin. Hilalın nə üçün daha qədim tarixə malik olduğu haqqında fikir yürüdün.

2. Bu bənddə hilal haqqında hansı məlumat verilir?

V bənd üzrə:

1. Nə üçün şair bayrağı əsgər silahı ilə eyniləşdirir (“tən tutur”)?

2. Şair bayrağın yalnız şəhidlər önündə əyilməli olduğunu deyərkən nəyi nəzərdə tutur?

Ekspertlər doğma qruplara qayıtdıqdan sonra şeir bütövlükdə təhlil olunur. Sonra hər qrupdan bir nümayəndə öz bəndini suallar əsasında izah edir. Digər qruplar müzakirəyə qoşulub fikirlərini bildirə bilərlər. Müəllim, lazım gələrsə, müdaxilə etməli və şagirdləri düzgün istiqamətləndirməlidir. Sonda müəllim refleksiya üçün şagirdlərə ümumiləşdirici suallar verir:

1. Bizim bayraq qədim türklərin bayrağının balası hesab edilə bilərmi?

2. Nə üçün zəbt olunmuş torpaqlara birinci olaraq bayraq sancılır? və s.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) 1-ci tapşırıqda verilmiş “dövri-qədim” ifadəsi üzərində dayanmağa ehtiyac vardır. Şagirdlərə bu ifadənin mənası izah edilərkən (qədim dövr) izafət birləşməsi haqqında qısa məlumat verilə bilər. Ərəb-fars dillərindən dilimizə keçmiş bu forma geniş yayılmasa da, bəzi ifadələr daşlaşmış formada dilimizdə yaşamaqdadır. Məsələn, əhvali-ruhiyyə, nöqtəyi-nəzər və s. Əslində, bu ifadələr “ruhun əhvalı”, “nəzər nöqtəsi” mənasını verir.

Yazı

(St. 3.1.3) “Yaradıcılıq” rubrikası. 7-ci tapşırıq. Şagirdlərə qurd totemi haqqında məlumat toplamaqla “Qurdbaşlı bayrağın balası bayraq” misrasını izah

etmək tapşırılmışdır. Daha sonra şagirdlərə tapşırılır ki, bu məlumatlardan istifadə edərək “Qədim türk əfsanələrində Bozqurd obrazı” mövzusunda yazılı məruzə hazırlasınlar. Bu zaman mətnin düzgün qurulması, fikirlərin abzaslar üzrə qruplaşdırılması və ardıcılıqla verilməsi əsas şərtədir. Şagirdlər qiymətləndirilərkən bu məqamlara diqqət yetiriləcəkdir.

Dil qaydaları

(St. 4.1.3 və st. 4.1.4). 8-11-ci tapşırıqlarda şagirdlərin bu vaxta qədər əvəzlik haqqında əldə etdikləri biliklər ümumiləşdirilir və yoxlanılır. Əlavə olaraq, şagirdlərə iş vərəqlərində redaktə xarakterli belə bir mətn də vermək olar.

Əlavə tapşırıq:

Mətndəki orfoqrafik, qrammatik və nitq səhvlərini düzəldərək dəftərinizə köçürün. Əvəzliliklərin altından xətt çəkin.

ƏJDABA KOMODO

Yer üzündə bir əjdaha yaşıyırdı. Əjdahanın adı Komodo idi. O ağzından alov püskürürdü, ona görə də ətraf kəntdə yaşıyannar əjdahadan qorxurdular. Əjdahanın yaxınlaşdığını gören kimi hamı qaçır, gizdənirdilər.

Bir gün Komodo yolda balaca bir qıza – Syuziyə rast gəldi. Qız Komododan qorxmadı. Komodo təəccübləndi:

– Sən mənə qorxmadın?

– Yox.

– Nə yaxşı?! Mən sevindim. Hamı mənə qorxur, mən tək qalmışam, da-rıxıram.

Balaca qız dedi:

– Sən niyə alov püskürürsən? Hamı sənə ona görə qorxurlar.

– Heç bilmirəm, niyə alov çıxardıram. Bir daha eləmərim.

Bunu deyib əjdahaynan qız ayrıldılar. Qız evə gedirdi. Gördü ki, küçələri qaranlıqdır. Neyçünsə həmişə küçənin fənərrərini yandıran Çarli yox idi və buna görə hər tərəf qarannıq idi. Balaca qız qorxdı, ağlamağa başladı. Elə bu vaxt uzaxdan işıq göründü. Bu alov püskürən əjdaha idi. Əjdahanın alovu ətrafı işıqlandırdı və qız evə getdi. Syuzi başa düşdü ki, əsas məsələ görülən iş deyil, həmin işin məqsədidir.

Donald Bisset

Bu mətnə kifayət qədər orfoqrafik, qrammatik səhvlər, yersiz təkrarlar vardır. Şagirdlər həm keçmiş biliklərini möhkəmləndəcək, həm də əvəzlilikləri yerində işlətməklə onların nitqdə funksiyasını bir daha müəyyənləşdirəcəklər.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

27-ci dərs. “MƏN GƏRƏK OĞUL DOĞULAYDIM...” (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin hissələrini məzmunu uyğun başlıqla adlandırır.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
2.2.3. Məndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Bədii məndən seçilmiş hissələrin onda yaratdığı hiss və duyğuları şərh edir.
3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (ərizə, tərcümeyi-hal) yazır.	Verilmiş situasiyaya uyğun ərizə yazır.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdimetmə formasını müəyyənləşdirir.	Mövzu üzrə topladığı məlumatları məruzə şəklində təqdim edir.
4.1.2. Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Əvəzliyin mənə növlərini müəyyən edir.

Motivasiya

Müəllim “Kim böyüyəndə jurnalist olmaq istəyir?” sualı ilə sinfə müraciət edir. Əlavə suallar:

1. Jurnalist olsaydınız, nədən yazardınız?
2. Sizcə, bu peşənin hansı çətinlikləri var?
3. Qarabağ müharibəsində həlak olmuş hansı jurnalistlərimizi tanıyırsınız?

Şagirdlərin cavabları arasında Salatın Əsgərovanın adı çəkilərsə, **BİBÖ** cədvəli çəkilir:

Salatın Əsgərova haqqında		
Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Oxu

(St. 2.2.2) Mətn **səssiz oxu** ilə oxunur. Şagirdlərə tapşırıqlar ki, mətni bir neçə bitkin hissəyə ayıraraq hissələrə başlıq versinlər və həmin hissənin planını qursunlar.

Mətni təqribən dörd bitkin hissəyə ayırmaq mümkündür:

I hissə – “Bir az böyüdükdən sonra ... dərman alıb aparardı” cümləsi daxil olmaqla;

II hissə – “Çoxları ... milli ruhdan xəbərsiz idi” cümləsi daxil olmaqla;

III hissə – “Salatının cəbhə reportajlarını bütün Azərbaycan oxuyurdu” cümləsi daxil olmaqla;

IV hissə – mətnin sonuna qədər.

Şagirdlər hər hissəni məzmunu uyğun başlıqla adlandırırlar. Məsələn, I hissəyə “Salatının uşaqlığı” adını vermək olar.

Plan:

1. Salatının sənədindəki yanlışlıq
2. Onun bu hadisəyə münasibəti
3. Balaca Salatın
4. Salatının arzuları

Şagirdlərin diqqəti mətnin giriş hissəsinə, onun qeyri-adiliyinə yönəldilir. Adətən, bu cür mətnlərin giriş hissəsində haqqında danışılan şəxsiyyət, dövr və ya problem haqqında ümumi məlumat verilir. Bu mətnin girişində isə Salatının həyatından bir epizod verilmişdir. Müəllim bildirir ki, bu, oxucunun diqqətini mətnə cəlb etmək üçün istifadə olunan bir üsuldur. Əslində, bu epizodda Salatının xarakterinin əsas cəhətlərindən biri – onun mərdliyi açılır. Bununla da mətn müəllifi sanki oxucunu qeyri-adi bir şəxsiyyətlə tanışlığa hazırlayır, onda bu şəxsiyyətə və mətnə maraq oyadır.

“Nə anladın?” rubrikasında verilmiş tapşırıqlar mətnin qavranılmasının yoxlanılmasına xidmət edir.

(St. 2.1.1) 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlərin mənaları əvvəlcə kontekstə uyğun izah edilir. Daha sonra bu izahlar lüğətdə verilmiş izahla müqayisə olunur.

(St. 2.2.3) Şagirdlər mətni mənimsədikdən sonra **“Son sözü mənə saxla”** üsulu tətbiq olunur. Şagirdlərə tapşırılır ki, mətndən onları sevindiren, kədərləndirən, əsəbiləşdirən, təəccübləndirən, rıqqətə gətirən hissələri seçib vərəqə yazsınlar və vərəqin arxasında həmin hissəyə şərh yazsınlar.

Daha sonra bir neçə şagird seçdiyi hissəni təqdim edir. Əvvəlcə sinfin həmin hissəyə verdiyi şərhlər dinlənilir. Sonda isə şagirdin öz seçdiyi hissəyə şərh oxunur.

Yazı

(St. 3.1.4) Müəllim: *Təsəvvür edin ki, Salatın Əsgərova işlədiyi qəzetin redaktorundan onu cəbhəyə göndərməyi xahiş edir. Redaktor isə onun qadın olduğunu bildirərək etiraz edir. Lakin Salatın israr edir. Nəhayət, redaktor deyir ki, qoy Salatın ona ərizə ilə müraciət etsin və ərizədə bildirsin ki, baş verəcək hadisələrlə bağlı məsuliyyəti öz üzərinə götürür. Siz bu ərizəni necə yazardınız?*

Dinləyib-anlama və danışma

(St. 1.2.1) “Yaradıcılıq” rubrikası. 4-cü tapşırıq. Şagirdlər “Qarabağ müharibəsində həlak olmuş jurnalistlərimiz” mövzusunda konfransa hazırlaşırlar. Bunun üçün onlar iki qrupa bölünürlər. Hər qrup araşdırma layihəsi üzrə tapşırıq alır.

I qrup: Milli Qəhrəman Çingiz Mustafayev haqqında araşdırma aparıb məruzə hazırlayın.

II qrup: Yazıçı-jurnalist, Milli Qəhrəman Alı Mustafayev haqqında araşdırma aparıb məruzə hazırlayın.

Müəllim məruzə mətnlərində istifadə etmək üçün “Söz mücrüsü” də təklif edə bilər:

peşə borcu, vətənə qələmi ilə xidmət etmək, peşəkarlıq, cəbhə bölgəsi, oçerk, reportaj, məqalə, televiziya, qəzet, jurnalist, operator, informasiya, ekstremal vəziyyət, erməni ekstremistləri və s.

Növbəti dərstdə təqdimatlar dinlənir və müzakirə olunur. Məruzəni dinləyənlər mövzu üzrə suallar hazırlayır, ümumiləşdirmələr apararaq fikirlərini bildirirlər.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 5-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Dil qaydaları ilə bağlı müəllim aşağıdakı məlumatı şagirdlərin nəzərinə çatdırıb bilər: **Heç kim, heç nə, heç biri** əvəzliliklərinin məzmununda inkarlıq vardır. İşlənmə məqamından asılı olaraq, **kimsə** əvəzliyi də (vurğu son hecaya düşdükdə) inkarlıq anlayışına malik ola və **heç kim** əvəzliyinin sinonimi kimi çıxış edə bilər. Məsələn: **Kimsə (heç kim) yaxın gəlməyə cürət etmədi.**

Şagirdlərə əvəzliyin məna növləri haqqında məlumat verildikdən sonra 6-13-cü tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Müəllimin nəzərinə! 6-cı tapşırıq üzrə müəllim aşağıdakı məlumatı şagirdlərin nəzərinə çatdırıb bilər: Öz əvəzliyinin aid olduğu isim həmişə mənsubiyyət şəkilçisi tələb edir. Lakin bəzən öz əvəzliyi də mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edərək isimləşir və ismin xüsusiyyətlərini daşıyır. Məsələn: *Bu işin hamı üçün xeyirli olacağını özün (kim?) demişdin.*

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

28-ci dərs. AĞDAM ÇÖRƏK MUZEYİ (4 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki elmi məlumatları ümumiləşdirib lakonik tezislərlə ifadə edir.
2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.	Frazeoloji birləşmənin mənasını müəyyən edir.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdimetmə formasını müəyyənləşdirir.	Qrafik informasiyanı (cədvəl, sxem) rəbitəli mətnə çevirərək şifahi şəkildə təqdim edir.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Əvəzliliklərin quruluşca növlərinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.

Motivasiya

Söz assosiasiyası. Müəllim “çörək” sözü səslənənə qədər bu sözlə assosiasiya olunan sözləri sadalayır: müqəddəs, ruzi-bərəkət, təndir, buğda, dəyirman və s.

Sual: *Çörəyin müqəddəsliyini ifadə edən hansı adət-ənənələrimiz var?*

Oxu

(St. 2.2.1) Mətnin oxunması üçün **ziqzaq** üsulu tətbiq olunur. Mətn beş bitkin hissəyə ayrılır. Sinif beş qrupa bölünür. Hər qrup bir hissəni oxuyur.

Mətnin təklif olunan bölgüsü:

I hissə – üç ulduz işarəsinə qədər;

II hissə – “*İkinci sərgi zalında ... nümayiş olunurdu*” cümləsi daxil olmaqla;

III hissə – “*Daşa dönmüş bu ... həyat dərsi idi!*” cümləsi daxil olmaqla;

IV hissə – “*Yazıların birində ... adlandırılmışdı*” cümləsi daxil olmaqla;

V hissə – mətnin sonuna qədər.

Qruplardan verilmiş hissədəki məlumatları müəyyənləşdirmək, onları birinci və ikinci dərəcəli məlumatlara bölmək tələb olunur.

Məlumatlar ekspert qruplarında müəyyənləşdirilir. Məsələn:

I hissə (I qrup):

1. İsveçrənin Sürix şəhərində 6 min əvvəl bişirilmiş çörək saxlanılır.

2. Ölkəmizdə aparılan qazıntılar zamanı e.ə. VII-VI minilliyə aid buğda dənəsi tapılmışdır.

3. “Duz-çörək” dostluq rəmzidir və bu günədək müqəddəs hesab edilir.

4. Xalqımızın çörəklə bağlı yazılmamış qaydaları vardır: çörəyə əl vurmazdan əvvəl əlləri yumaq lazımdır. Bu, gigiyenik baxımdan vacib olmaqla yanaşı, həm də çörəyə hörmət mənası daşıyır.

5. Ayaq üstə çörək yemək, çörəyi tərs qoymaq, yaxud arxada tutmaq olmaz.

6. Əvvəllər dəyirmanə ailənin “əli bərəkətli” üzvü gedərdi.

7. Bu ənənələri gələcək nəsillərə ötürmək üçün çörək muzeyləri yaradılmışdır. Bunlardan biri də Ağdam Çörək Muzeyi idi.

Çıxarılmış məlumatlar arasından əsas məlumatların müəyyənləşdirilməsi doğma qruplarda baş verir. Bunun üçün şagirdlər doğma qruplara qayıdandan sonra hər bir hissə üzrə əldə olunan məlumatlar bütün üzvlər arasında müzakirə olunur və hər bir hissədən iki-üç əsas məlumat saxlanılır. Məsələn:

I hissə:

1. Çörək ən qədim qida məhsullarından biridir.
2. Çörəyin müqəddəsliyini ifadə edən bir çox adət-ənənələr var.
3. Çörəyə ehtiram əlaməti olaraq muzeylər yaradılır.

Daha sonra bütün qruplar əsas məlumatları sinfə təqdim edirlər. Müzakirə nəticəsində hər hissənin məzmununu ifadə edən bir tezis saxlanılır. Məsələn:

I hissə: *Çörəyin müqəddəsliyinə ehtiram əlaməti olaraq dünyanın bir çox ölkələrində çörək muzeyləri yaradılmışdır.*

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.2) 1-ci tapşırıq yerinə yetirilərkən şagirdlər burada verilmiş sözləri müxtəlif kontekstlərdə işlətməklə mənasını anladıklarını nümayiş etdirirlər. "Sayğı" sözü üzərində xüsusi dayanmağa dəyər. Bu sözün dilimizdə son zamanlar "hörmət" sözü ilə yanaşı geniş işləndiyi və türk mənşəli olduğu vurğulanır. Sözün morfoloji tərkibi araşdırılır, *-ğı, -gi, -ğu, -gü* şəkilçisi ilə yaranan digər sözlər xatırlanır. Əlavə sual: *Morfoloji tərkibinə görə bu söz hansı sözlə eynidir*: A) çalğı; B) qayğı.

Eyni qaydada 2-ci tapşırıq üzərində də iş gedir. "Yazılmamış qaydalar" ifadəsində də "yazılmamış" sözü məcazi mənada işlənir. Onu "qeyri-rəsmi" sözü ilə əvəz etmək olar. Şagirdlər çörəklə bağlı bəzi yazılmamış qaydaları xatırlayırlar:

– Küçədə yerə düşmüş çörəyi götürüb daha yüksək yerə – daşın, barının və s. üstünə qoyurlar.

– Çörək əldən yerə düşərsə, onu götürüb üç dəfə öpür, hər dəfə alına toxundurur və bu zaman "Bismillah" deyirlər.

Şagirdlər 3-cü tapşırıq cavablandırarkən "şah əsər" ifadəsində məcazi mənada işlənmiş sözü (şah) tapırlar.

Müəllimin nəzərinə! Mətndəki kontekstdə "şah əsər" ifadəsinin özü məcazi mənada işlənmişdir, çünki bu ifadə çörəyə aid edilir, çörəyi isə əsər adlandırmaq olmaz. Bu məqamı da şagirdlərin diqqətinə çatdırmaq məqsəduyğun hesab edilir.

Atalar sözlərinin mənaları izah olunur. 4-cü tapşırıq: "Çörəyi dizinin üstündə olmaq" məsəli izah olunduqdan sonra (etibarsız, nankor adamlar haqqında deyilir) bu məsəlin, eləcə də 8-ci tapşırıqda verilmiş "qonağı duz-çörəklə qarşılamaq" ifadəsinin etimologiyası haqqında şagirdlərin versiyaları dinlənir.

“Nə anladın?” rubrikasına aid olan 5-ci tapşırıq sözlə təsvir edilmiş obyekti təsəvvüründə canlandırmaq bacarığını inkişaf etdirir.

6-7-ci tapşırıqlar üzərində iş aparılır.

7-ci tapşırıq. Çörəklə bağlı atalar sözləri:

- Abır harda, çörək (bərəkət) orda.
- Aclıqla toxluğun arası bir parça çörəkdir.
- Bir tikə çörək on il yadda qalır.
- Çörəyi ver çörəkçiyə, birini üstəlik.
- Çörəyin birincisi həmişə küt gedər.

Danışma

(St. 1.2.1) Şagirdlər 9-cu tapşırıqda verilmiş cədvəl əsasında mətn qurub danışirlər. Mətnin giriş, əsas və sonluq hissələri şifahi nitqdə aydın hiss olunmalıdır. Məsələn:

Giriş: Çörəyə ehtiram əlaməti olaraq bir çox ölkələrdə çörək muzeyləri yaradılmışdır...

Əsas hissə: Belə çörək muzeylərindən biri də İsveçrənin Sürix şəhərində yerləşir. Şəxsi mənzildə yaradılmış bu muzeydə Qədim Misir, Roma və başqa ölkələrdə bişirilmiş çörəklər nümayiş etdirilir...

Sonluq (Ümumiləşdirmə): Çörək muzeyləri XX əsrin ortalarından etibarən yaradılmağa başlamışdır. Onlar, əsasən, un dəyirmanı və ya köhnə çörək zavodu ərazisində yerləşir. 10-cu tapşırıq ev tapşırığı kimi verilə bilər.

Dil qaydaları

(St. 4.1.4) 11-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya kimi istifadə olunur. Əvəzliyin quruluşca növləri üzərində iş aparılır. Orfoqrafiyası öyrənilir. Mürəkkəb əvəzliliklərin ayrı yazılması haqqında məlumat verilir. Şagirdlərin ən çox səhv etdikləri *heç kəs, heç kim, heç nə* və s. bu kimi əvəzliliklərin yazılışı üzərində dayanılır. 12-ci tapşırığın cavabı: *kimsə – heç kim, niyə – nə üçün (nəyə görə), hamı – hər kəs, neçə – nə qədər, biri – kim isə*. 13-cü tapşırıq təkrar xarakterlidir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

29-cu dərs. ÜMUMİLƏŞDİRİCİ TƏKRAR. KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ (1 saat)

Bu dərs müvafiq bölmədə keçilən mətn və dil qaydalarının təkrarı, eləcə də kiçik summativ qiymətləndirmə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dərslikdə ümumiləşdirici təkrar üçün material (dərslik, səh. 104), MMV-də kiçik summativ qiymətləndirmə nümunəsi (MMV, səh. 107-108) təqdim olunmuşdur.

III BÖLMƏ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1-4-cü suallar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

UZUNÖMÜRLÜLƏR MUZEYİ

Lerik rayonunda yerləşən Uzunömürlülər Muzeyi 1991-ci ildən fəaliyyət göstərir. **1** bir muzeyə dünyanın heç bir ölkəsində rast gəlmək mümkün deyil. 2 mindən artıq eksponatın qorunub saxlanıldığı **2** muzeydə 168 yaşlı Şirəli Müslümovun, 150 yaşlı Mahmud Eyvazovun və başqalarının fotoguşələri və onlara aid şəxsi əşyaların saxlanıldığı bölmələr var. **3**, 1805-ci ildə anadan olmuş Şirəli Müslümov planetin ən uzunömürlü insanı sayılır.

Hazırda Lerik rayonunda yaşı 80-dən yuxarı olan 568-dən çox insan var. Bunlardan 14 nəfəri isə bir əsrdən artıqdır ki, ömür sürür. **3** çox yaşamalarının sirrini təmiz dağ havası, sağlam qida, müxtəlif növ dağ bitkiləri, stress və əsəbdən uzaq olmaları və çox hərəkət etmələri ilə əlaqələndirirlər.

1. Mətnlə bağlı verilən fikirlərdən hansı səhvdir?

- A) Muzey ötən əsrin sonlarına yaxın yaradılıb.
- B) Muzey yarananda Şirəli Müslümov hələ sağ idi.
- C) Hazırda Lerikdə yaşı 100-ü ötmüş 14 nəfər yaşayır.
- D) Muzeydə adları qeyd olunanlar ən azı 1 əsr yaşayıb.

2. Göy rəngli boşluğun yerinə hansı ifadə uyğun gəlir?

- A) Unutmaq olmaz ki
- B) Nəzərə almaq lazımdır ki
- C) Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi
- D) Qeyd etmək lazımdır ki

3. Hansı cümlədə "bölmə" sözü mətndəki mənada işlənmişdir?

- A) Bölmə əməlinin komponentləri bölünən, bölən və qismətdir.
- B) Bölmə komandirinin əmri ilə əsgərlər hücumə keçdilər.
- C) Bəzi bölmələr üzrə qəbul imtahanları elan edildi.
- D) Texniki ədəbiyyat kitab mağazasının 3-cü bölməsindədir.

4. Mətnə nömrələnmiş boşluqların yerinə hansı əvəzliliklər uyğun gəlir?

- A) 1 – bu, 2 – onlar, 3 – belə
- B) 1 – bu, 2 – belə, 3 – onlar
- C) 1 – belə, 2 – bu, 3 – onlar
- D) 1 – onlar, 2 – bu, 3 – belə

5. Hansı atalar sözündə əvəzlik **işlənməmişdir**?
- A) Özü yıxılan ağlamaz.
 - B) Elə arxalanan igid basılmaz.
 - C) Düşməni qarışqa da olsa, sən onu fil say.
 - D) Dostunu mənə göstər, sən kim olduğunu deyim.
6. “Kim öz vətəni sevmirsə, deməli, o heç nəyi və heç kəsi sevmir” (Corc Bayron) cümləsində əvəzliyin hansı növü **işlənməmişdir**?
- A) təyini əvəzlik
 - B) qeyri-müəyyən əvəzlik
 - C) sual əvəzliyi
 - D) işarə əvəzliyi
7. Hansı cümlədə “o” əvəzliyindən sonra vergül **qoyulmamalıdır**?
- A) O, gəlib iki yolun ayrıcında dayandı.
 - B) O, ürəkdən istəyirdi ki, sənə kömək etsin.
 - C) O, yaş paltarlarını qurutdu.
 - D) O, üçüncü dəfə maneəni aşmağa cəhd etdi.
8. Hansı cümlədə “bu” əvəzliyindən sonra vergül qoyula bilər?
- A) Rahat yaşamaq istəyirsənsə, bu günün işini sabaha qoyma.
 - B) Ömrün müddəti deyil, bu ömrü necə yaşadığın əhəmiyyətlidir.
 - C) Bu dünyanın bütün nemətləri bir yaxşı dostla dəyməz.
 - D) Bu ağacın başında qalan son meyvə idi.

9-10-cu suallar aşağıdakı şeir nümunəsi ilə bağlıdır.

*Bizdə bərabərdir hamının varı,
Bərabər bölərək bütün malları.
Bizdə artıq deyil heç kəsdən heç kəs,
Bizdə ağlayana bir kimsə gülməz.* (Nizami Gəncəvi)

9. Verilmiş bənddə hansı əvəzlilər sinonimdir?
- A) biz – bütün
 - B) bütün – hamı
 - C) biz – heç kəs
 - D) heç kəs – kimsə
 - E) hamı – kimsə
10. Hansı cümlədə “kimsə” əvəzliyi bənddəki mənada işlənmişdir?
- A) İclasda sənə yerinə kimsə çıxış etdi.
 - B) Bu hadisəni kimsə xüsusi planlaşdırıb.
 - C) Bu haqsızlığa kimsə etiraz edə bilmədi.
 - D) Kimsə ondan rəhbərliyə şikayət etmişdi.

IV BÖLMƏ

İNCƏSƏNƏT

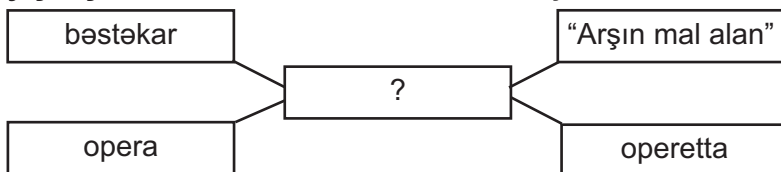
Dərs №	Məzmun standartları	Mövzu	Saat sayı	Dərslik səh.	MMV səh.
30.	2.1.1., 2.2.1., 3.1.2., 4.1.2.	Unudulmaz obraz <i>Düzəltmə feillər</i>	2	106-108	110-111
31.	2.2.1., 2.1.1., 4.1.2.	Sənət fədaisi <i>Mürəkkəb feillər</i>	2	109-111	112-114
32.	2.2.1., 2.2.3., 2.1.2., 4.1.2.	Heykəltəraş Mirəli Mirqasımov <i>Feilin şəkilləri. Xəbər şəkli</i>	4	112-114	115-116
33.	4.1.4.	<i>Xəbər şəklində olan feillərin yazılışı və tələffüzü</i>	2	115-116	117
34.	2.2.1., 1.2.2., 1.1.2., 3.1.3., 4.1.2.	Qoca aşpaz <i>Feilin əmr şəkli</i>	2	117-120	118-120
35.	2.2.1., 3.1.2., 2.1.1., 1.1.2., 1.2.4., 4.1.2.	Neman və Simnar <i>Feilin arzu şəkli</i>	2	121-123	121-123
36.	2.2.1., 2.2.2., 2.1.1., 1.2.4., 4.1.2.	Ustadın məsləhəti <i>Feilin vacib şəkli</i>	2	124-126	124-125
37.	2.2.1., 2.2.3., 3.1.1., 4.1.2.	Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu <i>Feilin lazım şəkli</i>	3	127-129	126-127
38.	2.2.1., 2.1.1., 2.1.2., 3.1.1., 4.1.2.	Qədim musiqi alətləri <i>Feilin şərt şəkli</i>	3	130-133	128-130
39.		Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	1	134	130-132
Yekun			23 saat		

30-cu dər. UNUDULMAZ OBRAZ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Sözün mənası ilə bağlı öz izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
2.2.1. Məndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Bildiklərindən istifadə etməklə məndəki mühüm məqamlara əlavələr edir.
3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.	Məndəki müəyyən məqamla bağlı araşdırma apararaq yazılı təqdimat hazırlayır.
4.1.2. Sözün grammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Düzəltmə feillərin hansı nitq hissəsindən yarandığını müəyyən edir.

Motivasiya

Anlayışın çıxarılması. Müəllim lövhədə sxem çəkir.

Müzakirələrdən sonra mərkəzi çərçivədə “Üzeyir Hacıbəyli” yazılır.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlərlə iş aparılır. Bu sözlərlə tanış olan şagirdlər onların mənalərini bildikləri kimi izah etməyə çalışırlar. Daha sonra verilmiş izahlı lüğət vasitəsilə sözlərin mənalərini dəqiqləşdirirlər.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətnin qavranılması üzərində iş **cütlüklərlə oxuma – ümumiləşdirmə** üsulu ilə aparılır. Məndə elə abzaslar var ki, bir cümlədən ibarətdir. Belə abzasları özündən sonrakı və ya əvvəlki abzasla birləşdirmək olar. Əgər sinifdə şagirdlərin sayı çox olarsa, bir abzası iki cütlüyə də vermək olar. Şagirdlər hər abzasdakı fikri ümumiləşdirir və məntiqi sual qururlar.

2-ci tapşırıq. Şagirdlər “natura” sözünün mənasını artıq araşdırdıqları üçün deyə bilirlər ki, şəkli naturadan çəkmək insanı, təbiət mənzərəsini və ya hər hansı bir əşyanı canlı şəkildə görərək çəkməkdir. Sualın ikinci hissəsinə cavab verərkən şagirdlər portretin fotoşəkildən, təxəyyüldə canlandırmaqla və ya şifahi təsvir əsasında çəkile biləcəyini xatırlaya bilirlər.

3-cü tapşırıq. A sualının cavabı məndə var: sifarişçi muzeydir, C sualının cavabı yoxdur. B sualının cavabını isə təxmin etmək olar: Naturadan çəkmək

çox vaxt aparır, bəstəkar isə çox məşğul olduğundan buna vaxt ayıra bilmirdi. Üzeyir Hacıbəyli təvazökar adam idi və s.

2-3-cü tapşırıqların yerinə yetirilməsi şagirdlərə 4-cü tapşırıqdakı sualı cavablandırmağa kömək edəcək. (Naturadan çəkilən portret daha dəqiq, canlı olur, obrazın xarakteri, keçirdiyi hisslər daha aydın görünür.)

6-cı tapşırıqda mətnin sonuncu cümləsinin mənasını izah etmək tapşırılmışdır: "...portret özü müəllifsiz imtahandan çıxdı..." (Adətən, hər bir yaradıcı şəxs öz əsərinin üstünlüklərini sübut etməyə çalışır. Lakin baş vermiş hadisədə portretin yüksək sənət əsəri olduğunu sübut etməyə ehtiyac qalmadı.)

Sonda mətnin tipi (nəqli) və sxem üzrə mətnin mərhələləri müəyyənləşdirilir.

Yaradıcılıq

(St. 3.1.2) 7-ci tapşırıq: Bu tapşırıq şagirdlərdə mətnin məzmununu qısa və lakonik ifadə etmək, eyni zamanda araşdırma yolu ilə mətn hazırlamaq bacarığını inkişaf etdirir. Yazılı təqdimat həm elektron, həm də əlyazma şəklində ola bilər.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 8-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Düzəltmə feillərlə bağlı dil qaydaları mənimsədildikdən sonra 9-11-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Müəllimin nəzərinə! 9-cu tapşırıq yerinə yetirərkən müəllim şagirdlərin diqqətini *sancılanmaq* və *soyuqlamaq* sözlərinə yönəltməlidir. Bu sözlərdə iki leksik şəkilçinin olduğu vurğulanır: *sanc-ı-lan* və *soyu-q-la*. Deməli, düzəltmə söz başqa bir düzəltmə sözdən yaranmışdır. Məsələn, *sancılanmaq* sözünün kökü *sanc* feili olsa da, bu düzəltmə feil *sancı* (düzəltmə isim) sözündən yaranmışdır. 11-ci tapşırıqın da mürəkkəblik dərəcəsi kifayət qədər yüksəkdir. Şagirdlərə xatırlatmaq lazımdır ki, düzəltmə sözle sözün kökü arasında məna yaxınlığı olur. *Sınamaq*, *boyamaq*, *qınamaq* sözləri ilə *sın*, *boy*, *qın* sözlərinin heç bir məna yaxınlığı yoxdur. Ona görə də onları düzəltmə söz hesab etmək olmaz. *Qanamaq* sözü isə *qan* sözündən yaranmışdır, çünki bu iki söz arasında məna yaxınlığı var.

Bundan əlavə, şagirdlərin nəzərinə çatdırılmalıdır ki, dilimizdə bir sıra feillər zaman keçdikcə dəyişikliyə uğramış, söz kökü təhrif və ya itisar olunmuşdur. Bunlar müasir dildə sadə feillər sayılır. Məsələn, *qov(u)r-ul-maq*, *sar(ı)-al-maq*, *kiç(ik)-il-mək*, *uz(un)-an-maq*.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

31-ci dərs. SƏNƏT FƏDAİSİ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Qoyulmuş suallara uyğun olaraq mətndəki əsas məqamları açıqlayır. Mətndəki məlumatlardan istifadə etməklə sillogizm qurur və əldə etdiyi yeni məlumatı vurğulayır.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
4.1.2. Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Mürəkkəb feilləri frazeoloji birləşmələrdən fərqləndirir.

Motivasiya

Sual: Qadın rolunda çıxış edən kişi aktyorlara münasibətiniz necədir?

Şagirdlər öz fikirlərini söyləyir və əsaslandırırlar. Əgər mənfi münasibət bildirənlər üstünlük təşkil edərsə, müəllim əlavə sualla da müraciət edə bilər: *Əgər qadın rolunu ifa etmək üçün qadın aktyor yoxdursa, onda necə? Siz (sinifdəki oğlanlara müraciət edilir) bu vəzifəni öhdənizə götürərdinizmi?*

Oxu

(St. 2.2.1) Mətnin oxunması üçün **istiqlamətləndirilmiş oxu** üsulu tətbiq oluna bilər. Bunun üçün müəllim şagirdlərə suallar təqdim edir:

1. İlk Azərbaycan operası hansıdır və o nə zaman, harada tamaşaya qoyulub?

2. Nəyə görə "Leyli və Məcnun"un ilk tamaşası ilə sonrakı tamaşalar arasında böyük fasilə oldu?

3. Əhməd Bədəlbəyli kim idi?

4. Nəyə görə Əhməd Ağdamskinin adı afişalarda "Miri" yazılırdı?

5. Əhməd Ağdamski hansı rollarda çıxış etmişdir?

6. "Leyli və Məcnun"un Tiflis tamaşası nə ilə yadda qaldı?

7. Əhməd Ağdamski Qarabağa qayıtdıqdan sonra nə ilə məşğul oldu?

8. Böyük aktyorun pedaqoji fəaliyyəti haqqında nə deyə bilərsiniz?

9. Əhməd Ağdamski teatr tarixində hansı xidmətləri ilə yadda qalıb?

Mətn oxunduqdan sonra şagirdlər ardıcıl şəkildə bu suallara öz sözləri ilə cavab verərək mətnin məzmununu tam qavradıqlarını nümayiş etdirirlər.

2-ci tapşırıq. Mətnlə bağlı fikirlərin doğru, yoxsa yanlış olduğunu müəyyənləşdirməklə şagirdlər mətndə verilmiş məlumatları nə dərəcədə mənimsediklərini nümayiş etdirirlər. Məsələn, Ə. Ağdamskinin Qarabağa qayıtdıqdan

sonra dram əsərlərində oynaması, maraqlı obrazlar yaratması barədə mətnə verilən məlumat tapşırıqdakı 3-cü fikrin yanlış, ömrünün son 20 ilini Ağdaşa keçirməsi faktı isə 4-cü fikrin doğru olduğunu söyləməyə imkan verir.

3-cü tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlərdən mətndəki məlumatlardan çıxış edərək sillogizm qurmaq bacarığı tələb olunur. Əhməd Ağdamskinin yaşadığı illəri müəyyən etmək üçün aşağıdakı sillogizmləri qurmaq olar:

I sillogizm (Əhməd Ağdamskinin doğum tarixi)

I hökm: "Leyli və Məcnun" ilk dəfə 1908-ci ildə tamaşaya qoyulub (I abzas).

II hökm: O zaman Əhməd Bədəlbəylinin 24 yaşı vardı (III abzas).

Nəticə: Əhməd Ağdamski 1884-cü ildə anadan olub.

II sillogizm (Əhməd Ağdamskinin ölüm tarixi)

I hökm: Əhməd Ağdamski 1934-cü ildə Ağdaşa köçüb.

II hökm: Bundan sonra o, 20 il ömür sürüb.

Nəticə: Əhməd Ağdamski 1954-cü ildə vəfat edib.

Müəllimin nəzərinə! Əhməd Ağdamskinin yaşadığı illər: 5 yanvar 1884-cü il – 1 aprel 1954-cü il.

Mətn üzərində iş tamamlandıqdan sonra dərsin refleksiya mərhələsində mətnlə bağlı təəssüratlar **sinkveyn** üsulu ilə ümumiləşdirilir.

4-cü tapşırığı yerinə yetirməklə şagirdlər Əhməd Ağdamskinin yaradıcılıq fəaliyyətini bir daha izləyirlər. Bu tapşırıq yerinə yetirilərkən şagirdlərin mətn-dən lazım olan məlumatı seçə bilmək bacarığı üzə çıxarılır.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlər məndən tapılır və şagirdlər kontekstdən çıxış edərək həmin sözlərin izahını verirlər. Daha sonra həmin sözlərin izahı lüğətin köməyi ilə araşdırılır və ilkin izahlarla müqayisə olunur. “Mütrüb” sözünün izahı üzərində xüsusi dayanmağa dəyər. Bu sözün ilkin və sonrakı (vulqar) mənalarını şagirdlərin diqqətinə çatdırmaq lazımdır.

5-ci tapşırıq: “Ömrünü Məcnun kimi yaşamaq” ifadəsi izah olunur. Əvvəlki siniflərdə şagirdlər ümumiləşdirilmiş obraza çevrilmiş adlar (Don Kixot, Hacı Qara, Qurbanəli bəy) haqqında məlumat almışlar. “Məcnun” adını da ümumiləşdirilmiş obrazlar siyahısına aid etmək olar. Qəlbi böyük məhəbbətlə alışıbyanan, özünü bu məhəbbətə fəda edən insanlara bəzən “Məcnun” deyilir.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 6-cı tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Mürəkkəb feillərlə bağlı qaydalar mənimsədikdən sonra 7-9-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir.

8-ci tapşırıq yerinə yetirilməzdən əvvəl müəllim mürəkkəb feillər və frazeoloji birləşmələr arasındakı fərqi və oxşar cəhətləri başa salır. Tapşırığın cavabı:

<i>Mürəkkəb feillər</i>		<i>Frazeoloji birləşmələr</i>
yandırır-yaxmaq	qane olmaq	dəridən-qabıqdan çıxmaq
silib-süpürmək	təyin etmək	ələ salmaq
küsüb-barışmaq	seçə bilmək	üreyi yanmaq
çalıb-oxumaq		

9-cu tapşırığın cavabı: gözəl-ləş-mək, xəstə-lən-mək, yaxşı-laş-maq, kasıb-laş-maq, yad-laş-maq, zəngin-ləş-mək, dost-laş-maq, şad-lan-maq.

Əlavə tapşırıq:

Hansı cümlədə mürəkkəb feil var?

- A) Şəhərə necə gedəcəyimi bilmirdim.
- B) İki məşqdən sonra mən artıq üzə bilirdim.
- C) O, məsələnin həlli yollarını bilirdi.
- D) Bu məsələdən gözüm su içmir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

LAYIHƏ

32-ci dərs. HEYKƏLTƏRƏŞ MİRƏLİ MİRQASIMOV (4 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndə nəticələr çıxarmağa imkan verən məqamları vurğulayır. Əsərin ideyasını müəyyən etmək üçün qəhrəmanların xarakterindəki əsas cəhətləri açıqlayır.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Bədii mətndən seçilmiş hissələrin onda yaratdığı hiss və duyğuları şərh edir.
2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.	Məcəzi mənada işlənmiş sözün kontekstdaxili mənasını müəyyənləşdirir.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Feil şəkillərinin mənə çalarları arasındakı fərqi müəyyənləşdirir.

Motivasiya

V sinifdə şagirdlər görmə və eşitmə qabiliyyətindən məhrum olanların ünsiyyət vasitələri haqqında məlumat almışdılar. Sual-cavab yolu ilə həmin məlumatlar təkrarlanır.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn əvvəlcə **öyrəniyəm – öyrədirəm** üsulu ilə abzaslarla oxunur. Bəzi abzaslardakı məlumatın daha geniş açıqlanmasına, məntiq və təhlil yolu ilə nəticələr çıxarılmasına ehtiyac var. Müəllim sual tərtib edən qruplara məhz həmin məqamlara diqqət yetirməyi tapşırır. Məsələn, 1-ci abzasla bağlı sual belə ola bilər: *“Nəyə görə eşitmə qabiliyyətindən məhrum olan uşaqlar zaman keçdikcə danışma qabiliyyətindən də məhrum olurlar?”* Dərslikdəki 3-cü və 4-cü suallar da nəticə çıxarmağa yönəlmiş suallardır.

Obrazlar xəritəsindən istifadə edərək ananın və Mirəlinin xarakterindəki xüsusiyyətlər müəyyənləşdirilir və əsaslandırılır. Məsələn:

Ana
fədakardır, çünki ...
həssasdır, çünki ...
inadkardır, çünki ...
qətiyyətlidir, çünki ...

Mirəli
çalışqandır, çünki ...
istedadlıdır, çünki ...
qayğıkeşdir, çünki ...

(St. 2.2.3) Mətn tam mənimsənildikdən sonra müəllim **“Son sözü mənə saxla”** üsulunu tətbiq edir.

I addım. Şagirdlərə mətndən onları təəccübləndirən, sevindirən, əsəbiləşdirən və ya kədərləndirən hissəni seçmək və bir vərəqə yazmaq tapşırılır.

II addım. Sonra tapşırılır ki, vərəqi çevirib həmin hissəyə şərh yazsınlar. Onları nə təəccübləndirdi, sevindirdi, əsəbiləşdirdi və ya kədərləndirdi?

III addım. Şagirdlər öz seçdikləri hissələri oxuyurlar. Bir neçə şagird həmin hissəni şərh edir. Sonda həmin hissəni seçmiş şagirdin şərhləri oxunur.

Mətndə ən təsirli məqamlar ananın fədakarlığı, Mirəlinin sinif yoldaşlarının qayğıkeşliyi, onun anasına yazdığı məktubdur. Bu məqamlara münasibətin bildirilməsi şagirdlərdə hiss və duyğularını ifadə etmək bacarığını inkişaf etdirir.

Müzakirə zamanı müəllim də müdaxilə edə bilər. Lakin bunu bir neçə şagird fikir söylədikdən sonra etmək daha yaxşı olar. Müəllim müzakirə zamanı yönəldici suallar verərək canlanma yarada bilər. Məsələn:

1. Nə üçün belə düşünürsünüz?
2. Seçdiyiniz hissədə sizi təsirləndirən nə oldu?
3. Seçdiyiniz hissəni necə dəyişərdiniz? və s.

2-ci tapşırıq. Mətnə Mirəlinin ailədə yeganə övlad olmasını təsdiq edən məlumat yoxdur. M.Mirqasımov Azərbaycanın ilk deyil, ali təhsil almış ilk heykəltəraşı olmuşdur. Mətnə birbaşa deyilməsə də, M.Mirqasımovun "Ananın portreti" əsərində öz anasının obrazını yaratdığı fikrinə gəlmək olar.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.2) 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlər lüğətin köməyi ilə izah edildikdən sonra 5-ci tapşırıq yerinə yetirilir. Mətnə "eşidirdi" və "dinləyirəm" sözləri dırnaq içərisində verilib, çünki burada adi eşitmədən və dinləmədən danışılır. Mirəli başqalarının dediklərini onların dodaq hərəkətlərindən duyur və anlayırdı. Deməli, bu sözlər məcazi mənada işlənildiyindən dırnaq içərisində yazılıb.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 6-cı tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Bu tapşırıq yerinə yetirilərkən şagirdlər öz cavablarını əsaslandırmaqlıdır. Sual belə qoyula bilər: *Nəyə görə bu qənaətə gəldiniz ki, "kömək etməli" feili hərəkətin icrasının vacib olduğunu bildirir?*

Feilin şəkilləri ilə bağlı qaydalar mənimsədildikdən sonra müəllim əlavə məlumatlar da verə bilər:

– Feilin şəkilləri feilin kökünə və ya başlanğıc formasına müvafiq şəkilçilər artırmaqla düzəlir.

– Feilin əmr, arzu, vacib, lazım və şərt şəkilləri zamana görə dəyişmir, lakin onların məzmununda gələcək zaman anlayışı vardır.

– Xəbər şəklində hərəkətin kim tərəfindən və nə vaxt icra olunduğu barədə xəbər verilir.

– Xəbər şəkli feilin kökünə və ya başlanğıc formasına zaman şəkilçiləri və şəxs şəkilçiləri artırmaqla düzəlir. Zaman şəkilçisi qəbul etmiş istənilən feil xəbər şəklində sayılır: *bax-dı-m, bax-mış-dır, bax-ır-san, bax-acağ-ıq, bax-ar-sınız.*

7-8-ci tapşırıqlar vasitəsilə şagirdlər feilin şəkilləri haqqında məlumat alır və kontekstdən, məqsəddən asılı olaraq feilin şəklini düzgün seçirlər.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

33-cü dər. XƏBƏR ŞƏKLİNDƏ OLAN FEİLLƏRİN YAZILIŞI VƏ TƏLƏFFÜZÜ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Xəbər şəklində olan feillərin yazılışı və tələffüzü ilə bağlı qaydaları nitqində tətbiq edir.

Bu dərstdə mənimsədilən qaydalar şifahi və yazılı nitqdə praktik əhəmiyyətə malik olan qaydalardır.

4-cü tapşırıq cavablandırarkən şagirdlər sxemləri aşağıdakı kimi şərh edə bilirlər.

I sxem: İndiki zamanın feilləri inkar şəkilçisi ($-ma^2$) qəbul edərkən şəkilçinin saiti (a, ə) düşür: *bil-m-ir, qaç-m-ir*.

II sxem: $-ar^2$ şəkilçisi ilə düzələn gələcək zaman feilləri də inkar şəkilçisi ($-ma^2$) qəbul edərkən şəkilçinin saiti (a, ə) düşür: *bil-m-ər-əm, qaç-m-ar-am*. Bu zaman həmçinin II və III şəxslərin təkində və cəmində $-ar^2$ zaman şəkilçisinin r samiti z ilə əvəz olunur: *bax-m-az-san, bax-m-az-sınız, bax-m-az, bax-m-az-lar*.

4-cü tapşırıqda gəlinmiş nəticəyə əsaslanaraq 5-ci və 6-cı tapşırıqlar yerinə yetirilir.

7-ci tapşırıqda şagirdlərdən tələffüz formasında olan feilləri düzgün yazmaqla cümlələri köçürmək tələb olunur. Bu zaman onlar 2-ci cümlədəki feilin yazılışı ilə tələffüzünün fərqlənmədiyini aşkar edəcəklər. 8-ci tapşırıqda bayatı tələffüz formasında oxunarkən daha zəngin qafiyə yarandığı müəyyənləşdirilir [baxıllar, taxıllar, paxıllar]. 9-cu tapşırıq tələffüz formasında verilmiş feillərin orfoqrafik normalara uyğun yazılmasını tələb edir:

1. çağırıx – çağırısaq; gələllər – gələrlər
2. unutmayacaxsınız – unutmayacaqsınız
3. hazırlaşmamısınız – hazırlaşmamısınız
4. tapmıyacaxsınız – tapmayacaqsınız
5. keçirəcəx'siz – keçirəcəksiniz
6. təmizdəmirsiz – təmizləmirsiniz

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

34-cü dər. QOCA AŞPAZ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Qoyulmuş suallara cavab tapmaq üçün mətndən müvafiq məqamları seçir.
1.2.2. Dinləyən şəxsin əsas fikir və anlayışları başa düşməsinə kömək etmək üçün mühüm məqamları vurğulayır.	Dinləyenin sualını cavablandırarkən standart ifadələrdən (bayaq deyildiyi kimi, çıxışımızın əvvəlində vurğuladıq ki, bildiyiniz kimi) yerli-yerində istifadə edir.
1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.	Dinlədiyi mətndəki məlumatları (hadi-sələri) ümumiləşdirməklə əsas fikri müəyyən edir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Verilmiş mövzu üzrə rəhbərlik mətni qurub yazır.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Əmr şəklində olan feilləri müəyyən edir.

Motivasiya

V sinif musiqi fənnində “1.1.1. Azərbaycan və dünya musiqi mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələri (Ü.Hacıbəyli, Q.Qarayev, F.Əmirov, V.A.Motsart, M.Qlinka, L.V.Bethoven, P.İ.Çaykovski) və onların tanınmış əsərləri haqqında biliklərini şərh edir” alt-standartı olduğunu nəzərə alaraq müəllim bu dərstdə motivasiya üçün **BİBÖ** üsulunu tətbiq edə bilər:

Volfqanq Amadey Motsart haqqında		
Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Oxu

Fəndaxili şaquli inteqrasiya (VI sinif – st. 2.2.1; V sinif – st. 2.2.3). Mətn abzaslarla müxtəlif şagirdlər tərəfindən ucadan oxunur. Dialoji hissələrin oxunması zamanı rol oyunu tətbiq edilə bilər. Müəllim V sinif MMV-də verilmiş “Oxu texnikasının monitorinqi” cədvəlindən istifadə etməklə şagirdlərin tələffüzü ilə bağlı qeydlər aparır.

Müəllim müəyyən bitkin hissələrdən sonra həmin hissənin tam qavranılmasına yönəlmiş suallar verir:

I abzasdan sonra: Vyana şəhəri hansı ölkədə yerləşir?

II abzasdan sonra: Aşpazın otağındakı əşyalardan hansı diqqətinizi daha çox cəlb etdi? Sizcə, bunlardan hansı sonrakı hadisələrdə mühüm rol oynaya-

caq? Klavesin nədir? (1-ci tapşırıq). Paralel şəkildə söz ehtiyatı üzərində iş aparılır. 3-cü tapşırıq yerinə yetirilərkən şagirdlərin diqqəti bu sözlərə (klavesin və pudralı parik) yönəldilir.

Aşpazla qızının dialoqundan sonra: Burada xristian dininin hansı ayinindən danışılır?

Beləliklə, suallar verilmiş məlumatlardan nəticə çıxarmağa, mətni daha dərinlən qavramağa və mətnin davamını proqnozlaşdırmağa yönəlir. Dərslikdəki 4-cü tapşırıq da bu qəbildəndir. Şagirdlər belə bir fikrə gələ bilərlər ki, bir insanın hərəkətinə görə başqasının cəzalandırılması bağışlanmaz günahdır.

2-ci tapşırıqda verilən fikirlərin doğru, yoxsa yanlış olduğunu müəyyənləşdirməklə şagirdlər mətnin məzmununu nə dərəcədə qavradıqlarını nümayiş etdirirlər. Məsələn, şagirdlər qoca aşpazın ölümqabağı söylədiyi arzudan və və naməlum gəncin klavesində ifası vaxtı bu arzusunun reallaşmasından çıxış edərək birinci fikrin doğru olduğu qənaətinə gələ bilərlər. Qocanın xəyalında, doğrudan da, Marta ilə rastlaşdığı gün, ağacların çiçək açdığı ilk bahar vaxtı canlanır.

Mətn oxunduqdan sonra əsərin ideyası və bu ideyanın açılmasına xidmət edən məqamlar üzərində iş gedir. Burada **sinkveyn** üsulu da tətbiq oluna bilər:

Danışma

(St. 1.2.2) 6-cı tapşırıq qruplar şəklində yerinə yetirilir. Müəllim öz seçimi əsasında bir musiqi əsəri səsləndirir. Qruplardan hər biri bu əsərdən aldığı təəssüratları digərləri ilə bölüşür.

Debat. 5-ci tapşırıqda qoyulmuş tezislər üzrə debat keçirilir. Həmişə olduğu kimi, şagirdlərə çıxışlar zamanı istifadə olunan standart ifadələr təqdim edilir.

Dinləmə

(St. 1.1.2) Motivasiya məqsədilə bəstəkar Bethoven haqqında sual-cavab edilir, daha sonra "Ay işığı" ("Moonlight") sonatası səsləndirilir. Müəllim bu mu-

siqi əsərinin adını çəkmədən onun doğurduğu təəssüratlar haqqında soruşur. (Yönəldici suallarla şagirdlərin təsəvvüründə ay işığını canlandırmaq olar.)

Daha sonra müəllim aşağıdakı mətni səsləndirir:

“AY İŞIĞI” SONATASI

Bir gün Bethoven dostu ilə birlikdə Vyana küçələrində gəzməkdə idi. Evlərdən birinin mənzilindən piano səsi gəldiyini eşidir və başını qaldıraraq baxır. Dostuna ifaçının möhtəşəm çaldığını və onu görmək istədiyini söyləyir.

İkisi birlikdə II mərtəbəyə qalxıb qapını döyürlər. Qapını açan qadın Bethoveni dərhal tanıyır və çox təəccüblənir. Bethoven piano səsinə gəldiyini və ifaçını görmək istədiyini söyləyir. Qadın deyir ki, pianoçalan onun qızıdır və onları içəri dəvət edir. Bethoven otağa daxil olur. Anası qızına Bethovenin gəldiyini söyləyir və qız çox həyəcanlanır, dərhal ayağa qalxır. Qızın kor olduğunu görən Bethoven: “Lütfən, məndən bir şey istəyin”, – deyir.

Qızın cavabı bu olur: “Mən heç ay işığı görməmişəm, mənə ay işığını təsvir edəsinizmi?”

Bundan sonra Bethoven pianonun arxasına keçərək yerində bəstələdiyi “Ay işığı” (“Moonlight”) sonatasını çalır.

Bu mətnin dərslikdən oxunmuş mətnlə ideya yaxınlığı müəyyən edilir.

Yazı

(St. 3.1.3) 7-ci tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlər iki qrupa bölünürlər. Qruplardan biri Motsart, digəri Bethovenlə bağlı araşdırma aparıb yazılı təqdimat hazırlayır.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 8-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Feilin əmr şəkli ilə bağlı dil qaydaları mənimsədildikdən sonra 9-12-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Qiymətləndirmə

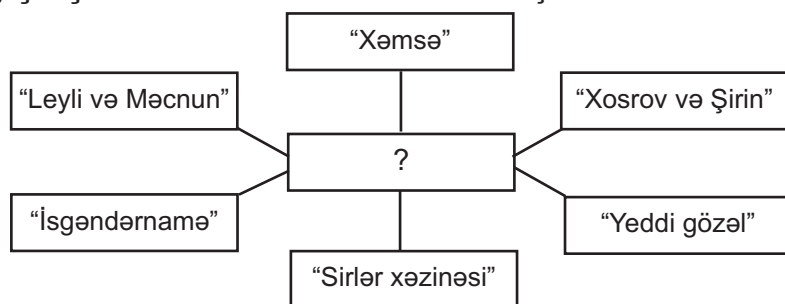
Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

35-ci dərs. NEMAN VƏ SİMNAR (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki hadisələrin davamını proqnozlaşdırarkən müvafiq hissədəki mühüm məqamlardan çıxış edir.
3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.	Nəqli xarakterli mətnə məzmunu uyğun yeni epizodlar əlavə edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.	Öz fikirlərini də əlavə etməklə dinlədiklərini tezis şəklində ifadə edir.
1.2.4. Problemlə bağlı mülahizələrini söyləyir.	Diskussiya zamanı problemlə bağlı fikirlərini bildirir.
4.1.2. Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Arzu şəklində olan feilləri müəyyən edir.

Motivasiya

Anlayışın çıxarılması. Müəllim lövhədə sxem çəkir.

Müzakirələrdən sonra mərkəzi çərçivədə “Nizami Gəncəvi” yazılır. Şagirdlərin “Yeddi gözəl” poeması haqqında bilikləri yoxlanılır, onlara bu əsər haqqında zəruri məlumatlar verilir.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn **proqnozlaşdırma** üsulu ilə oxunur. Bu oxu üsulu şagirdlərdə oxuduğu mətndəki əsas məqamları seçmək, hadisələrin davamını təxəyyülünə uyğun proqnozlaşdırmaq bacarığını inkişaf etdirir. Şagirdlər hər dəfə “Məncə, ... baş verəcək, çünki oxuduğumuz hissədə deyilir ki, ...” deyərək fikir irəli sürdükcə onlarda fikirlərini əsaslandırmaqla danışma bacarığı da inkişaf edir.

Mətn 3 hissəyə bölünmüşdür. Proqnozlaşdırmanı aşağıdakı cədvələ əsasən üç dəfə aparmaq olar.

	Sizcə, nə baş verəcək?	Nə üçün belə düşünürsünüz?	Əslində, nə baş verdi?
1-ci hissəni oxuduqdan sonra			
2-ci hissəni oxuduqdan sonra			
3-cü hissədə "Neman soruşdu" cümləsinə qədər oxuduqdan sonra			

Mətn şagirdlər tərəfindən ucadan oxunur. Hər bir hissə bitəndə şagirdlər mətnin davamı ilə bağlı fərziyyələrini söyləyirlər, nə üçün belə düşündüklərini əsaslandırırlar. Fərziyyələr qeyd edilir. Sonda "Əslində, nə baş verdi?" qrafası doldurulur.

Əsərdəki obrazlar təhlil olunur. Neman və Simnar obrazlarına münasibət bildirilir. Çox güman ki, şagirdlər hökmdar obrazını mənfi, sənətkar obrazını müsbət obraz kimi qiymətləndirəcəklər. Müəllimin tapşırığı ilə şagirdlər 122-ci səhifədəki dialoqda göy rəngli cümlə ilə başlanan hissəyə – Simnarın sözlərinə münasibət bildirirlər. Bu sözlərdən belə çıxır ki, Simnar hökmdarın tapşırığını yerinə yetirərkən bütün məharətini ortaya qoymayıb. Bu onun nitqinin o qədər də diplomatik olmadığını göstərir. Bununla bağlı müəllim IV sinifdə keçilmiş "Natiqlik məharəti" ("Qabusname"dən parça) mətnini xatırlada bilər.

3-cü tapşırıq yerinə yetirilərkən şagirdlər Neman şahı xarakterizə edən fikirləri mətnə istinad edərək əsaslandırmağa çalışırlar. Bu zaman onların 1-ci və 2-ci bəndlərdəki fikirləri əsaslandırmaq üçün mətnin eyni parçasına (mətnin birinci hissəsinin əvvəlinə) istinad etmələri təbii. Çünki həmin parçadan Neman şahın həm tapşırılan işə məsuliyyətlə yanaşan, həm də qayğıkeş bir insan olduğu qənaətinə gəlmək olar.

Yazı

(St. 3.1.2) 4-cü tapşırıqda şagirdlərə mətnin sonluğunu dəyişmək tapşırılır. Sonluq aşağıdakı kimi ola bilər:

"Simnarın cavabı Nemanın xoşuna gəldi. Şahın gözünün qarşısında me-marın təsvir etdiyi qəsr canlandı. Bu gözəl sənət əsərinin meydana gəlməsinə şərait yaratdığı üçün adının tarixə düşə biləcəyi fikri onu həyəcanlandırdı. Həmin an əmr etdi: Qəsrin inşasına başlansın!"

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlər mətnə rast gəldikcə şagirdlər tərəfindən kontekstə görə izah olunur. Bu izahlar tam formalaşdırıldıqdan sonra bir vərəqdə yazılır. Mətnlə iş (oxu mərhələsi) bitdikdən sonra şagirdlərin

izahları lüğətdəki izahlarla müqayisə olunur. 3-cü tapşırıqda işlənmiş “xudbin” sözünün də dərsliyin sonundakı lüğətdə yer aldığını şagirdlərin nəzərinə çatdırmaq olar.

Dinləmə və danışma

(St. 1.1.2 və st. 1.2.4) “Hökmdar və sənətkar” mövzusunda müzakirə keçirilir. Müəllim təklif edir ki, şagirdlər bu mövzunu daha kiçik və konkret mövzulara (problemlərə) bölsünlər. Bu məqsədlə müəllim şagirdləri müəyyən konkret problemlərə istiqamətləndirə bilər:

1. Xalqın tarixində hökmdarın yeri.
2. Xalqın tarixində sənətkarın yeri.
3. Hökmdarın sənətkara münasibəti necə olmalıdır?
4. Sənətkarın hökmdara münasibəti necə olmalıdır?

Şagirdlər 4 qrupa bölünür. Hər qrup bir problem üzrə müzakirə keçirib təqdimat hazırlayır. Təqdimatlar dinlənildikdən sonra ümumi müzakirə keçirilir və tezislər şəklində nəticələr çıxarılır.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 5-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Şagirdlər tapşırığı yerinə yetirməkdə çətinlik çəksələr, müəllim sualı test şəklində qoyub cavab variantları təklif edə bilər. Şagirdlərə yaxın variantlar da təklif edilə bilər: A) gerek B) kaş C) tēki D) barı. Qrammatik baxımdan bu variantlardan hər biri uyğun gələ bilər. Lakin şagirdlər kontekstdən çıxış edərək “kaş” sözünün daha çox uyğun gəldiyini müəyyənləşdirməlidirlər.

Müəllimin nəzərinə! Arzu şəklinin I şəxs cəmi ilə əmr şəklinin I şəxs cəmi oxşardır: *yaz-a-q, yaz-aq*. Belə feillərin hansı şəkildə olduğunu yalnız kontekstdə (cümlə daxilində) müəyyən etmək mümkündür. Belə ki, əgər feil arzu ifadə edirsə, ondan əvvəl *kaş, gerek, tēki, barı* sözləri işlənirsə (işləne bilərsə), deməli, o, arzu şəklindədir. Feildən əvvəl *qoy, gəl* ədatları işlənirsə, o, əmr şəklində olur. Arzu şəklində feilin kökünə 2 şəkilçi – arzu şəklinin xüsusi şəkilçisi və şəxs şəkilçisi (*yaz-a-q*), əmr şəklində isə yalnız şəxs şəkilçisi (*yaz-aq*) qoşulur. Dərsliyi dil qaydaları ilə çox yükləməmək məqsədilə bu məlumat dərslikdə öz əksini tapmamışdır. Müəllim bu məlumatı şagirdlərin diqqətinə çatdırmaqla bilər, lakin bu biliyin qiymətləndirmə obyektinə çevrilməsi tövsiyə olunmur.

Dil qaydaları mənimsədildikdən sonra 6-7-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

36-cı dərs. USTADIN MƏSLƏHƏTİ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətnin əsas ideyasının açılmasına kömək edən məqamları müəyyən edir.
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin tərkib hissələrinin məzmununu, ümumi kompozisiyadakı rolunu və funksiyasını izah edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
1.2.4. Problemlə bağlı mülahizələrini söyləyir.	Diskussiya zamanı problemlə bağlı fikirlərini bildirir.
4.1.2. Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Vacib şəklində olan feilləri müəyyən edir.

Motivasiya

Müəllim əvvəlki dərsdə sinifdə ən yaxşı rəsm çəkən şagirdə onun (müəllimin) və ya hər hansı şagirdin portretini çəkməyi tapşırır. Bu dərsin əvvəlində müəllim “rəssam” şagirdin çəkdiyi şəkli hamıya nümayiş etdirərək tənqidi fikirlərini söyləməyi xahiş edir. Müəllim ən çox tənqid edən şagirdlərdən soruşur: “*Sən daha yaxşı çəke bilərsənmi?*” Daha sonra “rəssam” şagirddən soruşur: “*Bu tənqid sənə necə təsir etdi? Ruhdan düşdünmü?*”

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn **istiqləmləndirilmiş oxu** üsulu ilə oxunur. Şagirdlərə aşağıdakı suallar təqdim oluna bilər:

1. Rəqənin incəsənət məktəbini bitirmək üçün nə etmək lazım idi?
2. “Rəssamlıq sənətinin incəlikləri” dedikdə nə başa düşürsünüz? (Dərslikdəki 4-cü sual)
3. Rəqin istəyi nə idi?
4. Ustadı Rəqin nə tələb etdi?
5. Ustadın tələbi nə ilə nəticələndi?
6. Növbəti dəfə Rəqin Rəqin nə tələb etdi?
7. Ustadın 2-ci tələbi nə ilə nəticələndi?
8. Sizcə, nə üçün heç kim Rəqin rəsm əsərində dəyişiklik etmədi?
9. Rəqənin sonuncu dərsi nədən ibarət idi?

Göründüyü kimi, suallar yalnız faktoloji xarakterli deyil. Burada mətndəki məlumatlardan nəticə çıxarmağa, hadisələr haqqında öz fikrini ifadə etməyə yönəlmiş suallar da var.

LAYHƏ

2-ci və 5-ci tapşırıqlar yerinə yetirildikdən sonra əsərin ideyasını lakonik şəkildə aforizmlə ifadə etmək tapşırılır. Məsələn: “Tənqid etmək asandır, yaratmaq çətin”.

(St. 2.2.2) Əsəri tərkib hissələrinə bölmək tapşırılır. Giriş və sonluq hissələrin əsərin kompozisiyasındakı rolu müəyyənləşdirilir. Əsas hissə də, öz növ-bəsinə, kiçik başlıqlara bölünür.

Söz ehtiyatı

1-ci tapşırıqda verilmiş sözlər əvvəlcə kontekstə görə, sonra lüğət vasitəsilə izah olunur və izahlar müqayisə edilir.

Danışma

(St. 1.2.4) 6-cı tapşırıq **müzakirə** və ya **debat** şəklində qoyula bilər.

Müzakirənin mövzusu: “*Tənqid və tənqiddə münasibət*”

Debatın tezisləri:

I qrup: Başqasının yaratdığını tənqid etmək hər bir insanın haqqıdır.

II qrup: Əgər başqası kimi yarada bilmirsənsə, onun yaratdığını tənqid etməyə haqqın yoxdur.

Müəllim hər iki halda şagirdləri yönəldici suallarla fəal olmağa istiqamətləndirir:

– Əgər ədəbi tənqidçi şeir yazma bilmirsə, onun başqasının şeirini tənqid etməyə haqqı yoxdurmu?

– Əgər bəstəkar müğənni kimi oxuma bilmirsə, onun ifasını tənqid etməyə haqqı yoxdurmu? və s.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 7-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Şagirdlər fərqləndirilmiş sözlərə *-malı*² şəkilçisi artırır və kontekstdən çıxış edərək bunu həmin feillə ifadə olunan hərəkətin vacibliyi ilə əsaslandırırlar. Dil qaydaları üzrə biliklər mənimsədildikdən sonra 8-9-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Müəllimin nəzərinə! Əgər sinfin səviyyəsi imkan verirsə, 8-ci tapşırıqda əks olunmuş Hammurapinin qanunları ilə bağlı araşdırma tapşırığı vermək olar: “Bu qanunları müasir Azərbaycan qanunvericiliyi ilə müqayisə edin. Eyni cinayətlərə görə Azərbaycan qanunvericiliyində hansı cəzalar nəzərdə tutulur?”

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

37-ci dər. ŞEYX SƏFİ MƏQBƏRƏSİ NECƏ TALAN OLUNDU (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki hadisələrin davamını proqnozlaşdırarkən müvafiq hissədəki mühüm məqamlardan çıxış edir.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Mətndəki obrazları müqayisə edərək mühakimə yürüdüür.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Mətndəki məlumatları ümumiləşdirərək mühakimə xarakterli mətnə sonluq yazır.
4.1.2. Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Lazım şəkildə olan feilləri müəyyən edir.

Motivasiya

“Mədəni abidə” dedikdə nə başa düşürsünüz? Nə üçün bu abidələri qorumaq millət üçün vacibdir?

Oxu

(St. 2.2.1 və st. 2.2.2) Bu mətnin qavranılması üçün **ziqzaq, proqnozlaşdırma, sual müsabiqəsi** üsullarının elementlərindən istifadə edilir. Mətn məlumatla zəngin olduğundan bu üsulların sintezi məqsədəuyğun hesab edilir.

Ziqzaq. Şagirdlər 3 qrupa bölünürlər və hər qrup mətnin bir hissəsini oxuyur. Mətnin hər bir hissəsinə aid məlumatlar ümumiləşdirilir.

Proqnozlaşdırma. Qruplar öz hissələrini təqdim edirlər. I qrup eyni zamanda mətnin adından çıxış edərək Şeyx Səfi məqbərəsində hansı maddi-mədəni abidələrin olduğunu müəyyən etməli, onların necə talan olunacağı haqqında proqnozlar verməlidir.

Sual müsabiqəsi. Təqdimatlardan sonra şagirdlər oxuduqları hissələr üzrə suallar tərtib edib bir-birinə ünvanlayırlar. Beləliklə, mətn bütün şagirdlər tərəfindən tam qavranılmış olur.

Sonda müəllim ümumiləşdirməyə və nəticə çıxarmağa yönəlmiş suallar verə bilər:

1. Şah İsmayılın kitabxana üçün ayrıca bina tikdirməyi onun hansı xüsusiyyətiindən xəbər verir?

2. Sizcə, nə üçün Şah İsmayıl gələn qonaqları bu kitabxanada qəbul edirdi?

3. Yerli ruhanilərin mədəni abidələri “satmalarına” necə baxırsınız? Fikir-lərinizi əsaslandırın.

4. Xarici ölkələrin bu cür abidələrə maraq göstərmələrinin səbəbini nə ilə izah edərdiniz?

Bu sualları cavablandırmaqla şagirdlər Şah İsmayılı müdrik bir şəxsiyyət kimi səciyyələndirmiş, eyni zamanda Səfəvi hökmdarları tərəfindən toplanmış mədəni abidələrin talan olunmasına şərait yaradan ruhanilərə münasibət bildirmiş olacaqlar.

2-ci tapşırıq. Şeyx Səfinin müasirlərinin hörmətini qazanması və 82 il ömür sürməsi doğrudur, Ərdəbil şəhərində mədəni mərkəz yaratması isə səhv məlumatdır. Mədəni mərkəz onun ölümündən sonra yaradılmışdı.

Yazı

(St. 3.1.1) 4-cü tapşırıq yerinə yetirilərkən mətnin tipi üzərində iş aparılır. Mətn qarışıq tipli olsa da, bütövlükdə mühakimə xarakterli mətndir. Mətnin sonluğu ümumiləşdirici forma daşmalıdır. Bu hissədə mətnin əsas ideyası öz əksini tapmalıdır:

Hər bir xalq öz maddi-mədəni sərvətini qorumağa çalışmalıdır. Təəssüf ki, zaman-zaman Azərbaycana gələn yadellilər xalqın mədəni sərvətinin bir hissəsini ələ keçirmişlər. Bu gün həmin abidələri biz yalnız xarici ölkə muzeylərində seyr edə bilirik.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) Feilin lazım şəkli ilə bağlı dil qaydaları mənimsədildikdən və müvafiq tapşırıqlar yerinə yetirildikdən sonra feilin lazım şəklini feili sifətdən fərqləndirmək üçün müəyyən tapşırıqlar verilə bilər. Şagirdlər feili sifətlə tanış olmadıqları üçün onlara cümlələrdə feilin lazım şəklinə formaca oxşayan, lakin cümlədə xəbər rolunda çıxış etməyən sözlərə fikir vermək tapşırılır.

Əlavə tapşırıq:

I. Altından xətt çəkilmiş sözləri müqayisə edin. Lazım şəkildə olan feilləri göstərin.

1. Görüləsi işlərim çoxdur. Bu işlər bu gün görüləsidir.
2. Müzakirə ediləsi məsələlər çox idi. Sabahkı iclasda bir çox məsələlər müzakirə ediləsidir.
3. Danışılasi çox söz var. Bunların hamısı danışılasıdır.

II. Verilmiş cümlələri elə dəyişin ki, altından xətt çəkilmiş sözlər feilin lazım şəklinə çevrilsin.

1. İnanılasi iş deyil.
2. Gediləsi yerlərim çoxdur.
3. Yazılasi məktublar yığılıb qalmışdı.
4. İlk növbədə görüləsi işiniz budur.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

38-ci dər. QƏDİM MUSİQİ ALƏTLƏRİ (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətnin mövzusunun, məzmununu və ideyasını müəyyən etmək üçün əsas məqamları müəyyən edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Öyrəndiyi yeni sözləri nitqində mənasına uyğun istifadə edir (cümlələr qurur).
2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.	Frazeoloji birləşmədəki məcazi mənali sözləri müəyyən edir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Şəkil üzrə təsviri xarakterli mətn yazır.
4.1.2. Sözlərin qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Şərt şəklində olan feilləri müəyyən edir.

Motivasiya

Auksion. Sual: *Hansı musiqi alətlərimizi tanıyırsınız?*

Şagirdlər piano, gitara, skripka kimi musiqi alətlərinin də adlarını çəkə bilərlər. Müəllim bildirməlidir ki, bu alətlərdən Azərbaycanda istifadə olunsa da, onlar Avropa xalqlarına aiddir və Azərbaycan milli musiqi alətləri sayılır.

Şagirdlərə yaxşı tanış olan Azərbaycan musiqi alətləri sadalandıqdan sonra müəllim qədim alətlərimizi xatırlatmaq üçün suallar verə bilər. Məsələn: *“Kitabi-Dədə Qorqud”da hansı musiqi alətinin adı çəkilir?* (qopuz)

Yazı lövhəsində belə bir məntiqi sual da yazmaq olar:

Aşiq – ozan

Saz – ?

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn üzərində iş zamanı **proqnozlaşdırma** və **istiqamətləndirilmiş oxu** üsulları sintez olunur.

Əvvəlcə şagirdlərin diqqəti dərsləyin 130-cu səhifəsində verilmiş fotosəklə yönəldilir: *Sizcə, bu insan nə ilə məşğuldur?* (Musiqi aləti düzəldir və ya kökləyir.) *Qədimdə musiqi alətlərinin simi nədən düzəldilirdi?*

Şagirdlər öz ehtimallarını söyləyirlər. Müəllim heç bir cavaba münasibət bildirmir.

Mətni *“Direktor məndən bir qədər yaşlı idi”* cümləsinə qədər oxumaq tapşırılır və əvvəlcədən suallar təqdim olunur:

1. Nə üçün alətlər üzərində iş çətin gedirdi?
2. Simli alətləri düzəltmək üçün hansı material lazım idi?
3. Dərsləkdəki 4-cü və 5-ci suallar.

Müəllimin nəzərinə! “Strateji məhsul” ifadəsi üzərində xüsusi dayanmağa dəyər. Müəllim əvvəlcə şagirdlərə kontekstdən çıxış edərək bu ifadəni izah etməyi tapşırır. Sonda fikirlər ümumiləşdirilir: *Ölkənin hə-*

yatı və gələcəyi üçün vacib olan xüsusi əhəmiyyətli məhsul: taxıl, neft, pambıq və s.

3-cü tapşırıqda verilmiş cümlələr davam etdirilir:

- 1) ... mənbələrdə onlar haqqında verilmiş məlumatlar tam deyil.
- 2) ... bu zaman müxtəlif materiallardan istifadə etmək lazım gəlir.

Oxunmuş hissə araşdırılır. Şagirdlər sualları cavablandırırlar. Oxu mərhələsinin əvvəlindəki proqnozlarını məndəki məlumatlarla müqayisə edirlər.

Növbəti proqnozlaşdırma sualı: *Sizcə, musiqişünas öz istəyinə nail ola biləcəkmi? Hadisələr necə davam edəcək? Direktorun ona münasibəti necə olacaq?*

Mətnin davamı sona qədər oxunur. Bu hissə üzrə suallar:

1. Sizcə, nə üçün Məcnun Kərimov direktora musiqi alətləri haqqında geniş məlumat verdi? (Öz işinin vurğunu olduğundan bu haqda danışmağı sevirdi və ya xahişini bildirməmişdən qabaq bu işin vacibliyini vurğulamaq istəyirdi.)

2. Direktorun əsəbiləşməyinə nə səbəb oldu?

3. Direktor musiqişünasa necə kömək etdi?

4. Məcnun Kərimovun işini asanlaşdıran nə oldu?

Şagirdlər mətni oxuyub bu sualları da cavablandırdıqdan sonra 6-cı tapşırıq üzərində iş gedir. Bu tapşırıq da istiqamətləndirilmiş oxu və mətnin ideyasını müəyyənləşdirmək üçün vacibdir. Şagirdlər göstərilən məqamları müəyyən etdikdən sonra mətnin mövzusunı, məzmununu və ideyasını müəyyən edirlər:

Mövzu: Sənətkar və cəmiyyət.

Məzmun: Qədim musiqi alətlərinin bərpası ilə məşğul olan sənətkarın başına gələn maraqlı əhvalat.

İdeya: 1. Əsl sənətkar öz işinin vurğunu, fədaisi olur; 2. Cəmiyyət sənətkarlara qarşı həssas olmalı, bacardığı qayğıını əsirgəməməlidir.

7-ci tapşırıq mətndən çıxarılmış mühakimə xarakterli hissə üzərində qurulub. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlər əvvəlcə oxunmuş mətni tərkib hissələri üzrə araşdırmalıdır.

Müəllimin nəzərinə! Mətn bütövlükdə nəqli xarakterlidir. Ancaq sonunda mühakimə xarakterli mətnin ünsürləri özünü göstərir. İlk üç abzas mətnin giriş hissəsidir, sonra əsas hissə başlanır, "Beləliklə, bu problem də həll olundu" cümləsi ilə nəqli xarakterli mətnin sonluğu verilir. Mətdən çıxarılmış hissə mühakimə xarakterli olduğundan birinci cümlə təsdiq (izah) ediləsi fərziyyə şəklindədir. Daha sonra arqumentlər göstərilir və nəticə çıxarılır.

Mühakimə xarakterli hissənin məndəki yeri müəyyən olunur.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1 və st. 2.1.2) 1-2-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir. 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlərlə cümlə qurmaq tapşırılır. 2-ci tapşırıqda verilmiş frazeoloji ifadənin mənası araşdırılır və şagirdlər həmin ifadəni cümlələrdə işlədirlər. Daha

sonra şagirdlərdən bu ifadənin etimologiyası ilə bağlı fikirlərini soruşmaq olar. Müxtəlif fikirlər səslənə bilər. Məsələn: *Çox güman ki, müəyyən bir varlığı yazıda təsvir etmək, onun haqqında yazılı təqdimat hazırlamaq üçün bu ifadədən istifadə olunub. Lakin indi həmin ifadə ilkin (həqiqi) mənasını itirərək “birisi haqqında fikir söyləmək” mənasında işlənir.*

Yazı

(St. 3.1.1) 8-ci tapşırıq. Şagirdlər qruplara bölünürlər. Müəllim hər qrupa bir musiqi alətinin şəklini verir. Qruplar müvafiq musiqi alətini təsvir edən mətn yazmalı, lakin bu yazıda alətin adını çəkməməlidirlər. Sonda yazılar oxunur. Digər qruplar yazıda hansı musiqi alətinin təsvir olunduğunu tapmalıdırlar.

Müəllim təsviri xarakterli yazının tələblərinə riayət olunmasına nəzarət edir. Şagirdlər çalışmalıdırlar ki, əşyanı təsvir edərkən əvvəlcə onun ümumi, sonra xüsusi cəhətlərini müəyyən parametrlər üzrə ardıcıl şəkildə təsvir etsinlər. Bunun üçün şagirdlərə terminlərdən ibarət “Söz mücrüsü” təqdim oluna bilər:

Çanaq – simli musiqi alətlərində içi oyulmaqla ağacdən hazırlanan, səsi gücləndirən hissə;

Simgir – simlərin çanağa bağlandığı hissə;

Kəllə – alətin uc hissəsi;

Xərək – simləri alətin gövdəsindən aralı saxlayan çıxıntı;

Aşıqlar – alətin kəllə hissəsində simlərin bağlandığı hissə.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) Feilin şərt şəkli ilə bağlı dil qaydaları mənimsədildikdən və müvafiq tapşırıqlar yerinə yetirildikdən sonra aşağıdakı əlavə tapşırıq da verilə bilər:

Nöqtələrin yerinə uyğun gələn şəkilçini artırın.

1. El bir ol..., dağ oynadar yerindən.
2. Əgər dəvət ediblər..., getmək lazımdır.
3. Hərgah mənim dediklərimi elə..., axırı yaxşı olacaq.
4. Qaytar..., ancaq o qaytaracaq.
5. Vay, ağam bil..., məni öldürəcək.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

39-cu dərs. ÜMUMİLƏŞDİRİCİ TƏKRAR. KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ (1 saat)

Bu dərs müvafiq bölmədə keçilən mətn və dil qaydalarının təkrarı, eləcə də kiçik summativ qiymətləndirmə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dərslikdə ümumiləşdirici təkrar üçün material (dərslik, səh. 134), MMV-də kiçik summativ qiymətləndirmə nümunəsi (MMV, səh. 131-132) təqdim olunmuşdur.

IV BÖLMƏ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1-4-cü suallar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

TABLO

İncəsənət mərkəzindəki salonların birində gözəl bir tablo qarşısında balaca oğlan dayanmışdı. O, əsərə heyranlıqla baxır, gözünü ondan çəkə bilmirdi. Bu zaman tablonun müəllifi ona yaxınlaşdı:

– Nədir, balaca, xoşuna gəlir? **1**

– Çox ... **2** Bu rəsmi almaq istəyirdim, amma ... olan pulum budur. **3**

Rəssam bir qədər düşündükdən sonra razılaşıdı və rəsmi büküb oğlana verdi. Bu vaxt rəssamın dostlarından biri ona yaxınlaşıb deyinməyə başladı:

– Sən nə etdin? **4**

Rəssam cavab verdi:

– Haqlısan, bəlkə də, mən bu rəsmə daha çox pul verən yüzlərlə adam tapa ..., ancaq bütün var-dövlətini verə biləcək bir nəfər də tapa

1. Göy rəngli cümlədə üç nöqtə işarələri nəyi bildirir?

- A) fikrin yarımçıq qaldığını
- B) danışanın öz nitqində pauza verdiyini
- C) həmin hissədə buraxılmış söz olduğunu
- D) fikrin bitdiyini

2. “O rəsmi qiyməti qat-qat bahadır” cümləsi nömrələnmiş boşluqlardan hansının yerinə uyğun gəlir?

- A) 1 B) 2 C) 3 D) 4

3. Sonuncu cümlədə nöqtələrin yerinə “bil” feilinin hansı qrammatik formaları uyğun gəlir?

- A) biləcəyəm, bilməyəcəyəm
- B) bilərdim, bilməzdim
- C) bildim, bilmədim
- D) biləcəkdim, bilmədim

4. Mətnə altından xətt çəkilmiş hansı feil quruluşca sadədir?

- A) dayanmışdı
- B) yaxınlaşdı
- C) razılaşıdı
- D) başladı

5. Məntiqi ardıcılığı tamamlayın.

vidalaşmaq, şirinləşmək, qanadlanmaq, ...

- A) salamlamaq B) bağlamaq C) dillənmək D) təmizlənmək

6. Hansı atalar sözündə feil isimdən düzəlib?

- A) Qılınc qınında paslanmaz.
- B) Qarpız qarın doyurmaz.
- C) Ağıl bazarda satılmaz.
- D) Adam paltar ilə tanınmaz.

7. Cümlələrin birində mürekkəb feil *işlənmemişdir*.

- A) O, çox vaxt ziyalılarla oturub-durur.
- B) Onun qardaşı Qarabağ müharibəsində həlak olub.
- C) O, Səlimin yazısını yaxşı oxuya bilmirdi.
- D) Mən bu işin öhdəsindən gələrəm.

8. Eyniköklü feilləri göstərin.

- A) gülüşmək, güləşmək
- B) bölünmək, bölüşmək
- C) işildamaq, işıqlanmaq
- D) yaratmaq, yaranmaq

9. Hansı cümlədə feilin yazılışı ilə tələffüzü fərqlənir?

- A) Əl tutanın əlindən tutarlar.
- B) Sözün düzünü zarafatda deyirlər.
- C) Ağacı meyvəsindən tanıyırlar.
- D) Söz yarası sağalmaz.

10. Gələcək zamanda işlənmiş feili göstərin.

- A) Yarpaqlar payızda saralır.
- B) Yıxılana balta vurmazlar.
- C) Mismarı taxtadan çıxar.
- D) Qayış nə bilir, öküz nə çəkir.

11. Cümlələrin birində feil arzu şəklindədir.

- A) Adam işini-gücünü bilməlidir.
- B) Axşamın işini sabaha qoyma.
- C) Atın ağzına baxıb arpasını verirlər.
- D) Qonaq gərək qonaq yerini bilə.

12. Cümlələrin birində feil vacib şəklindədir.

- A) Az danış, çox qulaq as.
- B) İnsanda səbir olmalıdır.
- C) Bədbəxt ova çıxdı, dağları duman aldı.
- D) Havalar yaxşı keçsə, məhsul bol olar.

V BÖLMƏ

HİKMET XƏZİNƏSİ

Dərs №	Məzmun standartları	Mövzu	Saat sayı	Dərslik səh.	MMV səh.
40.	2.2.1., 2.2.2., 3.1.1., 4.1.2.	Bəs zıncırovu kim asacaq? <i>Zərf haqqında ümumi məlumat</i>	3	136-138	134-135
41.	2.2.1., 1.2.4., 3.1.2., 4.1.2.	Atanın dərsi <i>Sadə və düzəltmə zərflər</i>	2	139-141	136-137
42.	2.2.1., 2.2.3., 1.1.2., 3.1.1., 4.1.4.	Xoşbəxtlik <i>Mürəkkəb zərflər və onların yazılışı</i>	3	142-144	138-140
43.	2.1.1., 2.2.3., 1.1.2., 2.2.2., 3.1.3., 4.1.2.	Hikmətin fəziləti	2	145-146	141-143
44.	2.2.1., 2.2.3., 3.1.1., 1.1.2., 4.1.2.	Mükəmməl zərbə <i>Zərfin məna növləri</i>	2	147-149	144-145
45.	2.2.1., 2.2.3., 2.1.1., 3.1.1., 4.1.2.	Müəllimin vəzifəsi <i>Zərf və digər nitq hissələri</i>	3	150-152	146-148
46.	2.2.1., 2.2.2., 2.1.1., 3.1.2.	Səssiz dərs	1	153-154	149-150
47.	2.2.1., 2.1.2., 3.1.3., 3.1.1., 1.2.4., 4.1.2.	Silinməz dostluq	2	155	151-153
48.		Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	1	156	153-155
Yekun			19 saat		

40-cı dərs. BƏS ZINQIROVU KİM ASACAQ? (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətnin mövzusunı, məzmununu və ideyasını müəyyən etmək üçün əsas məqamları müəyyən edir.
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin hissələrini məzmunu uyğun başlıqla adlandırır.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Nəqli mətni təxəyyülünə uyğun dəyişdirərək yenidən yazır.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Cümlədə zərfi digər nitq hissələrindən fərqləndirir.

Motivasiya

Müəllim şagirdlərdən “Avazın yaxşı gəlir, oxuduğun Quran olsa” ifadəsinin mənasını soruşur.

Müəllimin nəzərinə! İfadə birinin çox yaxşı, maraqlı, gərəkli, amma həyata keçməsi, reallaşması mümkünsüz və ya çox çətin olan şeylərdən danışması müqabilində işlədilir.

Daha sonra müəllim ifadəyə uyğun nümunələr gətirməyi tapşırır. Şagirdlər həyatda gördüklərindən və ya təxəyyüllərindən çıxış edərək misallar gətirirlər.

Oxu

(St. 2.2.1) Fasiləli oxu üsulunun tətbiqi tövsiyə olunur. Müəyyən informasiya daşıyan hissələrdən sonra söhbətin nədən getdiyi müzakirə edilir. Mətn belə bölünə bilər: 1) ilk dörd abzas; 2) ana siçanın çıxışı; 3) siçanların qəzəbi; 4) ağsaqqal siçanın təklifi; 5) təklifin reallaşmaması. Müəllim müvafiq suallar verməklə şagirdlərin diqqətini vacib məqamlara yönəldə bilər.

1-ci hissə: “Sizcə, nə üçün müşavirəyə yalnız ev siçanları gəlmişdi?”, “Ev siçanlarının ümumi düşməni kim ola bilər?” (Mətnin ilk abzasından məlum olur ki, söhbət ev siçanlarından gedir, deməli, problem də onlara aiddir. Ev siçanlarının ümumi düşməni isə pişik ola bilər), “Yığıncığı açan siçanın ümumi düşməne qarşı birləşmək təklifini hansı atalar sözü ilə bitirmək olar?” (Güc birlikdədir) və s.

2-ci hissə: “Ana siçanın çıxışı sizdə hansı təəssüratları doğurdu, pişiyə qarşı münasibətdə hansı hisslər yarandı?”

3-cü hissə: “Cavan siçanın sözlərini necə qiymətləndirirsiniz?”

4-cü hissə: “Sizcə, ağsaqqal siçanın təklifi problemi həll edə bilərmi?”, “Sizcə, siçanlar bu təklifdən yararlanacaqlarmı?”

5-ci hissə: Burada, əslində, son iki sualın cavabı aydın olur. Şagirdlərin cavabları mətnin sonluğu ilə tutuşdurulur. Mətn oxunduqdan sonra “Əsərin ideyası nədən ibarətdir?” sualı verilir. Mətnə aydın olur ki, zərbi-məsələ çevrilmiş “Bəs zıncırovu kim asacaq?” ifadəsi söz demək xətrinə həlli mümkün

kün olmayan təklif verilməsi müqabilində işlənir. Həyatda belə vəziyyətlərə tez-tez rast gəlinir. Şagirdlər bu məsələ bitəcək situasiya düşünüb tapmalıdırlar. Bu zaman əsas diqqət mətnin məzmununa yönəldilməlidir. Çünki məqsəd ideyanı düzgün təqdim etməkdən ibarətdir.

(St. 2.2.2) Müzakirədən sonra 3-cü tapşırıq yerinə yetirilir.

Yaradıcılıq

(St. 3.1.1) 4-cü tapşırığı yerinə yetirməzdən əvvəl şagirdlərlə birlikdə mətnə insanlara xas olan xüsusiyyətlər seçilməlidir:

1. Birliyin olmaması;
2. Başqasının hissləri ilə oynamaq;
3. Ağıllı görkəmlə mənasız təklif vermək;
4. Mənasız təklif verib işini bitmiş hesab etmək.

Bundan əlavə, hekayədə əks olunacaq məqamlar da müəyyənləşdirilə bilər:

1. Qarşıya çıxmış problem;
2. Problemin əhatə etdiyi sosial qrup (kontingent);
3. Problemin həlli ilə bağlı "zərərçəkənlər" in çıxışları;
4. İcrası mümkün olmayan təkliflər və onların alqışlanması;
5. Belə təkliflərin mənasızlığının aşkar olunması;
6. Təklif bəyənilsə də, əməli hərəkətdən imtina edilməsi.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 5-ci tapşırıq vasitəsilə şagirdlər əvvəlki biliklərindən istifadə etməklə zərf haqqında ilkin məlumat alırlar. Əlavə olaraq belə bir tapşırıq da vermək olar:

Sözlər arasındakı əlaqəni tapın və feilə aid olan sözləri seçin.

Bu gün şagirdlər bir yerə toplaşib axşam baş verən hadisəni maraqla müzakirə edirdilər.

Dil qaydaları mənimsədildikdən sonra 6-7-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərin feili bağlama haqqında anlayışları yoxdur.

Buna görə də onlar cümlələrdə zərflə feili bağlamayı səhv sala bilərlər. Odur ki müəllim aşağıdakı tapşırıq vasitəsilə zərflə feili bağlama arasındakı fərqi şagirdlərə izah edə bilər.

Hərəkətə aid olan sözləri seçin və müqayisə edin. Oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirin.

1. Maşın dayanmadan sürətlə gedirdi.
2. Uşaq uzanıb ucadan oxuyurdu.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

41-ci dərs. ATANIN DƏRSİ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki hadisələrin davamını proqnozlaşdırarkən müvafiq hissədəki mühüm məqamlardan çıxış edir.
1.2.4. Problemlə bağlı mülahizələrini söyləyir.	Müxtəlif situasiyalarla bağlı həyata baxışını ifadə edir.
3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.	Yarımçıq mətni fakt və hadisələrlə zənginləşdirərək tamamlayır.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Kontekstə görə düzəltmə zərfi eyni şəkilçili digər nitq hissələrindən fərqləndirir.

Motivasiya

Müəllim: *Hər hansı fənn üzrə aşağı qiymət alanda nə edirsiniz? Bu zaman keçirdiyiniz hissləri, hərəkətlərinizi, qərarlarınızı təsvir edin.*

Bir neçə könüllü bu haqda öz fikirlərini söyləyir. Digər şagirdlərin bu fikirlərə münasibəti də dinlənir. Lakin nəticə çıxarılmır.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn **proqnozlaşdırma** üsulu ilə oxunur. İkinci abzasdan sonra sual verilir: *Sizcə, ata bütün bunları nəyə görə edir?*

Şagirdlərin ehtimalları dinlənir və bu abzasdan sonrakı dialoq *“Ata belə izah etdi”* cümləsinə qədər oxunur. Sual: *İndi necə, bütün bunlarda bir rəmzi mənə görə bildinizmi?*

Cavablardan sonra mətn sona qədər oxunur və 1-ci tapşırıqdakı sual cavablandırılır.

Hekayənin ideyasının aydınlaşdırılması üzərində iş gedir. Müəllim müxtəlif situasiyalar düşünərək şagirdlərə təqdim edir və onların bu situasiyalarda necə hərəkət edəcəklərini soruşur. Məlum olur ki, eyni situasiyada onlar özlərini fərqli aparırlar. Sonra “Atanın dərsi” mətni üzərində iş gedir. Şagirdlər belə bir nəticəyə gəlirlər ki, insanlar çətinliklə qarşılaşanda özlərini müxtəlif cür aparırlar.

Danışma

(St. 1.2.4) 2-ci tapşırıqda qoyulmuş suallara müvafiq olaraq müzakirə keçirilir. Şagirdlər öz həyatlarından misal gətirməklə *“Çətinliyə düşəndə nə etdim? Nə etməli idim?”* mövzusunda düşüncələrini bölüşürlər. Dinləmə, danışma verdişlərinin inkişafı ilə yanaşı, bu müzakirədə məqsəd şagirdlərin həyata baxışlarını formalaşdırmaq və özünütəhlil bacarığını inkişaf etdirməkdir. Müəllim

şagirdləri sərbəst və səmimi olmağa dəvət etməli, lazım gələrsə, öz həyatından, eləcə də böyük şəxsiyyətlərin həyatından misallar gətirməlidir.

Müzakirə nəticəsində şagirdlər başa düşməlidirlər ki, çətinlik insanı ruhdan salmamalı, əksinə, onu səfərbər etməli, maneələri aşmağa stimullaşdırmalıdır.

Yazı

(St. 3.1.2) 3-cü tapşırıq vasitəsilə şagirdlərin yaradıcı təxəyyülü inkişaf etdirilir. Şagirdlərin yazdıqları mətnlər “İnsanın əsl xarakteri çətinliyə düşəndə bilinir” ideyasına xidmət etməlidir.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 4-cü tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Şagirdlər “zarafatla” və “qəfildən” sözlərini kök və şəkilçiye ayırıb həmin şəkilçilərlə yeni sözlər düzəldirlər (namusla, birdən).

Dil qaydaları mənimsədildikdən sonra 5-8-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

8-ci tapşırıq bir sıra ədat və qoşmaları, eləcə də hal şəkilçilərini zərf düzəldən şəkilçilərdən fərqləndirmək məqsədi daşıyır.

Şagirdlərə başa salmaq lazımdır ki, ismin yerlik və çıxışlıq hal şəkilçiləri olan $-da^2$ və $-dan^2$ zərf düzəldən leksik şəkilçilərlə omonimdir. Onları fərqləndirmək üçün həmin şəkilçilərin qoşulduğu sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyən etmək lazımdır. Məsələn: *irəlidə* (zərf), *evdə* (isim).

Şagirdlər köməkçi nitq hissələrinin adları ilə tanış deyillər. Buna görə də $-ca^2$ ədatı və $-la^2$ qoşması ilə zərf düzəldən şəkilçilərin fərqləndirilməsi empirik yolla aparılmalıdır, bu sözlərin cümlədə hansı nitq hissəsi ilə bağlı olması (*isim*, *yoxsa feil*), hansı suala cavab verməsi (*necə? yoxsa nə ilə? kiminlə?*) vurğulanmalıdır.

Müəllimin nəzərinə! Bəzi dilçilər zərf düzəldən $-ca^2$ şəkilçisinin də şəkilçi deyil, ədat olduğunu iddia edirlər. Bir çox orta məktəb dərsliklərində bu hissəcik zərf düzəldən şəkilçi kimi qəbul edildiyindən bu mübahisəli məqama toxunmaq məqsədəuyğun deyil. “Türkcə”, “ingiliscə” kimi sözlər də nitq hissəsi baxımından mübahisə obyektii olduğundan dərslikdə belə nümunələr verilməmişdir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

42-ci dərs. XOŞBƏXTLİK (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətnin əsas ideyasının açılmasına kömək edən məqamları müəyyən edir.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Mətndəki obrazları müqayisə edərək mühakimə yürüdür.
1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.	Dinlədiyi mətndəki məlumatları (hadişələri) ümumiləşdirməklə əsas fikri müəyyən edir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Verilmiş mövzuda mühakimə xarakterli mətn (esse) yazır.
4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	Mürəkkəb zərflərin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.

Motivasiya

Müəllim: *Həyatda xoşbəxtliyi nədə görürsünüz? Xoşbəxt olmaq üçün nə etmək lazımdır?*

Şagirdlərin cavabları dinlənir və müzakirə olunur.

Oxu

(St. 2.2.1) Birinci mətn 174 sözdən ibarətdir, nəqli mətnidir və yeni məlumatlarla zəngin deyil. Belə bir mətni oxuyub anlamaq üçün VI sinif şagirdinə 3-5 dəqiqə kifayət edir. Müəllim sinfin səviyyəsindən asılı olaraq müddəti təyin edir. Vaxt başa çatdıqdan sonra suallar vasitəsilə şagirdlərin sürətli oxu bacarığı yoxlanılır:

- Quyuya düşmüş Xoşbəxtlik neçə adamdan kömək istədi?
- Birinci yolçu köməyin əvəzində ondan nə istədi?
- İkinci yolçu köməyin əvəzində ondan nə istədi?
- Üçüncü yolçunun münasibəti necə oldu?
- Xoşbəxtlik bunun əvəzində nə etdi?

Sonuncu sualları verərkən cavaba hazır olmayan şagirdləri aşkar etmək lazımdır. Əgər onlar bu suallara cavab verə bilmirlərsə, deməli, sürətli oxu bacarıqları zəifdir.

1-ci tapşırıq: IV sinifdə şagirdlərin keçdiyi “Çiçək – yeddi rəng ləçək” mətni ilə “Xoşbəxtlik” mətni arasında ideya yaxınlığı var. Valentin Katayevin əsərinin qəhrəmanı olan balaca qız (Jenya) hər dəfə sehrli çiçəkdən özü üçün nə isə istəyir, lakin yerinə yetirilmiş bu istəklər, əslində, onu xoşbəxt etmir. Nəhayət, o, çiçəyin sonuncu ləçəyini şikəst bir oğlanı sağaltmaq üçün istifadə edir və buna görə özünü çox xoşbəxt hiss edir.

Müqayisə yolu ilə bu mətnlərin ideya yaxınlığı müəyyən olunur.

2-ci tapşırıq yerinə yetirilir:

- 1) ... etdiyi yaxşılığın müqabilində heç bir mükafat istəmir.
- 2) ... əlində olanlarla kifayətlənir, var-dövlət dalınca qaçmır.

Dinləmə

(St. 1.1.2) Müəllim aşağıdakı mətni səsləndirir:

İKİ FİNCAN SU

Qədim zamanlarda bir varlı hökmdar var idi. O, zəngin olduğuna görə özünü çox xoşbəxt sayırdı, var-dövləti ilə öyünməkdən böyük həzz alırdı.

Bir gün hökmdar vəzirinə dedi:

– Dünyada heç kimin var-dövləti mənimkinə çatı bilməz. Necə düşünürsən, görəsən, yer üzündə mənim qədər xoşbəxt adam varmı?

Vəzir dedi:

– Fərz edin ki, ucsuz-bucaqsız bir səhradasınız. Susuzluq sizi əldən salıb. Hiss edirsiniz ki, artıq ölüm başınızın üstünü alıb. Bu vaxt sizə bir fincan su verib əvəzində var-dövlətinizin yarısını istəsələr, verərsinizmi?

– Əlbəttə ki, verərəm, – deyərək hökmdar cavab verdi.

Vəzir davam etdi:

– Fərz edək ki, susuzluğunuz yenə artdı. Taqətdən düşdünüz. Yenə sizə bir fincan su versələr və əvəzində var-dövlətinizin qalan yarısını istəsələr, verərsinizmi?

Hökmdar bir qədər fikirləşib:

– Təbii ki, verərəm, – dedi.

Onda vəzir dedi:

– Bir xoşbəxtliyin ki dəyəri cəmi iki fincan sudur, buna görə öyünməyə dəyərmimi?!

Sual-cavab yolu ilə mətnin nə dərəcədə qavranıldığı yoxlanılır. Daha sonra şagirdlər mətndəki əsas fikri, eləcə də oxuduqları mətnlə ideya yaxınlığını müəyyən edir və bunu mətndən xatırladıqları məqamlarla əsaslandırırlar.

İkinci mətnin **proqnozlaşdırma** üsulu ilə oxunması tövsiyə edilir. Əvvəlcə mətnin “Nəhayət, şəhərin kənarında yer şumlayan bir kəndli ilə rastlaşdı” cümləsinə qədər olan hissəsi oxunur. Fərqləndirilmiş cümlə ilə bağlı 4-cü tapşırıq yerinə yetirilir. Tapşırıqdakı suala cavab olaraq şagirdlər insanların xoşbəxtliyi çox zaman hakimiyyətdə, var-dövlətdə, gücdə olduğunu düşündüklərini söyləyə bilirlər. Müəllimin onlara verdiyi əlavə sualı (“Bəs niyə bu adamlar tam xoşbəxt deyildilər?”) cavablandırarkən onlar dinlədikləri “İki fincan su” mətninin son cümləsinə istinad edə bilirlər. Hekayədən göründüyü kimi, nə hakimiyyət, nə də sonsuz var-dövlət susuzluqdan yanan insana bir qurtum suyun verdiyi xoşbəxtliyi verə bilər. Bundan sonra müəllim şagirdlərə hadisənin davamını proqnozlaşdırmaq təklifi ilə müraciət edir: *Görəsən, şah-*

zadə xoşbəxt adam tapa biləcəkmi? Sizcə, bu kim ola bilər? Şagirdlərin versiyaları dinləndikdən sonra mətnin davamı oxunur. 5-ci tapşırıq yerinə yetirilir. Şagirdlər birinci mətndəki cavan oğlanla ikinci mətndəki kəndlini birləşdirən cəhətləri müəyyənləşdirirlər. Hər ikisi həyatından razı, gözütöxdür. Buna görə də kəndli özünü xoşbəxt hiss edir, birinci mətndəki cavan oğlan da elə buna görə xoşbəxtlik qazanır.

3-cü tapşırıq yerinə yetirilir. Mətnə birinci sualın cavabı yoxdur, şahzadənin nə üçün özünü bədbəxt hiss etməsinin səbəbi açıqlanmır. Qəhrəmanın atasının kim olduğu da deyilmir, amma şahzadənin atasının şah olduğunu asanlıqla təxmin etmək olar. 3-cü sualın cavabı isə mətnə var: Kəndli köynəyini şahzadəyə satmadı, çünki onun köynəyi yox idi.

Yazı

(St. 3.1.1) 6-cı tapşırıq. Şagirdlərə mühakimə xarakterli yazının kompozisiyası xatırladılır və onlar verilmiş mövzuda esse yazırlar. Müəllim vaxtdan və sinfin səviyyəsindən asılı olaraq yazının həcmi söz və ya cümlə sayı ilə təyin edə bilər. Məsələn: 10 cümlədən az olmamaq şərtlə.

Dil qaydaları

(St. 4.1.4) 7-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Mürəkkəb zərflər və onların yazılışı ilə bağlı dil qaydaları mənimsədikdən sonra 8-10-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

43-cü dərs. HİKMƏTİN FƏZİLƏTİ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Mətndəki söz və ifadələrin kontekstə uyğun mənasını lüğətin köməyi ilə müəyyən edir.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Həyat haqqında düşüncələrindən çıxış edərək mətndəki fikir və mülahizələrə öz münasibətini bildirir.
1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.	Dinlədiyi mətndəki məlumatları (hadisələri) ümumiləşdirməklə əsas fikri müəyyən edir.
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin giriş, əsas və sonluq hissəsinə aid olan xüsusiyyətləri müəyyən edir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Əldə etdiyi məlumatları abzaslar üzrə məntiqi ardıcılıqla qruplaşdırır.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Zərfləri quruluşuna görə fərqləndirir.

Motivasiya

Müəllim: *Dünyada ən lazımlı şey nədir?*

Müəllim bildirir ki, sualı cavablandıran şagirdlər öz cavablarını ətraflı şəkildə əsaslandırmaqlıdır.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Mətn şagirdlərə tanış olmayan ərəb-fars mənşəli sözlərlə zəngindir. Buna görə də əvvəlcə şagirdlər mətni səssiz oxuyub anlamadıqları sözləri vərəqdə qeyd edirlər. Mətn oxunduqdan sonra bu sözlərlə iş aparılır (onlardan bir çoxu 1-ci tapşırıqda qeyd olunub). Müəllim çalışmalıdır ki, şagirdlər kontekstdən çıxış edərək bu sözləri izah etsinlər. Daha sonra həmin sözlər izahlı lüğətdən tapılır və izahlar dəqiqləşdirilir, kontekstə uyğun olub-olmadığı yoxlanılır.

Oxu

Fəndaxili inteqrasiya (st. 2.2.3; st. 1.1.2). Mətn 4 hissəyə bölünür. Hər qrupa bir hissəni oxuyub öz sözləri ilə nəql etmək tapşırılır.

1 qrup:

Qədim bir kitabda vardır bir xəbər,

İranda bir həkim varmış mötəbər.

Ümidi yox ikən onun sabaha

Belə bir sifariş göndərdi şaha:

“Onun üzüyünü böyük hökmdar
Ən müdrik adama versin yadigar”.
Şah bu vəsiyyəti icra edərkən
Ehtiyat edirdi divanələrdən.
Çünki hər dövlətli, kasıb, hər gədə
Özünü ən müdrik bilir dünyada.

II qrup:

Nəhayət, hamını çağırırdı şah,
Onları mətləbdən eylədi agah.
Dedi: “Üç suala istərim cavab,
Kim daha düz desə, olsun intixab.
Əvvəl: ən xeyirli nədir, müxtəsər?”
Tamahkar olanlar dedilər ki, zər!
Müşavir olanlar dedilər: “Xərac!”
Tacirlər dedilər: “Şadlıq və rəvac!”
Şah dedi: “Uzaqdır bunlar mətləbdən”.
Orada bir qoca durmuşdu, həmə
Söylədi: “Hər şeydən xeyirli – hünər!
Hünərsiz heç bir şey olmaz müyəssər”.

III qrup:

Şah qəbul eylədi, soruşdu yenə:
“Dünyada hər şeydən yaxşı, deyin, nə?”
Yüksəldi müxtəlif səslər saraydan:
“Şahın razılığı... şadlıq... firavan”.
Yenə də o kasıb dedi bu sözü:
“Hər şeydən yaxşıdır yaxşılıq özü.
Çünki yaxşı sifət olarsa səndə,
“Aferin” söyləyər dost da, düşmən də”.

IV qrup:

Şah dedi: “Ən lazım nədir insana?”
Yenə də çox fikir çıxdı meydana.
Şah isə o şəxsə edirdi diqqət,
Dedi: “Ən lazımlı şeydir həqiqət.
Həqiqət olmasa, olmaz intizam,
Dünya həqiqətlə dolanır müdam”.
Şah qalxıb qocaya eylədi təzim,
Üzüyü hörmətlə eylədi təqdim.
Əmr etdi, saraydan getməsin bir an
Ki, alsın hər işdə məsləhət ondan.
Nəhayət, oldu o, şahın vəziri,
Ölkəni düzəltdi onun tədbiri.

Nə yaxşı olardı, hər ölkədə, ah,
Olaydı belə bir vəzir ilə şah.
Ey Qüdsi, hikmətdən varsa xəbərini,
Yaxşı adamlarda olsun nəzərin.

Hər bir qrup müvafiq hissəni təqdim etdikdən sonra dinləyən şagirdlər həmin hissədəki məlumatları ümumiləşdirib bir-iki cümlə ilə ifadə etməlidirlər. Məsələn, 1-ci qrupun təqdimatından sonra ümumiləşdirmə belə aparıla bilər: *Bir həkim ölüm ayağında olarkən öz üzüyünü şaha göndərüb deyir ki, onu ən müdrik adama versin. Lakin şah ehtiyat edirdi, çünki bilirdi ki, hamı özünü müdrik sayır.*

Dərslikdəki 2-4-cü tapşırıqlar yerinə yetirilir. 3-cü tapşırıqla bağlı müzakirə təşkil oluna bilər. Şagirdlər 4-cü tapşırığı yerinə yetirməkdə çətinlik çəkərlərsə, müəllim klassik ədəbiyyatdan son misralarında şairin təxəllüsü əks olunan bir neçə şeir nümunəsi göstərə bilər.

(St. 2.2.2) Mətnin giriş, əsas və sonluq hissələri müəyyən olunur. Əsas hissənin tərkib hissələrini müəyyən etmək tapşırıla bilər. Belə ki, burada şahın hər sualını və ona cavabı bir bitkin hissə kimi qəbul etmək olar.

Yazı

(St. 3.1.3) 5-ci tapşırıq. Şagirdlərə Abbasqulu ağa Bakıxanov haqqında araşdırma aparıb yazılı təqdimat hazırlamaq tapşırılır. Müəllim bildirir ki, bir ictimai-siyasi xadim və yazıçı kimi Bakıxanovun fəaliyyəti çoxşaxəli olub. Odur ki şagirdlər öz yazılarında məlumatları abzaslar üzrə düzgün qruplaşdırmalı, bitkin hissələr arasında keçid cümlələr düşünüb yazmalıdırlar. Onların yazıları ilk növbədə bu baxımdan qiymətləndiriləcək.

Dil qaydaları

6-cı tapşırıq bir qədər genişləndirilib cümlələrlə iş şəklində yerinə yetirilə bilər. Bunun üçün müəllim şeirdən daha bir neçə söz sırası pozulmuş cümlə taparaq onları cümlələrə təqdim etməlidir.

(St. 4.1.2) 7-9-cü tapşırıqlar vasitəsilə zərfin quruluşca növləri mövzusu təkrarlanır.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

44-cü dərs. MÜKƏMMƏL ZƏRBƏ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətnin əsas ideyasının açılmasına kömək edən məqamları müəyyən edir. Mətnin davamı ilə bağlı proqnozlarını obrazın xarakterindəki əsas cəhətlərlə əsaslandırır.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Mətndəki əsas məqamlarla bağlı sualları cavablandırır.
1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.	Dinlədiyi mətndəki məlumatları ümumiləşdirməklə əsas fikri müəyyən edir.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Zərfin mənə növlərini fərqləndirir.

Motivasiya

Müəllim şagirdlərə “Bir qalanın sirri” fimindən Elşənin sehrli elm və bilik kəmərinə belinə taxa bilmək üçün Həkim babanın dediyi kitabları oxuduğu səhnəni nümayiş etdirir və ya həmin epizodu xatırladır: Elşən Həkim babaya və Mətanətə kömək etmək üçün bu kəməri belinə taxmalıdır. Bunun üçünsə Həkim babanın dediyi bütün kitabları oxumalıdır. Çünki yalnız mükəmməl biliyə sahib olduqdan sonra o, təbiətin sirlərindən agah ola, düşmənlərinə qalib gələ bilər. Elm və bilik qazanmaq isə insandan səbir və iradə tələb edir.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn **proqnozlaşdırma** üsulu ilə oxunur. Mətn “*Tapşırıd ki, evə çatsın, sonra açıb məktubu oxusun*” cümləsinə qədər oxunur. Müəllim şagirdlərə “Sizcə, usta məktubda nə yazmışdı?”, “Nə üçün ustanın məhz bunu yazdığını fikirləşirsiniz?” sualları ilə müraciət edir. Şagirdlərin versiyaları dinləndikdən sonra mətn sonacan oxunur.

(St. 2.2.3) 3-cü **tapşırıq** yerinə yetirildikdən sonra müəllim şagirdləri daha geniş müzakirəyə cəlb etmək üçün soruşur: “Sizcə, usta məktubda yazdığı tövsiyəni oğlana niyə elə məktəbdə vermədi?” Sual ətrafında müzakirə belə bir nəticəyə gətirə bilər: Ustanın yolda məşq edən qocadan xəbəri var idi və o, hadisənin məhz belə olacağını təxmin etmişdi. Usta da elə bunu istəyirdi. Bu halda onun tövsiyəsi daha təsirli olacaqdı.

4-5-ci tapşırıqlar əsərin ideyasının açılması ilə bağlıdır. 4-cü tapşırıqdakı “Az aşım, ağrımaz başım” atalar sözü mətnin ideyasına uyğun deyil. 5-ci tapşırıq yerinə yetirilərkən müəllim şagirdlərə verilən parçanın “Leyli və Məcnun” poemasının “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” hissəsindən olduğunu xatırlada bilər.

Dinləmə

(St. 1.1.2) Müəllim aşağıdakı mətni səsləndirir:

QUŞUN MƏSLƏHƏTİ

Bir kişi balaca bir quşu tutur. Quş ona deyir:

– Burax məni. Mən sənə 3 dəyərli məsləhət verərəm.

Quşcuğaz söz verdi ki, birinci məsləhətini onun ovcunda, ikincini budağın üstündə, üçüncünü isə yüksəklikdən verəcək.

Kişi razılaşıır. Quş birinci məsləhəti verir:

– Nədənsə məhrum olanda onun peşmançılığını çəkmə.

Kişi quşu havaya buraxdı və o, budağa qonub davam elədi:

– Boş və dəlilsiz şeylərə inanma.

Daha sonra yüksəkliyə uçub dedi:

– Mən iki iri zümrüd daşı udmuşam, məni buraxmaqla onları itirdin.

Kişi heyfəsiləndi və əlləri ilə başını tutub özünü danladı.

Bu yerdə müəllim fasilə verib şagirdlərə quşun verdiyi məsləhətləri təkrar etməyi tapşırır və soruşur: “Sizcə, quş ona nə deyəcək?” Şagirdlərin versiyaları dinlənildikdən sonra müəllim davam edir:

Quş dedi:

– Üçüncü məsləhətə ehtiyac yoxdur, çünki peşman oldun və hansısa uydurmaya inandın! Bir fikirləş, gör balaca quşun qarnında iki iri zümrüd daşı necə yerləşə bilər? Sən axmaqsan və heç bir məsləhət sənə köməyinə gəlməyəcək.

Dinlənilmiş mətnin ideyası üzrə iş aparılır. Müəllim müzakirəni belə yekunlaşdırma bilər: *Anlamayana söz başa salmaq, məsləhət vermək çətinidir...*

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) Zərfin mənə növləri ilə bağlı dil qaydaları tədris olunur. Bu bölmədə bəzi tapşırıqlar qırmızı ulduz işarəsi ilə verilib. 9-cu tapşırıqda yer zərfi yoxdur. 11-ci tapşırıq yerinə yetirmək üçün müəllim belə bir cədvəl təklif edə bilər.

Mənə növü	Yer	Zaman	Tərzi-hərəkət	Kəmiyyət
Quruluşca növü				
Sadə				
Düzəltmə				
Mürəkkəb				

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

45-ci dərs. MÜƏLLİMİN VƏZİFƏSİ (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki əsas fikirləri müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar tərtib edir. Qoyulmuş suallara cavab tapmaq üçün mətndən müvafiq məqamları seçir.
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin tərkib hissələrinin məzmununu, ümumi kompozisiyasındakı rolunu və funksiyasını izah edir.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Mətndəki faktları müqayisə edərək mühakimə yürüdür. Mətndəki əsas fikri atalar sözləri və aforizmlərlə şərh edir.
4.1.2. Sözü qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Kontekstdən asılı olaraq sözün zərf, yoxsa isim olduğunu müəyyən edir.

Motivasiya

Bu mərhələdə şagirdlərlə məktəbdə təhsilin vəzifəsi barədə söhbət aparmaq olar. Yaxşı olar ki, bu məsələ ilə bağlı əvvəlcə şagirdlərin fikirləri dinlənilsin. Ola bilsin ki, onlar orta məktəb təhsilinin əsas vəzifəsini elmi biliklərə yiyələnməkdə görsünlər. Belə olduqda müəllim yönəldici suallarla şagirdlərin fikrini başqa bir cəhətə istiqamətləndirməlidir. Sonda müəllim aşağıdakı fikirləri səsləndirə bilər:

– Orta təhsilin əsas vəzifəsi alim yetişdirmək deyil, şagirdlərdə biliyə həvəs yaratmaq, həyati bacarıqlar aşılamaq, öyrənməyi öyrətməkdir. Hər bir şagird məktəbi bitirdikdən sonra müəyyən həyat yolu seçəcək. Hansı yolu seçməyinizdən asılı olmayaraq məktəbdə qazandığınız biliklər sizin gündəlik həyatınızda gerekli ola bilər; məsələn, Azərbaycan dili dərslərində sizə istənilən mətni tez bir zamanda oxuyub-anlamaq, dinləyərkən diqqətli olmaq, öz fikrini anlaşıqlı və əsaslandırılmış şəkildə ifadə etmək bacarıqları aşılanır. Dil qaydaları isə nitqinizi ədəbi dilin normalarına uyğun qurmağa kömək edir.

Orta məktəbin başqa bir vəzifəsi isə layiqli vətəndaş yetişdirməkdir. Bu vətəndaş milli-mənəvi dəyərlərə hörmət etməli, çətinliklərin öhdəsindən gələ bilməli, layiqli ailə başçısı olmalı, yaşadığı ölkənin qanunlarına ehtiramla yanaşmalıdır. Bir sözlə, orta məktəb sizin intellektinizi inkişaf etdirməklə yanaşı, şəxsiyyətinizi formalaşdırır.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn **istiqamətləndirilmiş oxu** üsulu ilə oxunur. Dərslərdə verilmiş mətn “Mən öz vəzifəmi yerinə yetirirdim” cümləsinə qədər oxunur.

Müəllim bu hissə ilə bağlı tərtib etdiyi sualları şagirdlərə təqdim edərək bildirir ki, onlar bu sualların cavablarını mətnin ikinci hissəsində tapmağa çalışmalıdırlar. Suallar təxminən belə ola bilər:

- Ölməz dağ nə üçün belə adlandırılırdı?
- Tələbələr dağın ətəyində vaxtlarını necə keçirəcəkdilər?
- Müəllim nə üçün tələbələrinə duzlu tərəvəz yedirdi?
- Müəllim nə üçün bulağın yerini tələbələrə əvvəlcədən demədi?
- Müəllim niyə özündə su olduğu halda tələbələrə vermədi?
- Nə üçün tələbələrin gətirdiyi su qurtardı, müəllimininki isə yox?
- Müəllimin əsas vəzifəsi nədir? və s.

Bundan sonra mətn sona qədər oxunur. Müəllimin tərtib etdiyi suallar bir-bir səsləndirilir. Şagirdlər onları mətnin ikinci hissəsindəki müvafiq məqamlara istinad edərək cavablandırırlar. Sonda belə bir araşdırma aparıla bilər:

Birinci hissənin oxusundan yaranan hansı sualların cavabını ikinci hissədə tapmaq mümkün olmadı? (*Ölməz dağ nə üçün belə adlandırılırdı? Tələbələr dağın ətəyində vaxtlarını necə keçirəcəkdilər?*)

(**St. 2.2.3**) 2-ci tapşırıq mətnin qavranılması və obrazlı ifadə olunmuş fikrin şərhilə bağlıdır. Burada düzgün cavab “C” variantıdır: “Əvvəlcə mən sizdə susuzluq yaratdım, o isə sizi bulaq axtarmağa məcbur etdi. **Bax beləcə**, yeni “problemi həll etmək istəyi yaratmaqla”.

3-cü tapşırıqda verilmiş nümunələr arasından mətndəki əsas fikrə uyğun olanları seçirlər. Variantlar üst-üstə düşməyə də bilər. Belə olduqda şagirdlər öz variantlarını əsaslandırmalıdırlar.

1-ci tapşırıqı aşağıdakı kimi şərh etmək olar:

... mən sizdə bilik qazanmaq yanğısı yaradırəm.	→	biliyə həvəs oyatmaq
... mən sizə bulağın harada yerləşdiyini göstərdim.	→	düzgün yol göstərmək
Özümlə daha çox su götürməklə mən sizə sübut etdim ki, işinizi ehtiyatlı tutmalısınız.	→	nümunə göstərmək

(**St. 2.2.2**) Müəllim şagirdlərə mətnin kompozisiyası ilə bağlı əlavə tapşırıq verir. Şagirdlər mətnin tərkib hissələrini (giriş, əsas hissə, nəticə) müəyyən-ləşdirirlər. Aydınlaşıdırırlar ki, giriş hissəsində problemlə (mətnin əsas fikri ilə) bağlı sual qoyulur, əsas hissədə problemin həlli yolu izlənilir, nəticə hissəsində isə problemin həlli – qoyulmuş sualın cavabı verilir.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 4-cü tapşırıq dil qaydaları üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Həm zərf, həm də digər nitq hissəsi kimi işlənən sözlərdən danışanda şagirdlərə izah edilməlidir ki, bu cür sözlərin qrammatik mənası yalnız kontekst daxilində müəyyənləşir.

Müəllimin nəzərinə! “Zərf və digər nitq hissələri” mövzusu mənimsədilər-kən müəllim bu tip sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olması ilə bağlı meyarları şagirdlərin nəzərinə çatdırmalıdır:

- Zərf və ya isim olması cümlədəki sualından asılıdır;
- Zərf, say və ya sifət olması həmin sözlərin cümlədə əşyaya və ya hərəkətə aid olmasına görə müəyyənləşir.

5-10-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir.

6-cı tapşırıq. Şagirdlər təxminən belə cümlələr qura bilərlər:

Anası işə getdiyi üçün uşaq evdə tək qalmışdı.

Çalış həmişə doğru danışasan.

Uşaq ağacı əyri çəkmişdi.

Qızım, düz otur, belini əymə və s.

Tapşırığı bir qədər çətinləşdirmək üçün şagirdlərə həmin sözlərin zərf kimi işləndiyi atalar sözlərini xatırlamağı tapşırmaq olar. Şagirdlər çətinlik çəksələr, müəllim özü nümunələr səsləndirə bilər. Məsələn:

Əyri oturaq, düz danışaq.

Doğru danışan yanılmaz.

Qələm əyri yonulsa da, düz yazar.

Tək gözən dananı qurd yeyər və s.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

46-cı dər. SƏSSİZ DƏRS (1 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Obrazın xarakterini açmaq üçün mətn-dən müvafiq məqamları seçir. Əsərdə ideyanın açılmasına xidmət edən epizodları müəyyən edir.
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin kompozisiya elementlərini müəyyən edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Düzəltmə sözü izah etmək məqsədilə onun kökünün mənasını araşdırır.
3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.	Təxəyyülünə uyğun olaraq mətnin sonluğunu yeni fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.

Motivasiya

Sual: “Ziyanın yarısından qayıtmaq da xeyirdir” atalar sözünü necə başa düşürsünüz? Şagirdlər həyatdan misallar gətirməklə atalar sözünü şərh edirlər.

Oxu

Fəndaxili integrasiya (st. 2.2.1 və st. 1.2.2). Mətn səsli oxu ilə oxunur. Müəllim aşağıdakı suallarla sinfə müraciət edə bilər:

1. Ustad nə üçün bir müddət şagirdin gəlməsini gözləyir?
 2. Hansı hissədə şagirdin dərse gəlməməyinin səbəbi açıqlanır?
 3. Ustadın hərəkətini necə izah edərdiniz? Közü götürüb və sonra yenidən alova atmaqla nə demək istəyirdi?
 4. Nə üçün mətn “Səssiz dərş” adlanır?
- Şagirdlər mətndəki əsas məqamlardan çıxış edərək sualları cavablandırırlar.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) 1-ci tapşırıq yerinə yetirilir. Sözlərin əvvəlcə kontekstdən çıxış edərək, sonra isə lüğətin köməyi ilə mənaları araşdırılır. Hərfi və kontekstdaxili mənaları müqayisə edilir.

(St. 2.2.1) 2-ci tapşırıq. Mətnin birinci abzası onun xeyirxahlığından, ikinci abzası qayğıkeşliyindən xəbər verir, bir kəlmə söz demədən tələbəsinə həyat dərş keçməsi isə onun müdrik insan olduğunu göstərir.

3-4-cü tapşırıqlar əsərin ideyasını müəyyənləşdirməyə və daha dərindən dərk etməyə xidmət edir. Kömür tələbəyə, ocaq cəmiyyətə işarədir (3-cü tapşırıq). Ustad demək istəyir ki, cəmiyyətdən kənarda insan passivləşir, həyat-

dan geri qalır. B.Vahabzadədən gətirilən şeir parçası bu fikri bir daha təsdiq edir.

5-ci tapşırıqa uyğun olaraq **debat** keçirilir. Bunun üçün şagirdlər mətndəki əsas məqamlara diqqət yetirməli, öz tezislərini müdafiə etmək üçün bu məqamlardan istifadə etməlidirlər.

Fənlərarası inteqrasiya (st. 2.2.2 və ədəbiyyat – st. 1.1.3). Mətnin tipi və onun tərkib hissələri müəyyən edilir. Müəllim “zavyazka”, “kulminasiya”, “razvyazka”, “final” kimi ədəbiyyatşünaslıq terminlərindən istifadə etmədən süjetli əsərə qoyulan tələblər və bu cür əsərlərin kompozisiya elementləri barədə şagirdlərdə müəyyən təsəvvürlər yarada bilər:

– *Hər bir bədii əsər elə qurulmalıdır ki, oxucunu cəlb etsin, onda hadisələrin inkişafına maraq oyatsın, oxucu əsərdən ayrılmasın. Bu əsərdə hansı məqamdan etibarən sizdə hadisələrə maraq oyandı? (Zavyazka – Tələbə gözləyir ki, ustad onu danlayacaq. Ustad isə sakitcə oturub yanan sobaya baxırdı. Hadisələr artan xətt üzrə inkişaf edir: Şagird çay gətirir. Görür ki, müəllimi yənə də yanan sobaya baxır. Şagird düşünür ki, əgər müəllim çay içməsə, deməli, ondan möhkəm inciyib. Müəllim maşa ilə oddan bir köz götürüb daşın üstünə qoyur və çaydan bir qurtum içir. Şagird bir qədər sakitləşir, lakin hələ də ustadının susması ona qaranlıq qalır.)*

– *Əsərdə hansı məqamı ən gərgin məqam hesab etmək olar? (Kulminasiya – Ustad daşın üstündən sönmüş közü götürür, külünü üfürüb qaralmış kömürü yenidən oda atır. Kömür alışmağa başlayanda ayağa qalxıb gedir. Qapının ağzında dönüb bir daha kömürə baxır.)*

– *Hansı məqamda siz artıq hər şeyi başa düşdünüz? (Razvyazka – Şagird ustadının kömürə baxdığını görüb hər şeyi başa düşür.)*

Yazı

(St. 3.1.2) Mətnin sonluğunu dəyişmək tapşırılır. **Cəld yazı** üsulundan istifadə olunur. Beş dəqiqə müddətində şagirdlər təxəyyüllərinə uyğun sonluq yazmalıdırlar. Bu sonluq 2-5 cümlədən ibarət ola bilər. Məsələn: *Ustadı gətirdikdən sonra tələbə həmin kömürü sobadan çıxardı. Kömür soyuduqdan sonra onu bir qaba qoydu. Bir vərəqdə “Ustadımın səssiz dərsi” sözlərini yazıb qabın üstünə yapışdırdı.*

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

47-ci dərs. SİLİNMƏZ DOSTLUQ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətnin əsas ideyasının açılmasına kömək edən məqamları müəyyən edir.
2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.	Kontekstə görə sözün həqiqi, yoxsa məcazi mənada işləndiyini müəyyənləşdirir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Nəqli xarakterli mətn yazarkən epizodların ardıcılığını müəyyən edir.
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Eyni mövzuda təsviri, nəqli və mühakimə xarakterli mətn yazır.
1.2.4. Problemlə bağlı mülahizələrini söyləyir.	Diskussiya zamanı problemlə bağlı fikirlərini bildirir.
4.1.2. Sözün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.	Kontekstə görə zərfləri digər nitq hissələrindən fərqləndirir.

Motivasiya

Müəllimin tapşırığı ilə şagirdlər dostluq haqqında atalar sözləri, bayatılar xatırlayırlar. Müəllim şagirdlərə kömək məqsədilə aşağıdakı atalar sözlərinin bir hissəsini deyib onları tamamlamağı tapşıra bilər.

- Dost dosta tən gerek... (tən olmasa, gen gerek).
- Sırrını dostuna demə... (dostunun da dostu var).
- Dost min isə azdır... (düşmən bir isə çoxdur).
- Dostun yoxsa, axtar... (tapdın, qoru).
- Dostunu mənə göstər... (sənin kim olduğunu deyim).

Sonda müəllim şagirdlərə Məhəmməd peyğəmbərin “Dostunla bir gün düşmən olacaq kimi, düşməninlə bir gün dost olacaq kimi rəftar et” kəlamını izah etməyi tapşırır.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətnin səsli oxunması müəllimin sualları ilə müşayiət olunur. Bu suallar təxmin etmə xarakterli olmaqla yanaşı, həm də mətnin ideya və məzmununu müəyyənləşdirməyə yönəlməlidir.

Mətnin birinci abzası oxunduqdan sonra:

- *Sizcə, hadisələr necə davam edəcək? Nə üçün belə düşünürsünüz?*

İkinci abzas oxunduqdan sonra:

- *Oğlanın hərəkətini necə izah edərdiniz?*

Üçüncü abzas oxunduqdan sonra:

- *Qaya və qum. Nə üçün müəllif bunları seçib? Mətnin ideyasının formalaşmasında bunlar necə rol oynaya bilər?*

Mətn axıra qədər oxunduqdan sonra:

– Oğlanların hərəkətlərini necə qiymətləndirirsiniz? (Sualı parçalamaq olar: 1. Dostunun ona şillə vurması; 2. O biri oğlanın buna reaksiyası; 3. Dostunun 2-ci hərəkəti; 4. Oğlanın buna reaksiyası.)

2-ci tapşırıq yerinə yetirilir. Şagirdlər müəllimin yönəldici suallarından və müzakirədən sonra yazı müəllifinin cavabını təxmin edə bilirlər: “Sən mənə şillə vuranda bunu quma yazdım ki, əsən küləklər yazını silib aparsın və sənin bu hərəkətinə tezliklə unudum. Məni xilas edəndə isə bunu qayaya yazdım ki, heç bir külək dostluğumuzu silib aparmasın. Dostluğumuz əbədi olsun”.

Əsərin ideyasını müəyyənləşdirmək üçün müəllim bir neçə atalar sözü təqdim edib onlardan əsərin ideyasına uyğun olanları seçməyi tapşıra bilər:

- A) Dostun versə qum, sən onu ovcunda yum.
- B) Dostun yoxsa, axtar, tapdın, qoru.
- C) Dost yolunda boran olar, qar olar.
- D) Dostluq etmək asandır, dost olmaq çətin.
- E) Dostun olmasını istəyirsənsə, özün dost ol.

Fikirlər müxtəlif ola bilər. Buna görə də müəllim şagirdlərə cavabları əsaslandırmağı tapşırmalıdır. Onlar seçdikləri atalar sözlərini izah etməli, mətnin ideyasına uyğun gəldiyini əsaslandırmalı, eyni zamanda digər variantlara qarşı əks-argumentlər səsləndirməlidirlər.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.2) 1-ci tapşırıq yerinə yetirilir. Şagirdlər “şillə yeyən” ifadəsində “yeyən” sözünün məcazi mənada işləndiyini müəyyən edirlər.

Sual: *Sizcə, mətnin adındakı “silinməz” sözü həqiqi, yoxsa məcazi mənada işlənmişdir?* Bu sual ətrafında kiçik debat da təşkil etmək olar. Əslində, “Silinməz dostluq” ifadəsində “silinməz” sözü məcazi mənadadır. Lakin şagirdlərin artıq təxmin etdikləri kimi dostuna minnətdarlıq sözləri yazan oğlan deyir: “...bunu daşlara yazdım ki, heç bir külək dostluğumuzu silib aparmasın”. Odur ki bu kontekstdə həmin sözü həqiqi mənada da qəbul etmək olar.

Yazı

(St. 3.1.3) Mətn oxunduqdan sonra şagirdlərə **cəld yazı** üsulu ilə tapşırıq verilir: 1-ci abzasdan sonra mətni öz təxəyyülünüzə uyğun dəyişərək nəqli karakterli mətn yazın.

Şagirdlərin müxtəlif variantları ola bilər. Məsələn:

...Oğlan şillə alan kimi heç nə demədi. Sakitcə dostunun üzünə baxdı və dönüb getdi. Bununla da onların dostluğuna son qoyuldu.

Və ya:

...Oğlan şillə alandan sonra inciyib dostundan ayrıldı. Bir müddət keçdi. Dostlar dənizə gəlirlər və burada rastlaşırlar. Elə olur ki, şillə vuran oğlan dənizdə boğulmağa başlayır. Dostu heç düşünmədən suya atılıb onu xilas edir. Oğlan ayılıandan sonra etdiyi hərəkətə görə xəcalət çəkir və dostundan üzr istəyir. Onlar yenə də dostluq edirlər.

(St. 3.1.1) Şagirdlər qruplara bölünürlər. Dərslikdə verilmiş 3-cü tapşırığı yerinə yetirmək üçün eyni mövzuda müxtəlif tipli mətnlər yazmaq tapşırılır.

Nəqli xarakterli:

Mənim bir dostum var idi. Biz onunla çox qərribə bir şəraitdə dostlaşmışdıq.

Bir gün...

Bax belə bir hadisə bizi dostlaşdırdı.

Təsviri xarakterli:

Mənim bir dostum var idi. Onun daxili aləmi və xarici görünüşü bir-birini tamamlayırdı.

Onun iri gözləri...

Bax mənim dostum belə oğlan idi.

Mühakimə xarakterli:

Mənim bir dostum var idi. Mən düşünürəm ki, o olmasa, mənə çətin olardı.

Çünki...

Ona görə mən dostumu və dostluğumuzu qorumaq istəyirəm.

Danışma

(St. 1.2.4) Debat. Şagirdlər iki qrupa bölünürlər. Onlara tezis şəklində aşağıdakı atalar sözləri verilir.

I qrup: Dostsuz insan qanadsız quş kimidir.

II qrup: Dostdan özünü qoru, düşmənlə hesablaşmağa nə var.

Qruplar bu fikirləri təsdiq və ya təkzib edən arqumentlər söyləyirlər. Bu zaman onların mühakimə yürütmək, həyatdan misallar gətirməklə fikirlərini əsaslandırmaq bacarığı qiymətləndirilir.

Dil qaydaları

(St. 4.1.2) 4-cü tapşırıq yerinə yetirilərkən şagirdlərin diqqəti zərfin hərəkəti müxtəlif cəhətdən izah etməsinə yönəldilir. Məndəki sözlərin suallarını müəyyənləşdirdikdən sonra onlara başqa analogi sözlər tapmaq tapşırılır. Məkan bildirən isimlər, sifət və sayla zərfin fərqli xüsusiyyətləri üzərində iş aparılır.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

48-ci dərs. ÜMUMİLƏŞDİRİCİ TƏKRAR. KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ (1 saat)

Bu dərs müvafiq bölmədə keçilən mətn və dil qaydalarının təkrarı, eləcə də kiçik summativ qiymətləndirmə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dərslikdə ümumiləşdirici təkrar üçün material (dərslik, səh. 156), MMV-də kiçik summativ qiymətləndirmə nümunəsi (MMV, səh. 154-155) təqdim olunmuşdur.

V BÖLMƏ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1-4-cü suallar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

MÜDRİK QOCANIN DƏRSİ

Bir zamanlar dörd oğlu olan müdrək bir qoca var idi. Oğulları **çox zaman** ..., səhv qərar qəbul edirdilər. Buna görə də ata onlara dərs vermək qərarına gəlir. Hər birini növbə ilə uzaq bir yerdə bitən heyva ağacına qulluq etməyə göndərir. Böyük oğlu **1**, ikincisi **2**, üçüncüsü **3**, sonuncusu isə **4** gedir. Oğlanların hamısı qayıtdıqdan sonra qoca hər birindən ağac haqqında fikrini soruşur. Böyük oğlu ağacın yöndəmsiz və qupquru olduğunu söyləyir. İkinci oğlu: "Xeyr, gözəl ətir saçan çiçəkləri var", – deyir. Üçüncü oğlu: "Yamyaşıl, gözəl ağacdır", – deyir. Ən kiçik oğlu isə ağacın meyvələrlə dolu olduğunu bildirir. Müdrək ata oğullarına deyir:

– Bir şey haqqında danışarkən qərarı **tələsik** verməyin, onun nəyə qədər olduğunu bilmək üçün vaxt lazımdır.

1. İkinci cümlədə nöqtələrin yerinə hansı ifadə uyğun gəlir?

- A) bir-biri ilə yola getməyərək dalaşır
- B) hansısa bir işin nəticəsini görmədən mühakimə yürüdür
- C) öz işlərinə məsuliyyətsiz yanaşır
- D) atanın məsləhətlərinə qulaq asmır

2. Nömrələnmiş boşluqların yerinə hansı sözlər uyğun gəlir?

- A) 1 – payızda, 2 – qışda, 3 – yazda, 4 – yayda
- B) 1 – yayda, 2 – payızda, 3 – qışda, 4 – yazda
- C) 1 – qışda, 2 – yazda, 3 – yayda, 4 – payızda
- D) 1 – yazda, 2 – yayda, 3 – payızda, 4 – qışda

3. Hansı fikir mətnin məzmununa uyğun deyil?

- A) Mətndəki hadisələr bir il müddətində baş verir.
- B) Mətndə albalı ağacından söhbət gedir.
- C) Oğullardan yalnız biri ağacı bəyənmişdir.
- D) Oğullardan böyüyü qışda, kiçiyi isə payızda ağaca qulluq etməyə gedir.

4. Göy rənglə verilmiş sözlər haqqında deyilən fikirlərdən biri doğrudur.

- A) Hamısı mürəkkəb zərfdir.
- B) Yalnız biri zaman zərfdir.
- C) İkisi yer zərfdir.
- D) Yalnız biri düzəltmə zərfdir.

5. Hansı cümlədə həm zaman, həm də tərz-i-hərəkət zərfi işlənmişdir?

- A) Düşmənin gözləri həmişə iti görür.
- B) İnsan qocaldıqca aynaya baxmağı az istər.
- C) Az danış, yaxşı danış.
- D) Çox danışan çox səhv edər.

6. Cümlələrin birində mürəkkəb zərf *işlənməmişdir*.

- A) Məclis üçün növbənöv şirniyyatlar bişirilmişdi.
- B) O, dostunun əlindəki zərfe gözucu baxdı.
- C) Şəhərimiz günbəgün dəyişərək gözəlləşir.
- D) Bu hadisə əvvəl-axır baş verəcək.

Biliklə, ədəblə yüksəlir insan,

Bu qoşa qanadla hörmət taparsan. (Yusif Balasagunlu)

7. Şeirdə zərfin hansı mənə növü işlənmişdir?

- A) yer
- B) zaman
- C) tərz-i-hərəkət
- D) kəmiyyət

8. “Çox” sözü hansı cümlədə zərf deyil?

- A) Əlindən iş gəlməyən çox danışar.
- B) Çox aş ya qarın ağrıdar, ya baş.
- C) Çox and içənin andına inanmazlar.
- D) Boş araba çox səs edər.

9. Cümlələrin birində zərfin iki mənə növü işlənmişdir.

- A) Kamil adam az danışar.
- B) Bəzən dəli də ağıllı söz deyir.
- C) Asta gedən çox gedər.
- D) Burda mənəm, Bağdadda kor xəlifə.

10. Verilmiş cümlədə neçə zərf işlənmişdir? Zərflərin altından xətt çəkin.

Bildir bağçada həvəslə əkdiyim qızılıgüllərdən indi bir az dərib anama hədiyyə etdim.

- A) 3
- B) 4
- C) 5
- D) 6

VI BÖLMƏ

QƏDİM DÜNYA

Dərs №	Məzmun standartları	Mövzu	Saat sayı	Dərslik səh.	MMV səh.
49.	2.2.1., 2.2.2., 2.1.1., 1.2.1., 4.1.1.	Azıx mağarası <i>Cümlənin qrammatik əsası</i>	3	158-160	157-158
50.	2.2.3., 2.2.2., 2.1.1., 1.2.1., 4.1.1.	Misir ehramları	2	161-163	159-160
51.	2.2.1., 2.1.1., 1.1.2., 3.1.2., 1.2.1., 4.1.1.	Mete xaqan <i>Mübtəda nədir?</i>	4	164-166	161-163
52.	2.1.1., 2.2.3., 1.2.1., 4.1.1.	Brut <i>Mübtədanın ifadə vasitələri</i>	2	167-169	164-165
53.	2.2.1., 2.1.1., 3.1.2., 4.1.1.	Marafon qaçışının tarixi <i>Xəbər – hərəkət və məlumat</i>	2	170-172	166-167
54.	2.2.1., 2.2.3., 2.1.1., 3.1.3., 4.1.1.	Afina və Araxna <i>Feili xəbər</i>	2	173-175	168-169
55.	2.2.3., 2.1.2., 2.2.1., 2.1.1., 3.1.3., 4.1.1.	Tarixdə yanlışlıqlar <i>İsmi xəbər</i>	2	176-178	170-171
56.	2.2.1., 2.1.1., 3.1.1., 1.2.1., 4.1.1.	Dinozavrlar <i>Xəbərin mübtəda ilə uzlaşması</i>	3	179-182	172-173
57.		Ümumiləşdirici təkrar. Kiçik summativ qiymətləndirmə	1	183	173-175
BÖYÜK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ			1		
Yekun			22 saat		

49-cu dərs. AZIX MAĞARASI (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Məndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Məndəki elmi məlumatları ümumiləşdirib lakonik tezislərlə ifadə edir. Qoyulmuş suallara cavab tapmaq üçün məndən müvafiq məqamları seçir.
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin tərkib hissələrinin məzmununu, ümumi kompozisiyadakı rolunu və funksiyasını izah edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Mənasını müəyyənləşdirdiyi sözləri kontekstə uyğun izah edir.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdimetmə formasını müəyyənləşdirir.	Dinləyicilərə məlumatları çatdırarkən öz nitqini əyani vəsaitlər və qrafik informasiya ilə müşayiət edir.
4.1.1. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir.	Cümlənin baş üzvlərini ikinci dərəcəli üzvlərdən fərqləndirir.

Motivasiya

Müəllimin nəzərinə! Bu bölmədəki mövzular, eləcə də bu dərs ümumi tarix və Azərbaycan tarixi fənləri ilə sıx inteqrasiya təşkil edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, şagird VI sinifdə tarixin qədim dövrü ilə tanış olur. Bu sinfin sonuna yaxın o, “Daş dövrü”, “Paleolit”, “Mezolit”, “Neolit” anlayışlarına bələd olmalıdır.

Müəllim tarixi-arxeoloji dövrlər haqqında qısa sual-cavabdan sonra belə bir sualla müraciət edə bilər: *Sizcə, Azərbaycan ərazisində insanlar hansı dövrdən məskən salmağa başlamışlar?*

Şagirdlər Azərbaycan tarixi fənnindən aldıkları biliklər əsasında sualı cavablandırırlar. Daha sonra **BİBÖ** cədvəli qurulur:

Azərbaycanda qədim insan məskənləri haqqında		
Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Şagirdlər Azərbaycan tarixi fənnindən Azıx mağarası və Damcıli mağarası haqqında aldıkları biliklər əsasında cədvəlin 1-ci və 2-ci sütunlarını doldururlar.

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn informasiya ilə zəngin olduğundan **cütlükdə oxuma** – **cütlükdə ümumiləşdirmə** və ya **öyrənirəm** – **öyrədirəm** üsulunu tətbiq etmək

daha effektiv olardı. Hansı üsulun tətbiq edilməsindən asılı olmayaraq əsas məqsəd mətndəki bütün informasiyanın şagirdlər tərəfindən tam qavranılmasıdır.

(St. 2.2.2) Mətnin tərkib hissələri müəyyən edilir. Bu mətndə birinci iki abzas giriş, sonuncu abzas sonluq hissədir. Şagirdlər bu hissələrin məzmununu, mətnin kompozisiyasındakı rolunu və funksiyasını müəyyən edirlər. Əsas hissədəki hər bir abzasa oradakı məlumatlardan asılı olaraq başlıq seçilir.

3-cü tapşırıq. Mətndə Orta və Alt Paleolit dövrlərindən danışılırsa, Üst Paleolit dövrü də var və deməli, Paleolit dövrü üç mərhələdən ibarətdir. Mətnin sonundakı “Qafqaz və Yaxın Şərqdə isə azıxantropun çənə sümüyü ən qədim tapıntı hesab olunur” cümləsi ikinci fikrin doğruluğunu sübut edir.

4-cü tapşırıq. Cavablandırmaqla mətni diqqətlə oxuduqlarını nümayiş etdirirlər. Mətndə deyilir ki, Azıx mağarasında tapılmış alətlər arasında ox ucluqları və heyvan sümükləri olmuşdur. Bu o deməkdir ki, Azıx adamı ovçuluqla məşğul olmuşdur.

Mətn şagirdlər tərəfindən tam mənimsəniləndikdən sonra BİBÖ cədvəlinin 3-cü sütunu doldurulur.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) 2-ci tapşırıqdakı sözlərin izahı lüğətin köməyi ilə müəyyənləşdirilir və mətndəki kontekst daxilində şərh olunur.

Danışma

(St. 1.2.1) 5-ci tapşırıq yerinə yetirilərkən müəllim şagirdlərə müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə tarixi-arxeoloji abidələr haqqında məlumat toplamağı tapşırır. Hazırda Azərbaycanın bir çox bölgələrində arxeoloji qazıntılar aparılır. Şagirdlər bu qazıntıların nəticələri ilə maraqlanıb kiçik məruzələr hazırlaya bilərlər. Növbəti dərstdə “Arxeoloji qazıntılar və tarixin öyrənilməsində onların rolu” mövzusunda **konfrans** keçirilir. Şagirdlərə tapşırıqlar ki, öz çıxışlarını əyani vəsaitlərlə (fotoşəkillər, cədvəllər) müşayiət etsinlər.

Dil qaydaları

(St. 4.1.1) 6-cı tapşırıq vasitəsilə şagirdlərdə cümlənin qrammatik əsası barədə ilkin anlayış formalaşır. Müvafiq dil qaydaları mənimsədildikdən sonra 7-8-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

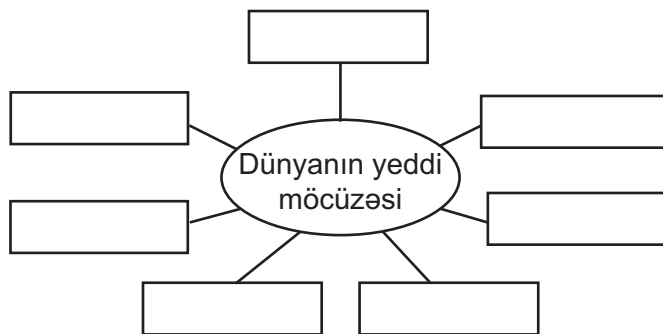
LAYIHƏ

50-ci dər. MİSİR EHRAMLARI (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Mətndəki əsas məlumatları müəyyən edərək onlar haqqında fikir yürüdür.
2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.	Mətnin hissələrini məzmunu uyğun başlıqla adlandırır.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdimetmə formasını müəyyənləşdirir.	Dinləyicilərinə məlumatları çatdırarkən öz nitqini əyani vəsaitlər və qrafik informasiya ilə müşayiət edir.
4.1.1. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir.	Cümlənin baş üzvlərini müəyyən edir.

Motivasiya

Şəxələndirmə. IV sinifdə şagirdlər dünyanın yeddi möcüzəsi haqqında məlumat almışlar. Bu möcüzələrin tarixi qədim dövrü əhatə etdiyindən, ola bilər ki, ümumi tarix fənnində də onlar haqqında müəyyən məlumatlar verilmişdir. Şagirdlərin bu biliklərindən istifadə etməklə aşağıdakı sxem əsasında şəxələndirmə aparılır. Möcüzələrin adları çəkildikdən sonra onlar haqqında qısa məlumatlar verilir.

Müəllimin nəzərinə! Dünyanın yeddi möcüzəsi: 1. Xeops ehramı; 2. Babilin asma bağları; 3. Olimpdə Zevsin heykəli; 4. Artemida məbədi; 5. Rodos heykəli; 6. İsgəndəriyyə mayakı; 7. Halikarnas mavzoleyi.

Daha sonra Misir ehramları ilə bağlı şagirdlərin bilikləri yoxlanılır.

Oxu

(St. 2.2.3) Mətn fasilələrlə səsli oxu ilə oxunur. Müəllim lazım bildiyi hissədə oxunu saxlayır və oxunan hissə ilə bağlı suallar verir. Məsələn: 1) *Bu hissədən hansı məlumatları əldə etdiniz?*; 2) *Sizə nə maraqlı gəldi?* və s.

(St. 2.2.2) Şagirdlərə mətni bitkin hissələrə ayırıb onları adlandırmaq tapşırılır. Təqribən belə bölgü ola bilər:

I hissə – Misir ehramları (ilk 2 abzas);

II hissə – Ehramların tikintisi və quruluşu (növbəti 7 abzas);

III – Fironların lənəti (*“Misir ehramları və orada saxlanılan mumiyalarla...”* cümləsindən mətnin sonuna qədər).

Şagirdləri qruplara bölüb hər hissədə verilmiş məlumatları ümumiləşdirməyi tapşırmaq olar. Məsələn, I hissədən çıxarılan fikirlər belə ola bilər:

1. Misir ehramları dünyanın yeddi möcüzəsinə daxildir.

2. Dövrümüzə qədər çatmış yeganə möcüzədir.

3. Hər ehram bir fironu dəfn etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

4. Fironun ruhunun ilahların yanına “qalxa bilməsi” üçün ehram pilləvari piramida şəklində tikilmişdir.

Fənlərarası integrasiya (st. 2.2.1; riyaziyyat. V sinif – st. 3.1.3). 1-3-cü mətn daxili tapşırıqlar yerinə yetirilir.

1-ci mətn daxili sualın cavabı:

Xeops piramidasının özülünün sahəsi: $230 \text{ m} \times 230 \text{ m} = 52900 \text{ kv m}$

Xeops piramidasının perimetri: $230 \text{ m} \times 4 = 920 \text{ m}$

2-ci mətn daxili sualın cavabı: 100 000 ədədi yazıda iki sözlə (yüz min), lakin altı rəqəmlə ifadə olunur.

3-cü mətn daxili sualın cavabı: “Hesab olunur ki, məşhur şir-insan heykəli olan Sfinks də məhz bu fironun əmri ilə tikilmişdir” cümləsi.

5-ci tapşırıq. C variantı.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Lüğət üzərində iş oxu zamanı aparılır (tapşırıq 4). Şagirdlərin bilmədiyi söz və ifadələrin mənası kontekstdən çıxış edərək müəyyənləşdirilir, daha sonra lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirilir.

Danışma

Fənlərarası integrasiya (st. 1.1.2; ümumi tarix – st. 3.1.1). 6-7-ci tapşırıqlar kollektiv araşdırma layihəsi kimi iki qrup tərəfindən yerinə yetirilə bilər.

(St. 1.2.1) Şagirdlərə bildirilir ki, təqdimatlar zamanı əyani vəsaitlərdən – foto və videomateriallardan istifadə də qiymətləndiriləcək.

Dil qaydaları

(St. 4.1.1) Bu dərstdə cümlənin baş üzvləri ilə bağlı keçilmiş dil qaydalarının möhkəmləndirilməsi nəzərdə tutulur. 8-ci tapşırıq da bu mövzuları əhatə edir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

51-ci dərs. METE XAQAN (4 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Əlavə biliklərindən istifadə etməklə mətndəki müəyyən məqamlara aydınlıq gətirir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Mənasını müəyyənləşdirdiyi sözləri kontekstə uyğun şərh edir.
1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.	Dinlədiyi mətndəki məlumatları ümumiləşdirərək nəticə çıxarır.
3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.	Müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə mətnə yeni məlumatlar əlavə edir.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdim etmə formasını müəyyənləşdirir.	Mövzu üzrə topladığı məlumatların təqdim etmə formasını müəyyənləşdirir.
4.1.1. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir.	Cümlədə mübtədanı müəyyən edir.

Motivasiya

Müəllimin nəzərinə! VI sinifdə ümumi tarix fənni üzrə standartlarda Mete xaqanın adı çəkilir: “4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, **Mete xaqan**, İsgəndər, Sin Şi Xuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantin) müəyyənləşdirir”. Ona görə də müəllim bu tarixi şəxsiyyətlə bağlı **BİBÖ** üsulunu tətbiq edə bilər:

Mete xaqan haqqında		
Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn üzərində iş zamanı **istiqamətləndirilmiş oxu** üsulundan istifadə olunur.

Aşağıdakı suallar təqdim oluna bilər:

1. Çin səddi hansı məqsədlə tikilmişdi?
2. Hunların tarixboyu inkişafı necə olmuşdur?
3. Mete neçənci əsrdə yaşamışdır?
4. O zaman hunların vəziyyəti necə idi?
5. Bumin nə məqsədlə Meteni düşmən tayfasına girov göndərirdi?
6. Mete əsirlikdən nə üçün qaçdı?

7. Bumin oğlunu nə üçün uzaq bir vilayətə vali təyin etdi?
 8. Metenin hakimiyyəti ələ almasına səbəb nə oldu?
 9. Metenin hakimiyyətə gəlməsi ilə hansı dəyişikliklər baş verdi?
 10. "Düşməni layiqincə qarşılamaq" nə deməkdir?
 11. Xan Sin nə üçün təslim oldu?
 12. Metenin planı "bir nəfər belə qurban verməmək" taktikasına necə xidmət edirdi? (Metenin planını qrafik yazıya çevirin.)
 13. Metenin hərəkəti nə üçün dünya hərbi tarixində alicənablıq nümunəsi hesab edilir?
 14. Mətdəki hansı cümlə Metenin, həqiqətən də, dahi dövlət başçısı olduğunu sübut edir? (Mətnin sonuncu cümləsi: Çünki ancaq dahi dövlət başçısı elə idarəçilik qura bilər ki, ölümündən sonra 300 il səltənət yaşasın.)
- Mətn oxunduqdan sonra şagirdlər bu suallara cavab verirlər. 5-ci sual 1-ci mətn daxilində sualla sintez oluna bilər. (O dövrdə qonşu hökmdarlar ən yaxın adamlarını bir-birinə girov göndərirdilər. Əgər onlardan biri müharibəyə başlasa idi, girov qətlə yetirilirdi.)
- (St. 2.1.1) Eyni zamanda söz ehtiyatı üzərində iş aparılır (2-ci tapşırıq).

Dinləmə

(St. 1.1.2) Şagirdlərə aşağıda təqdim edilən mətn oxunur.

TORPAQDAN PAY OLMAZ

Qonşu dövlətin hökmdarı çoxdan idi ki, Mete ilə müharibə edib onun torpaqlarını işğal etmək istəyirdi. Bunun üçün isə ona bəhanə lazım idi. Nəhayət, bir bəhanə tapıldı. Qonşu dövlətin başçısı Meteyə xəbər göndərdi ki, əgər ən gözəl atını ona verməsə, müharibə olacaq. Mete düşünür və atı qonşu xaqana göndərir. Birinci bəhanə baş tutmadı.

Bir müddət keçdi. Qonşu dövlətin başçısı Meteyə yeni bir tələb göndərdi. Mete oğlunu ona göndərməsə, onun dövlətinə hücum edəcək. Mete yaxınları ilə məsləhətləşdi və oğlunu qonşu dövlətə girov göndərdi. Beləliklə, ikinci bəhanə də baş tutmadı.

Suallar:

- Qonşu dövlətin başçısı nə üçün Metenin məhz atını və oğlunu istədi?
- Sizcə, bundan sonra hadisələr necə davam edəcək?

Üçüncü dəfə qonşu dövlətin başçısı xəbər göndərir ki, Mete torpağının ən bərəkətsiz və məhsul verməyən bir hissəsini ona versin. Əgər verməsə, müharibə başlayacaq.

Bu dəfə Mete qəzəblənir:

– Atımı, oğlumu istədin, verdim. Düşündüm ki, at və oğul mənimdir. Onlara görə xalqı qırğına verməyə dəyməz. Torpaq isə mənim deyil. O bu torpaqda yatan babalarımızın, üstündə gəzən balalarımızın və gələcək nəsillərimizindir!

Mete qonşu dövlətlə müharibəyə başlayır və qalib gəlir.

Sual: *Nə üçün Mete torpağı verməkdən imtina etdi? Axı qonşu dövlətin başçısı torpağın ən bərəkətsiz hissəsini istəmişdi.*

Yazı

(St. 3.1.2.) 4-cü tapşırıq şifahi şəkildə yerinə yetirildikdən sonra Metenin xarakterini əks etdirən mətn yazmaq tapşırılır. Şagirdlər ayrılmış vaxt ərzində (5 dəqiqə) bir neçə cümlə ilə fikirlərini ifadə edirlər.

Şagirdlərə tapşırılır ki, dinlədikləri mətndən ("Torpaqdan pay olmaz") əldə etdikləri yeni məlumatlardan və başqa mənbələrdən istifadə etməklə dərslərdə oxuduqları "Mete xaqan" mətnini genişləndirsinlər. Bunun üçün şagirdlər kiçik, bitkin mətnlər yazmalı və gələn dərstdə həmin parçaların "Mete xaqan" mətninin hansı hissələrinə (abzaslar arasına) uyğun gəldiyini deməlidirlər.

Danışma

Fənlərarası inteqrasiya (st. 1.2.1; ümumi tarix – st. 3.1.1; 4.1.1). 5-ci tapşırıq yerinə yetirilir. Şagirdlər əldə etdikləri məlumatlar əsasında Hun, Çin dövlətləri və Mete xaqan haqqında çıxışlar hazırlayırlar. Məlumatı çatdırmaq formasını müəyyənləşdirmək şagirdin öhdəsinə buraxılır. Bu, elektron şəkildə hazırlanmış təqdimat və ya şifahi məruzə ola bilər. Əsas məqsəd şagirdlərin əldə etdikləri məlumatları düzgün ümumiləşdirmək və ötürmək, mətn qurmaq bacarığını yoxlamaqdır.

6-cı tapşırıq kollektiv araşdırma layihəsi kimi iki və ya daha artıq qrup tərəfindən yerinə yetirilə bilər.

Dil qaydaları

(St. 4.1.1) 7-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Şagirdlərin III sinifdən mübtədə və xəbər haqqında məlumatları vardır. Bu dərstdə həmin məlumatlar nəzəri biliklər və 8-9-cu tapşırıqlar vasitəsilə bir qədər dərinləşdirilir.

Əlavə tapşırıq:

Verilmiş cümlələrdə eyni suala cavab verən sözlərin hansının mübtədə olduğunu müəyyənləşdirin.

1. Kitab bilik mənbəyidir. Kitabxanadan kitab götürdüm.
2. Anam ətirli çörək bişirdi. Çörək elin sərvətidir.
3. Qələm yazanı qılınc poza bilməz. Əlinə qalxan alıb, belinə qılınc bağlayıb döyüşə getdi.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

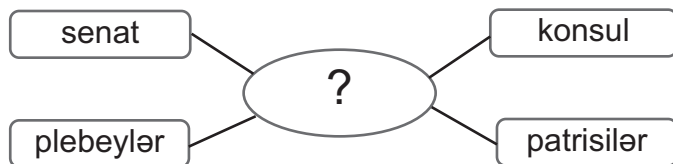
52-ci dərs. BRUT (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Əsərdəki obraz və onun hərəkətlərinə münasibət bildirir.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdimə formasını müəyyənləşdirir.	Qrafik informasiyanı (sxemi) rəhbərli mətnə çevirərək şifahi təqdim edir.
4.1.1. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir.	Cümlədə mübtədanın ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.

Motivasiya

Müəllimin nəzərinə! Bu dərs ümumi tarix fənninin “3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Aşşur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və **Roma** dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir” standartı ilə inteqrasiya üzərində qurulmuşdur.

Anlayışın çıxarılması üsulu tətbiq edilir. Şagirdlər tarixdən öyrəndiklərinə və V sinifdə keçdikləri “Romul və Rem” mətninə əsasən sxemdə verilmiş anlayışların Qədim Romaya aid olduğunu müəyyənləşdirirlər.

Oxu

(St. 2.1.1) Mətn səslə oxu ilə oxunur. Bu mətnə kifayət qədər ümumişlək olmayan sözlər var. Onların bir qismi tarix və həyat bilgisi fənlərindən şagirdlərə tanışdır. Oxu zamanı lüğət ehtiyatı üzərində iş aparılır (1-ci tapşırıq). Sözlərin kontekstdən çıxış edərək mənalrı müəyyənləşdirilir, daha sonra şagirdlər sözlərin izahını lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirirlər.

(St. 2.2.3) 2-ci tapşırıq. Tarkvininin oğulları kahinin yanına atalarından sonra kimin padşah olacağını bilmək üçün getmişdilər.

3-5-ci tapşırıqlar. Suallara cavab verərkən şagirdlər öz fikirlərini mətnəki məlumatlardan və faktlardan çıxış edərək əsaslandırmağa çalışırlar.

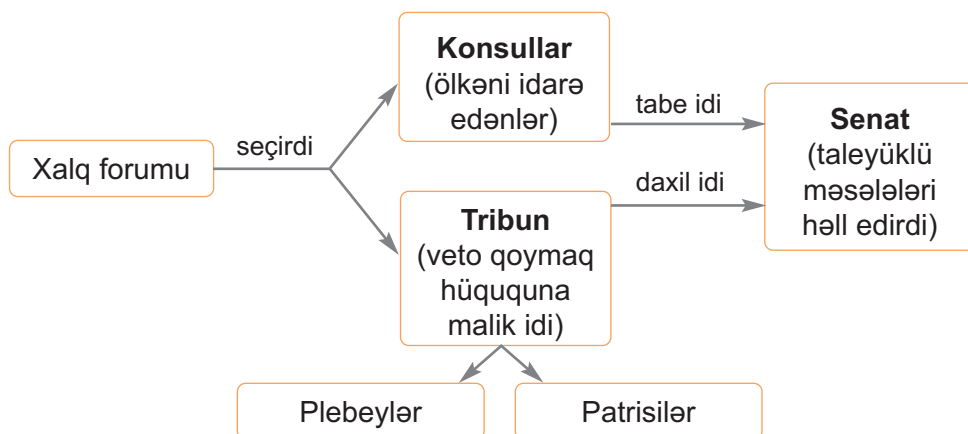
Müəllimin nəzərinə! Mətnə çəkilmiş illüstrasiyada kahinin qadın obrazında verilməsi tarixi həqiqətə uyğundur: Delfa kahinləri yalnız qadınlar olurdu.

Sonra müəllimin hazırladığı **səbəb-nəticə** cədvəli asılır və şagirdlərə boş xanaları doldurmaq tapşırılır.

Səbəb	Nəticə
Brut özünü təlxəkiyə qoydu.	
	Delfa kahini Brutun ağıllı olduğunu anladı.
	Brut torpağı öpdü.
Brut əhalini Tarkviniyə qarşı qaldırdı.	

Danışma

(St.1.2.1) 6-cı tapşırıqla bağlı şagirdlərə aşağıdakı sxem təqdim olunur. Onlar sxemi diqqətlə araşdırıb bildikləri əlavə məlumatlardan istifadə etməklə Roma respublikasında idarəçilik sistemi ilə bağlı şifahi təqdimat hazırlayırlar.

Dil qaydaları

(St. 4.1.1) 7-ci tapşırıq dil qaydalarına keçid üçün motivasiya xarakteri daşıyır. Şagirdlərə sözlərin cümlə üzvü kimi bir suala, nitq hissəsi kimi başqa suala cavab verə bilmələri xatırladılır. Tapşırıqda aşağıdakı cümlələri də əlavə etmək olar:

1. Gənclər bizim gələcəyimizdir.
2. Birincilər çox yaxşı çıxış etdilər.
3. Beş üçdən iki vahid çoxdur.
4. Qorxaq gündə yüz dəfə ölür, igid ömründə bir dəfə.

Dil qaydası mənimsədildikdən sonra 8-10-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir. 10-cu tapşırıqda eyni sözlərin hansı cümlədə mübtədə vəzifəsində işləndiyi müəyyənləşdirilir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

53-cü dərs. MARAFON QAÇIŞININ TARİXİ (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki elmi məlumatları ümumiləşdirib lakonik tezislərlə ifadə edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Öyrəndiyi yeni sözləri nitqində mənasına uyğun istifadə edir (cümlələr qurur).
3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.	Müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə mətnə yeni məlumatlar əlavə edir.
4.1.1. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir.	Feili və ismi xəbəri müəyyənləşdirir.

Motivasiya

Auksion. Beynəlxalq Olimpiya oyunlarına daxil olan hansı idman növlərini tanıyırsınız?

“Marafon qaçışı” ifadəsi səsləndikdən sonra **BİBÖ** cədvəli çəkilir:

Olimpiya oyunları haqqında		
Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Oxu

(St. 2.2.1) Sürətli oxu. Sınıfın səviyyəsinə uyğun vaxt müəyyən edilir və mətni 10 dəqiqə müddətində səssiz oxu ilə oxumaq tapşırılır. Nəzərə almaq lazımdır ki, mətn məlumatlarla zəngindir, ona görə də sürətli oxu üçün müddəti bir qədər çox vermək olar. Vaxt bitdikdən sonra müəllim qısa sual-cavab yolu ilə mətnin qavranılmasını yoxlayır. Yaxşı olar ki, suallar mətnin son hissələrinə aid olsun, çünki sürətli oxunun məqsədi müəyyən müddət ərzində mətni sona qədər oxuyub anlamaqdır.

Qruplarla iş. Şagirdlər mətni oxuduqdan sonra onlara mətndən 7 əsas məlumatı seçmək və hər məlumatı bir cümlə ilə ifadə etmək tapşırılır. Şagirdlər qruplara bölünürlər və hər qrup öz yeddiliyini təqdim edir. Məsələn:

1. Marafon qaçışı Olimpiya oyunlarına daxil olan yüngül atletika yarışlarından biridir.

2. Əvvəllər Yunanıstanda Marafon qaçışı idman növü olmamışdır və bu ifadənin yaranması tarixi hadisə ilə bağlıdır.

3. Miladdan öncə 490-cı ildə Yunanıstanın Marafon şəhəri yaxınlığında Yunanıstanla Əhəmənilər arasında döyüş olur.

4. Döyüşdə yunanlar qalib gəlirlər və yunan döyüşçüsü Fidippid bu xəbəri Afinaya çatdırmaq üçün 40 km məsafəni dayanmadan qaçır.

5. 1896-cı ildə Marafon qaçışı Olimpiya idman növü kimi qəbul edildi.

6. Marafon qaçışının məsafəsi ilə bağlı vahid standart 1921-ci ildə Beynəlxalq Yüngül Atletika Federasiyası tərəfindən təyin edilmişdir.

7. Standartın təyin edilməsi qaçışın Londonda keçirilməsi ilə bağlı idi.

Yeddipliklər təqdim edildikdən sonra ümumi müzakirə və istisnalar yolu ilə ən düzgün (mühüm) yeddiplik tərtib edilir.

4-cü tapşırıq şagirdlərdə mətndəki məlumatları ümumiləşdirərək nəticə çıxarmaq bacarığını inkişaf etdirir.

Fənlərarası integrasiya. 2-ci tapşırıq şagirdlərin diqqətli oxu, sillogizm qurmaq bacarıqlarını yoxlamaqla yanaşı, həm riyaziyyat, həm də tarix fənni ilə integrasiya yaradır. Bu tapşırıq cavab vermək üçün şagird tarixdə il hesabını bilməlidir. O bilməlidir ki, Marafon döyüşü Miladdan öncə 490-cı ildə baş verdiyi üçün 1896-dan 490-ı çıxmaq yox, bu ədədləri toplamaq lazımdır. Cavab: 2386.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Şagirdlər 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlərin izahını müəyyənləşdirəndən sonra onları cümlələrdə işlədərək mənalərini tam anladıqlarını nümayiş etdirirlər.

Yazı

(St. 3.1.2) Şagirdlərə təklif olunur ki, tərtib etdikləri yeddiliyə bir daha nəzər salsınlar. Hansı məlumatlar haqqında daha çox biliyə malik olduqlarını müəyyənləşdirsinlər, biliklərindən istifadə etməklə həmin məlumatları genişləndirsinlər. Bu, mətndə əks olunmuş məlumat olmamalıdır. Məsələn, ola bilsin ki, onlar Marafon döyüşü və ya Olimpiya oyunları haqqında əlavə biliyə malikdirlər.

Şagirdlər bildikləri məlumatlar haqqında kiçik mətn(lər) yazmalı və onun dərslikdəki mətndə yerini müəyyənləşdirməlidirlər.

Dil qaydaları

(St. 4.1.1) 5-ci tapşırıq motivasiya xarakteri daşıyır. Xəbərin cümlədə həm hərəkət, həm də hökm xarakteri daşması şagirdlərin diqqətinə nümunələrlə çatdırılır. 6-8-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir. Əlavə olaraq şagirdlərə ismi və feili xəbərlə cümlələr qurmaq və ya bədii ədəbiyyatdan nümunələr seçmək tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

54-cü dərs. AFİNA VƏ ARAXNA (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Mətndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Mətndəki əsas fikirləri müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar tərtib edir.
2.2.3. Mətndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Əsərdəki obrazın xarakterinə münasibət bildirir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Öyrəndiyi yeni sözləri nitqində mənasına uyğun istifadə edir (cümlələr qurur).
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Əldə etdiyi məlumatları abzaslar üzrə məntiqi ardıcılıqla qruplaşdırır.
4.1.1. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir.	Feili xəbərin ifadə vasitələrini müəyyən edir.

Motivasiya

BİBÖ cədvəli çəkilir:

Yunan ilahları haqqında		
Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

V sinifdə verilmiş “Axillesin dabanı” mətnində yunan ilahları haqqında danışılır. Bundan əlavə, müvafiq yaşlı uşaqlar, adətən, “Heraklin on iki qoçaqlığı”, “Arqonavtlar”, “Prometey” kimi əsəirlərlə tanış olurlar.

Oxu

(St. 2.2.1) Bu mətnlə iş zamanı **öyrənirəm – öyrədirəm** üsulundan istifadə olunur. Şagirdlər qruplara bölünürlər. Mətn əvvəlcə bütövlükdə səssiz oxu ilə oxunur. Sonra mətn hissələrə bölünüb qruplara paylanır. Təqdim olunan bölgü:

I hissə – mətn daxili suala qədər;

II hissə – “Mən buradayam, Araxna” cümləsi daxil olmaqla;

III hissə – “...zeytun yarpaqlarından hörülmüş çələnglə çərçivəyə aldı” cümləsi daxil olmaqla;

IV hissə – mətnin sonuna qədər.

Qruplar hər hissə üzrə öz suallarını təqdim edirlər. I hissə üzrə işləyən qrup əvvəlcə mətn daxili sualı cavablandırmalıdır. Bu hissədə üç ən vacib məlumat aşağıdakılar ola bilər:

1. Afina şəhəri yunan ilahəsi Afinanın şərəfinə adlandırılıb.

2. Yunan mifologiyasına görə, Poseydon dəniz ilahı olub.

3. Yunanlarda akropol şəhərin ən uca yerinə deyilir.

LAYIHƏ

Beləliklə, I hissə üzrə işləyən şagirdlər bu məlumatları sual şəklində təqdim edə bilərlər.

(St. 2.2.3) Qruplar öz suallarını təqdim etdikdən və bu suallar cavablandırıldıqdan sonra 3-4-cü tapşırıqlar yerinə yetirilir. Şagirdlər Afina və Araxna obrazlarına münasibət bildirməklə əsərdəki əsas fikri ifadə edirlər: *İnsan təkəbbürlü olmamalıdır. Çünki təkəbbürün sonu cəzadır.*

Mətnin tipi üzərində iş aparılır. Hadisələrin başlanğıcı, inkişafı, düynünün vurulması, konfliktin ən yüksək nöqtəsi, düynünün açılması və sonluq müəyyən edilir.

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Şagirdlər 2-ci tapşırıqda verilmiş sözlərin izahını kontekstdən çıxış edərək izah etdikdən sonra bu izahı lüğətin köməyi ilə dəqiqləşdirirlər. “Təkəbbürlü” sözü üzərində xüsusi dayanmağa dəyər. Bu sözün “lovğa” sözündən mənə fərqi müəyyənləşdirmək lazımdır.

Yazı

(St. 3.1.3) 5-ci tapşırıqın yerinə yetirilməsi üçün şagirdlər qruplara bölünür və hər qrupa üç yunan ilahı haqqında araşdırma aparmaq tapşırılır:

I qrup: Zevs, Poseydon, Hefest;

II qrup: Hera, Afrodita, Afina;

III qrup: Ares, Hermes, Apollon;

IV qrup: Dionis, Aid, Artemida.

Bu tapşırıq şagirdlərin yazı bacarığı ilə yanaşı, dünyagörüşünün və intellektinin inkişafına xidmət edir. Qədim yunan mifologiyası və bu mifologiyadan qaynaqlanan Homerin “İliada” və “Odisseya” əsərləri dünya ədəbiyyatının inciləri sayılır. Bu ilahlar haqqında məlumat almadan antik ədəbiyyatı mənimsəmək mümkün deyil.

Təqdimatlar qısa olmalıdır. Bununla yanaşı, hər ilahla bağlı mifologiyadan bir epizod verilməsi təqdir olunmalıdır.

Dil qaydaları

(St. 4.1.1) 6-cı tapşırıq motivasiya xarakteri daşıyır. Keçən dərs şagirdlərə xəbər və onun həm hərəkət, həm də hökm bildirməsi haqqında məlumat verilmişdi. Bu dərsdə feili xəbər haqqında məlumat dərinləşdirilir. Feili xəbərin feilin şəkilləri ilə ifadə olunduğu şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Bu məqsədlə 7-9-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərsdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

55-ci dərs. TARİXDƏ YANLIŞLIQLAR (2 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.3. Məndəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.	Məndəki fikirləri şərh edir.
2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.	Frazeoloji ifadələrin mənasını izah edir.
2.2.1. Məndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Məndəki əsas fikirləri müəyyənləşdirmək məqsədilə suallar tərtib edir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Kontekstə görə mənasını müəyyənləşdirdiyi sözün izahını lüğətdə verilmiş izahla müqayisə edir.
3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.	Mətnin əsas hissəsindən çıxardığı nəticələrə görə sonluq hissəni yazır.
4.1.1. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir.	İsmi xəbərin ifadə vasitələrini müəyyən edir.

Motivasiya

Sual: *Sizcə, alimlər tarixi şəxsiyyətlər və tarixi hadisələr haqqında məlumatları haradan alırlar? Tarix necə yazılır?*

Şagirdlərin fikirləri dinlənilir. Onlar arxeoloji qazıntılar, qədim kitablar, əşyalar haqqında danışa bilirlər.

Oxu

(St. 2.2.3, st. 2.1.2) Bu mətnlə iş zamanı müxtəlif üsullar sintez oluna bilər.

Mətnin giriş hissəsi səslə oxu ilə oxunur. Bu hissə iki abzasdan ibarətdir. Birinci abzasdan sonra 3-cü sual cavablandırılır. 2-ci abzasdan sonra 4-cü tapşırıq yerinə yetirilir. Bu tapşırıq söz ehtiyatı ilə bağlıdır. Şagirdlər tərkibində məcazi mənəli sözlər olan birləşmələri izah edirlər. (Ağ ləkə – boşluq; baxış bucağı – nəzər nöqtəsi.)

(St. 2.2.1) Mətnin əsas hissəsi ilə iş zamanı istiqamətləndirilmiş oxu üsulu ilə analogiya təşkil edən **istiqamətləndirilmiş dinləmə** üsulundan istifadə edilir. Bu hissə 2 bitkin parçadan – tarixi yanlışlıqlarla bağlı 2 məlumatdan ibarətdir.

– Şagirdlər iki qrupa bölünürlər: 1-ci qrup “Brut, sən də?!” ifadəsi ilə bağlı, 2-ci qrup qladiator döyüşlərində istifadə olunan jestlərlə bağlı hissələri oxuyur.

– Hər bir qrup oxuduğu hissədəki əsas məlumatları qeyd edib sual şəklində ifadə edir.

– 1-ci qrup təqdimat edir: əvvəlcə sualları təqdim edir, sonra isə öz hissəsini təfərrüatı ilə nəql edir.

– 1-ci qrupun suallarını özünə qeyd edən 2-ci qrup mətni dinlədikdən sonra sualları cavablandırır.

– 2-ci qrupun təqdimatı dinlənilir. Bu qrup təqdimat zamanı 2-ci və 6-cı suallardan istifadə edə bilər.

Şagirdlərə tapşırıqlar ki, təqdimata – mətnin nəqlinə motivasiya sualı ilə başlasınlar. Bununla bağlı müəllim də şagirdlərə məsləhət verə bilər. Məsələn:

I qrupun motivasiya sualı: Yadıңызdamı, “Brut” mətninin giriş hissəsində iki Brut haqqında məlumat verilmişdi. Mətn onlardan birinə həsr olunmuşdu. Bəs digər Brut haqqında hansı məlumat var idi?

II qrupun motivasiya sualı: Yəqin ki, qladiator döyüşləri haqqında filmlərə baxmısınız. Döyüşü izləyən tamaşaçılar məğlub olmuş qladiatora ölüm hökmü çıxaranda barmaqları ilə hansı jesti göstərirdilər?

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) Şagirdlər 1-ci tapşırıqda verilmiş sözlərin mənasını kontekstdən çıxış edərək izah etdikdən sonra bu izahı lüğətin köməyi ilə dəqiqləşdirirlər.

Yazı

(St. 3.1.3) Mətnin tipi müəyyənləşdirilir. Bu, mühakimə-sübut tipli mətnidir. Şagirdlərə artıq məlumdur ki, mühakimə-sübut xarakterli mətnlərdə əvvəlcə sübut olunmalı fərziyyə, sonra bu fərziyyəni sübut edən arqumentlər, sonluqda isə ümumiləşdirici nəticə yazılır. Bu mətnə nəticə hissəsi verilməmişdir. Şagirdlərə tapşırıqlar ki, nəticə hissəsini özləri yazsınlar (tapşırıq 7).

Təqribən belə bir sonluq yazıla bilər:

Beləliklə, gətirilən arqumentlər sübut etdi ki, tarixin gedişinə, həqiqətən, tarixi yazanlar daha çox təsir edir. Fikrin, məlumatın düzgün yazılmaması və ya müəllifin öz münasibətinin əlavə edilməsi buna səbəb olur. Brutun xəyanət rəməzinə çevrilməsini, müasir filmlərdə qədim jestlərdən düzgün istifadə olunmamasını buna misal göstərmək olar.

Dil qaydaları

(St. 4.1.1) 8-ci tapşırıq motivasiya xarakteri daşıyır. Keçən dərstdə şagirdlərə feili xəbər və onun ifadə vasitələri haqqında məlumat verilmişdi. Bu dərstdə isə ismi xəbər haqqında məlumat dərinləşdirilir. İsmi xəbərin adlarla, söz birləşmələri, həmçinin məsdərlə ifadə olunması qeyd edilir. Nəzəri material mənimləndikdən sonra 9-12-ci tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Qiymətləndirmə

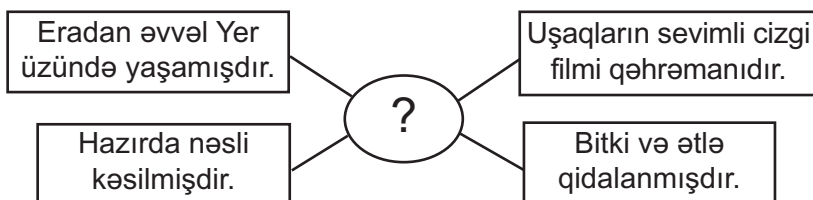
Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

56-cı dərs. DİNOZAVRLAR (3 saat)

Standartlar	Təlim nəticələri
2.2.1. Məndəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədilə mühüm məqamları vurğulayır.	Qoyulmuş suallara cavab tapmaq üçün məndən müvafiq məqamları seçir.
2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.	Öyrəndiyi yeni sözləri nitqində mənasına uyğun istifadə edir (cümlələr qurur).
3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.	Eyni mövzuda təsviri, nəqli və mühakimə xarakterli mətn yazır.
1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdim etmə formasını müəyyənləşdirir.	Dinləyicilərinə məlumatları çatdırarkən öz nitqini əyani vəsaitlər və qrafik informasiya ilə müşayiət edir.
4.1.1. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir.	Mübtəda ilə xəbərin uzlaşma qaydalarına riayət edir.

Motivasiya

Anlayışın çıxarılması

Oxu

(St. 2.2.1) Mətn səssiz oxu ilə oxunur. **İstiqamətləndirilmiş oxu** üsulundan istifadə olunur.

Şagirdlərə təqdim edilən suallar:

1. Dinozavrlar nə vaxt yaşamışlar?
2. Dinozavrların yaşadığı dövrdə Yer üzündə şərait necə idi?
3. Sürünən sözünü necə başa düşürsünüz? Nə üçün alimlər dinozavrları sürünən hesab edirlər?
4. İlk kəşfdən neçə il sonra tapıntıların eyni canlıya aid olduğu müəyyənləşdirildi?
5. Dinozavrların sümükləri hansı ölkələrdə və hansı ərazilərdə tapılmışdır?
6. Sizcə, nə üçün bu canlıya "dinozavr" adı verilmişdir?
7. Paleontoloq kimdir?
8. Dinozavrların ölçüsü haqqında nə deyə bilərsiniz?
9. Nəyə əsasən dinozavrların yumurta qoyaraq çoxalması müəyyənləşdirilmişdir?
10. Dinozavrların nəslinin kəsilməsinin səbəbi nə olmuşdur?

Söz ehtiyatı

(St. 2.1.1) 1-2-ci tapşırıqlar yerinə yetirilərkən “istisna deyil” (ola bilər, mümkündür) ifadəsinə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Şagirdlərə bu ifadəni cümlədə işlətmək tapşırıla bilər.

Yazı

(St. 3.1.1) Şagirdlərə dinosavr haqqında müxtəlif tipli mətn yazmaq tapşırılır.

Təsviri xarakterli yazı

Dinosavrlar Yer üzünün ən böyük canlıları hesab edilir. Çox böyük ölçülərə malik olmuşlar...

...Bax dinosavrlar belə görünüşə malik olublar.

Nəqli xarakterli yazı (nağıl qurmaq)

Dinosavrlar Yer üzünün ən böyük canlıları idi. Zahirən qorxunc olan bu canlının, əslində, çox böyük ürəyi var idi...

...Bax beləcə, balaca mamontla dinosavr dostlaşdılar.

Mühakimə – izah xarakterli yazı

Dinosavrlar Yer üzünün ən böyük canlıları hesab edilir. Tapılan sümüklər bunu sübut edir...

...Beləliklə, dinosavrlarla bağlı araşdırmalar hələ də davam edir.

Danışma

(St. 1.2.1) Şagirdlər dinosavr haqqında təqdimat hazırlayırlar. Təqdimat elektron şəkildə hazırlansa, daha yaxşı olar (4-cü tapşırıq).

Dil qaydaları

(St. 4.1.1) 5-ci tapşırıq motivasiya xarakteri daşıyır. Nəzəri material mənimsədildikdən sonra 6-9-cu tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Qiymətləndirmə

Müəllim girişdə verilmiş nümunələrə əsasən (səh. 18-20) dərstdə reallaşdırılan standartlara uyğun meyarları və səviyyələri müəyyənləşdirməklə qiymətləndirmə aparır.

57-ci dərs. ÜMUMİLƏŞDİRİCİ TƏKRAR. KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ (1 saat)

Bu dərs müvafiq bölmədə keçilən mətn və dil qaydalarının təkrarı, eləcə də kiçik summativ qiymətləndirmə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dərslərdə ümumiləşdirici təkrar üçün material (dərslik, səh. 183), MMV-də kiçik summativ qiymətləndirmə nümunəsi (MMV, səh. 174-175) təqdim olunmuşdur.

VI BÖLMƏ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1-4-cü suallar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

OLİMPIYA OYUNLARININ TARİXİ

Olimpiya oyunları ilk dəfə Qədim Yunanıstanda M.ö. 776-cı ildə keçirilmişdir. Yarışlar dörd ildən bir beş gün ərzində Olimpiya şəhərində baş ilah Zevsin şərəfinə təşkil edilirdi. Sonralar eramızın 394-cü ilində Roma imperatoru I Feodosi Hətta idman şənliklərini insanların yaddaşından silmək üçün Olimpiya şəhərini də yandırdı.

Olimpiya oyunlarının müasir tarixi 1894-cü ildən başlayır. **1** Belə ki, həmin ildə Beynəlxalq İdman Konqresi Olimpiya oyunlarının qaydaları haqqında əsasnaməni təsdiq etdi. **2** Elə həmin il yaradılan Beynəlxalq Olimpiya Komitəsi iki il sonra Afinada ilk Olimpiya oyununu keçirir. **3** Yarışlar ənənəvi olaraq dörd ildən bir ayrı-ayrı ölkələrdə təşkil edilir. **4** Oyunların harada keçirilməsindən asılı olmayaraq onun məşəli Olimp məbəbindən götürülmüş alovla yandırılır.

1. Mətnin 3-cü cümləsini tamamlayın.

- A) Olimpiya şəhərini imperiyanın paytaxtı elan etdi.
- B) Təntənəli keçirilməsi barədə qərar qəbul etdi.
- C) Olimpiya oyunlarının keçirilməsini qadağan etdi.
- D) Olimpiya oyunlarında qadınların da iştirak etməsinə icazə verdi.

2. “Olimpiya xartiyası” adlanan bu qaydalar toplusunda indiyə qədər əsaslı dəyişiklik olunmamışdır” cümləsi hansı rəqəmin yerində yazılmalıdır?

- A) 1 B) 2 C) 3 D) 4

3. Mətdən belə bir nəticə çıxır?

- A) Beynəlxalq Olimpiya Komitəsi 1894-cü ildə yaradılmışdır.
- B) 1896-cı ildən etibarən müasir Olimpiya oyunları keçirilməyə başlandı.
- C) Qədim Yunanıstanda 1170 il ərzində 4 ildən bir Olimpiya oyunları keçirilmişdi.
- D) Beynəlxalq İdman Konqresi ilk dəfə Afinada keçirilmişdir.

4. Qədim Yunanıstanda keçirilən Olimpiya oyunlarının hansı ənənəsi müasir dövrdə qorunub saxlanılıb?

- A) ayrı-ayrı ölkələrdə keçirilməsi
- B) dörd ildən bir keçirilməsi
- C) Zevsin şərəfinə keçirilməsi
- D) beş gün davam etməsi

5. Hansı cümlədə baş üzvlərdən biri işlənməyib?

- A) Qonaqlara gözəl bir süfrə açdıq.
- B) Qalın buludlar yavaş-yavaş seyrəkləşdi.
- C) Ömər dərinə fikirləşib sevincək dedi.
- D) Təmiz yerə yumşaq döşəkçələr salınmışdı.

6. Cümlələrin birində mübtəda söz birləşməsi ilə ifadə olunub.

- A) Ağillı öyrənməyi xoşlar, axmaq öyrətməyi.
- B) Həyəcandan uşağın yanaqları qızardı.
- C) Oğlan özünə gələndə artıq səhər açılırdı.
- D) O, atasının həyəcanlı səsinə eşitdi.

7. Hansı cümlənin xəbəri sifətlə ifadə olunmuşdur?

- A) Aldığın sənə deyil, xərclədiyin sənindir.
- B) Qəhrəmanlar heç vaxt ölmürlər.
- C) Çıxmayan cana ümid çoxdur.
- D) Elə adamla yaşamaq çətinidir.

8. Xəbəri feillə ifadə olunmuş atalar sözü hansıdır?

- A) Dərd insanı qocaldır.
- B) Cavanlıq ömrün baharıdır.
- C) Ağıl ağıldan üstündür.
- D) Bacarıq ağlın nişanəsidir.

9. Atalar sözlərinin birində feili xəbər işlənmişdir.

- A) Ağılsız adama nəsihət etmək dənizə su tökmək kimidir.
- B) Könlü balıq istəyənin quyruğu suda gerek.
- C) Varını verən utanmaz.
- D) Oğul arxadır, qız yaraşıqdır.

10. Hansı cümlədə mübtəda ilə xəbərin kəmiyyətə görə uzlaşması pozulub?

- A) Xəstələr onun yanına şəfa tapmağa gəlirdilər.
- B) Dağ başında uçan quşlar çaya endilər.
- C) Həbib bəy iki naməlum adamla içəri girdilər.
- D) Onlar adsız qəhrəmanlardır.

11. Hansı cümlədə mübtəda ilə xəbərin kəmiyyətə görə uzlaşması pozulub?

- A) May ayının gözəl bir günü idi.
- B) Bütün ailə tonqalın ətrafına toplandılar.
- C) Sərin dağ havası yorğun fəhlələrə rahatlıq gətirirdi.
- D) Sən ora mütləq mənimlə getməlisən.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün
"Azərbaycan dili" (tədris dili) fənni üzrə dərsliyin (qrif nömrəsi: 2021-032)
metodik vəsaiti

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Aynur Rüstəмова**
Rəfiq İsmayilov
Dilruba Cəfərova

Redaktor: **Səhibə Məmmədova**
Dizayner: **Leyla Məmmədli**
Korrektor: **Arzu Quliyeva**

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2021–032

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 18. Fiziki çap vərəqi 11. Səhifə sayı 176.
Kağız formatı 70x100 1/16. Kəsimdən sonra ölçüsü: 165x240.
Şriftin adı və ölçüsü: Arial 11 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş____. Tirajı 8300. Pulsuz. Bakı – 2021.

Əlyazmanın yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix:

Çap məhsulunu nəşr edən:
"Altun kitab" MMC (Bakı, Ə.Naxçıvani küç., 63)

Çap məhsulunu istehsal edən:
"Radius" MMC (Bakı, Binəqədi şossesi, 53)

LAYIHƏ

PULSUZ

**AZƏRBAYCAN
DİLİ**

METODİK VƏSƏİT

6

LAYHƏ

AZƏRBAYCAN DİLİ
METODİK VƏSƏİT

METODİK VƏSƏİT